

BEATRICE ANDRE-SALVINI

BABİL

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 31 | 2. BASKI

DOST

BABİL

BEATRICE ANDRE-SALVINI

Türkçesi: Elâ ULUATAM

MEZOPOTAMYA'NIN DİNSEL VE ENTELEKTÜEL MERKEZİ OLARAK BABİL'İN GÖRKEMİ VE ZENGİNLİĞİ ÇAĞDAŞI TÜM KENTLER İÇİN BİR ÖRNEK VE BİR MEYDAN OKUMAYDI. YERYÜZÜNDE HAYRANLIK KADAR ÖFKE VE KISKANÇLIK DA UYANDIRMIŞ BÖYLESİNE İHTİŞAMLI PEK AZ KENTTEN SÖZ EDİLEBİLİR. İLAHİ UYUMUN SİMGESİ VE EVRENİN KOZMİK MERKEZİ BABİL, PERS İMPARATORLUĞU TARAFINDAN ELE GEÇİRİLENE DEK, HAMMURABİ KANUNLARINDAN EFSANEVİ ASMA BAHÇELERE KADAR BİRÇOK ÖZELLİĞİYLE ANTİK DÜNYA'NIN EN ETKİLEYİCİ UYGARLIĞI OLMA NİTELİĞİNİ KORUDU. BU KÜÇÜK KİTAP KURULMASINDAN DÜŞÜŞÜNE DEK UYGARLIĞIN BEŞİĞİ OLARAK GÖRÜLMÜŞ BU BENZERSİZ KENTİN ÖYKÜSÜNÜ ANLATIYOR.

Kültür Kitaplığı: 31; Tarih: 9





D

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 31

D

Béatrice André-Salvini

Béatrice André-Salvini Louvre Müzesi Antik Doğu Uygarlıkları Bölümü'nde araştırmacıdır.

André-Salvini, Béatrice
Babil
ISBN 978-975-298-222-2 / Türkçesi: Elâ Uluatam
Ağustos 2019, Ankara, 135 sayfa
Kültür Kitaplığı: 31; Tarih: 9

BABİL

Béatrice André-Salvini

DOST

ISBN 978-975-298-222-2

Babylone
Béatrice André-Salvini

Birinci baskı, Nisan 2006, Ankara
İkinci baskı, Ağustos 2019, Ankara

Türkçesi, Elâ Uluatam

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan

Erdal Akalın - Dost Kitabevi / *Sertifika No:* 12386
Karanfil Sokak No: 11/4, Kızılay 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 419 18 51
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti. / *Sertifika No:* 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

"Şöhret ve sevinç bahşedilen Babil... Göklerin kudreti Babil... Tuğlası kadim Babil... Tanrıların kralının şehri Babil... Şatafatı tükenmeyen Babil... Halkına barışı getiren Babil... Hakikatin ve adaletin şehri Babil... Tanrıların buluştuğu yer Babil... Gökle aşağı dünya arasındaki bağı kuran şehir Babil... Düşmanlarını yok eden şehir Babil... Marduk'un evi Babil... Tanrının ve insanın yaratıcısı Babil... Kanunları derleyen Babil... Krallığı kuran Babil... Bilgeliğe kavuşmuş Babil... Kutsal şehir Babil... Ülkelerin bağı Babil..."

(*Tintir* I, 1-51)

GİRİŞ

Babil'in itibarı o devrin şehirleriyle karşılaştırılamayacak kadar yüksekti; İÖ II. yüzyılın sonunda şehrin bilgeleri tarafından Babil'e ithaf edilen 51 özellik ve işlevlerin en başında onun şanı geliyordu. Dünyada hiçbir şehre onun kadar imrenilmedi ve hiçbir şehirden de ondan çekinildiği kadar çekinilmedi, hiçbir şehir bu kadar hayranlık ve saygı uyandırmadı, hiçbir şehir bu kadar sık yıkılıp yeniden inşa edilmedi. Babil'in binalarının yapısı ve nüfusunun hayat biçimi ilkçağ Yakındoğu tarihinin büyük hükümdarlık dönemleriyle biçimlendi. Her kuvvetli hükümdar, dost ya da düşman, onu fethetmek ve onu güzelleştirmek ya da yıkmak üzere üstünde kendi izini bırakmak istedi. Babil, medeni dünyanın üstünde parlayarak, tüm Mezopotamya'nın manevi ve zihinsel kalbini teşkil ediyordu. Şehri yaratan, kaosun güçlerine karşı galip gelen ve evrenin düzenleyicisi olan Tanrı Marduk'tan gücünü alan Babil, dünyanın evrensel merkezi ve uyum simgesiydi. Bu kozmik özellik, şehrin tüm mimari ve dekoratif anlayışına şekil verdi. Babil'in iki niteliği, bir diğer deyişle gerçek ve gizemli yapısı ona son derece farklı bir yazgı çizdi ve onun zaman için-

deki varlığının ötesinde, bugüne kadar süren devamlılığını sağladı.

"Tanrıların Kapısı"

Şehrin olağandışı niteliği her şeyden önce adının kökeninde yatıyor. Çiviyazılarında, Akad dilinde ya da İÖ II. yüzyılda ölmüş olan ve her daim asaletle kültürün dili olan ve özellikle saygın yerleri anlatmak için kullanılan Sümer dilinde *Bâbilu* (Babilli) kelimesi vardır. 'Babil' Akadca'nın Yunan versiyonundan geliyor (Βαβυλών): "Tanrıların kapısı" ya da "Tanrının Kapısı" anlamına gelen *Bâbili/ilâni*, Sümerce'de de 'Ka-dingirra' olarak kullanılıyordu. Bu isim, Sümerce'den ve IV. binyılın sonlarına doğru yazının keşfedilmesinden önce Güney Mezopotamya'da konuşulan "ön-Fırat" dilinden geliyor olabilir. Bu da, bu bölgede kurulan yerleşkenin kökenlerinin çok eskiye dayandığı anlamına gelir. 'Kapı' kelimesinden yola çıkarak yaratılan şehir isimlerine sadece İlkçağ Mezopotamya'sında rastlanıyor. Bu yer isminin yerine getirilen bir işlevle bağlantılı olması muhtemel: eski Mezopotamya'da, hak, kraliyet sarayının kapısında ya da esas tanrının mabedinde yerini bulurdu. Dolayısıyla, *Bâb-ili* kelimesinin tanrısal yargının gerçekleştirildiği veya tanrının varlığının bulunduğu yer anlamına gelmesi muhtemel. Bu da Babil'in ününü ve onun insansal ve tanrısal yönetimin yegâne merkezi olarak siyasi ve dini başkent rolünü açıklar.

Babil'in adı, aynı zamanda, başka düşünsel yazılarda da geçiyor. "Hayatın beşiği" ya da "bereketin beşiği" anlamına

gelen Tintir adının varlığı II. binyılın başında kanıtlanıyor. II. binyılın sonundan itibaren kent hâlâ Şuanna diye anılıyordu: "Gücü göklere çıkarıldı." Dini edebiyatta da, Babil, kutsal bir Sümer şehri olan Eridu'nun üzerine kurulduğu için oluşan benzerlikten bu kentin adıyla anılıyordu. Yine farklı bir biçimde şehrin adı 'kapı +60' simgesiyle de yazılabiliyordu. Bu mükemmel sayı Sümerlerin tanrıyı belirtmek için kullandıkları altmışlı sayı sisteminden alınmıştı.

Kutsal Kitap'ta kullanılan İbranice'de *Bâbilu*'nun tam tercümesi *Babel* oluyor. *Yaratılış* bölümü, 'karıştırmak' anlamına gelen İbranice *bâlal* fiilinden yola çıkan bir kelime oyununa dayanarak Babel kelimesine olumsuz bir anlam yüklüyor: "Bu nedenle, kente Babil adı verildi. Çünkü Rab bütün insanların dilini orada karıştırmış." (*Yaratılış* XI, 7-9) Böylece, Babil, karışıklığın ve karmaşanın başkenti gibi gösteriliyor. Babil ismi hakkındaki bunun gibi çeşitli yorumlar ve yazılar şehrin tarihini ve efsanesini pekiştiriyor.

Resim 1. – Hammurabi (İÖ XVIII. yüzyıl) ve II. Nabukadnezar (İÖ 605-562) imparatorlukları.

I. Bölüm

BABİL:
BİLGİ KAYNAKLARIMIZ

Bugünkü Bağdat şehrine 90 km. uzaklıkta ve Fırat Nehri üstünde bulunan Babil, çiviyazılarının çözülmesinden ve kalıntıların keşfinden önce, kendi hatırasını Batı kültürüne taşıyan başlıca kaynaklar olan Kutsal Kitap ve klasik kitaplar sayesinde biliniyordu. Babil'in hükümdarları, yazıtlarında şehri dünyanın başkenti olarak gösteriyorlardı. Şehrin güçlü ve ihtişamlı dönemi geride kaldıkça, yabancıların anlattıkları ve tanıklıkları, tarihin gitgide efsaneye dönüştürülmesine yardımcı olup aynı zamanda şöhretinin yayılmasına da katkıda bulunmuştur. Kutsal Kitap, Babil'in özellikle siyasi gücü üzerine bilgi verirken, daha sonra yazılmış olan klasik kitaplar onun mimarisinden ve zenginliğinden bahsediyor. Arkeolojik veriler ve yazılardan alınan bilgiler birbirini tamamlıyor ve özellikle tarihinin en parlak dönemi olan neo-Babil devrinde şehrin mimarisini, kültürel ve sosyal hayatını iyi anlamak için hepsinin bağdaştırılması lazım.

Her ne kadar gerçek yazımları yüz yıldan uzun bir süredir kullanılıyor olsa da, Babil hükümdarlarının isimlerini genellikle Kutsal Kitap'ta yazıldıkları şekilde veya özgün biçiminin değiştirilmiş ve bu biçimiyle yerleşmiş haliyle yazıyoruz.

Çiviyazılı kaynaklar. – Tarihi olayların verileri kraliyet listelerinde ve günlüklerde anlatılıyor. Babil'in kuruluşunu krallığın başlangıcına dayandıran **eski kralların günlükleri**, büyük ihtimalle, İÖ II. binyılın sonlarında yazıldı. Kral Nabonassar tarihe yeni bir anlayış getirdi: İÖ 747 yılında ilk defa olarak ay tutulmaları gözlenmeye başlıyor, bu da olayların tarihlerinin kesin bir şekilde saptanabilmesini sağlıyor. 745 yılından itibaren, **Babil günlükleri** kil tabletler üzerinde yıl yıl önemli olayları aktarıyor. Bunlar, tarihsel kanıt olarak yazılmalarının yanı sıra, âlimlerin astrolojik tahminlerde bulunmalarına yardımcı olacak kaynak olarak da saklanıyordu; kısa, öz ve güvenilirdirler. Bundan önceki dönemlere bakmak gerekirse, III. binyılın sonuyla II. binyılın başındaki en önemli kraliyet kararının tarihine ve ilerleyen yıllarda da kralın hükümdarlık süresine göre belirlenen tarihleri taşıyan idari tabletler de göreceli ama yine de devamlılığı olan bir kronoloji kurmak için önemli unsurlardır.

İthafen yazılmış **kraliyet belgeleri** de kullanılabilir tarihi veriler oluşturuyor. Mezar taşları üstüne kazınmış ve seferdeki ordular tarafından geçilen yollar üzerindeki kayaların içine oyulmuş bu yazılar belirli olayları anlatıyor: askeri bir seferi, dini bir olguyu ya da kral tarafından gerçekleştirilmiş yapı işlerini. Temel yapımını ve onarımını göste-

ren zemin ve temel belgeleri, tuğla, pişmiş toprak, silindirin veya taş masanın kullanıldığını kanıtlıyor. Her hükümdarın başlıca görevlerinden ve endişelerinden biri, yaptığı büyük işlerin ve tanrıların onuruna gerçekleştirdiği eserlerin bir hatıratını saklamaktı. Neo-Babil döneminin krallarının arkalarında bıraktığı çok sayıdaki ithaf, genellikle arkeologların bulgularını kuvvetlendiriyor ve bugün yok olmuş olan yapıların görünümü ve içindeki eşyalar konusunda bu bulguları tamamlıyor. Yapım esnasında duvarların içine sokulmuş olan bu belgelerin bir kısmı yerleştirildikleri yerde bulunduğu için yapıların tanımlanmasına yardımcı oldu. Bunlar tarihin bu bölümüne ait bakış açısını ortaya koyup Babil'in görünümünü zaman zaman kabaca canlandırmaya yardımcı olarak, zaman zaman da apaçık bir biçimde ifade ederek gün ışığına çıkmasını sağladı.

Fakat Babil şehrinin çehresini görmemizi sağlayan yazılı belgelerin temel kaynağını **topografik metinler** diye anılan bir metinler bütünü oluşturuyor. Bu kayıtlar kilden tabletler üzerine çiviyazısı olarak, Akad/Babil dilinde ve kültür dili olan Sümerce yazılmıştır. Kale duvarlarında, şehrin kapılarında yahut başka yapılarında bulunan, gerçekleştirilmiş işlerin planları veya anıları büyük değer taşıyor. Bu metinlerin büyük kısmı İÖ I. binyılda yazıldı. Aralarında en ilgi çekici olanı, ***Tintir:* "Babil"** adını taşıyan ve büyük ihtimalle İÖ XII. yüzyılın sonlarına, "eski kralların günlükleri"nin yazıldığı I. Nabukadnezar'ın hükümdarlığına dayanandı. Yazılma amacı kutsal şehir Babil'i dünyanın merkezi olarak yüceltmekti. Dört ya da beş tablet uzunluğundaki bu uzun hatırat, çağımıza kadar uzanan ve sonradan kaleme alınmış

birçok kopyası aracılığıyla elimize geçti. Metin sadece farklı tapınma yerlerinin, diğer bir deyişle tapınakların, küçük kiliselerin ve diğer dini sunak yerlerinin bir dökümünü vererek Babil'in dini topografyasının ayrıntılı bir anlatımından oluşmuyor, aynı zamanda dini kafilelerin geçtiği yolları, nehirleri ve şehrin dini merkezinin savunmasını daha etkili kılmak için yüceltilen ya da tanrısal koruma altına alınan surları ve kapıları da sıralıyor. Sivil ve özel mimariye ait yapılardan bahsedilmiyor. Yapıt, Mezopotamya'nın dünyayı daha iyi incelemek için onu kategorilere sokmaya, sıralamaya yönelik kayıt tutma anlayışıyla yazılmış. Dini içerikli ama aynı zamanda topografik özellikler taşıyan kısa yorumlar şehrin tasvirini tamamlıyor. Marduk'a tapınmanın en belirgin olduğu bir devirde oluşturulan Babil'in planı böylece değiştirilemez oldu. Daha sonraları, özellikle II. Nabukadnezar döneminde yapılan onarım, büyütme ve güzelleştirme çalışmaları temeldeki düzene uyarak yapılmıştır. Arkeolojik kazılar da bu metinde tasvir edilen ve konumları belirtilen çeşitli kutsal yerlerin varlığını doğruluyor.

Bununla beraber, Babil'in âlimleri "**Yaratılış Şiiri**" ya da Mezopotamya'da kullanımına alışkın olduğumuz ve kitabın ilk kelimelerinin başlık olarak benimsenmesinden dolayı ***Enuma eliš*** ismiyle bilinen büyük edebiyat eserini yazdı. Bu şiir Marduk'u ve Babil'i evrenin merkezi olarak yüceltiyor. Yedi tabletten oluşan bu uzun, destansı şiir, Marduk'un mutlak hâkimiyeti ele geçirmesini ve yeryüzündeki Babil'in prototipi olan tanrıların Babil'inin kuruluşunu anlatıyor. Başka metinlerse ilkbaharın başındaki yeni yıl kutlamalarında gerçekleştirilen ayinleri ve törenleri resmediyor.

Babil'in entelektüel ve dini hayatı hakkında bildiklerimizin başlıca kaynaklarını **bilimsel metinler** oluşturuyor. Mezopotamyalı âlimlerin bildikleri, tanrılardan ilham alınarak yola çıkılan, onlardan kaynaklanan ve bilimle iç içe geçen dalları, astroloji, kehanet, büyü, tıp ve tanrıya yakarışı kapsıyordu. Matematiğe dayanan gökbilimsel gözlemler, tarihsel açıdan büyük anlam taşıyan kehanet dolu metinlerin ortaya çıkmasına sağlamıştır.

Tapınakların ve sarayın idaresi ve Babillilerin kişisel işleriyle uğraşları, Babil şehrinde ve Babil Ülkesi'nin diğer topraklarında bulunan **arşivler** sayesinde biliniyor. Bunlar büyük kurumların nasıl işlediği hakkında bize bilgi veriyor. Bu büyük kurumlar arasında, hem büyük arazilerinin, özellikle tarla ve hurma bahçelerinin bakımını sağlamak için, hem de tanrılara ibadet etmek ve onların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda ve farklı görevlerde çalışanlara sahip tapınaklar da var. Bu belgeler, İÖ I. binyıl süresince, Babil toplumunun, Sami ırkına ait, batıdan gelen göçebelerin, özellikle Arami ve Keldani istilaları karşısında karışık bir yapı aldığını ve neo-Babil döneminin hükümdarlarının uyguladığı sürgün politikasını gösteriyor. Babil nüfusunun bir kısmı batı-semitik dil ailesine ait bir dil konuşuyordu. Babil dilinde yapılmış ve hecesel çiviyazısıyla kaleme alınmış birçok sözleşmede, mürekkeple, alfabetik çizgisel Aramice kullanılarak, Arami kökenli sözleşme şahitlerinin adı veya Babil dilinde yazılmış metnin bir özeti kaleme alınmıştır.

Kutsal Kitap kaynakları. – Bu kaynakların en belirgin özelliği tarihi değer taşımalarıdır, fakat Babil'in ebedi ününe

ün katan esas bölüm *Yaratılış*'taki "Babil Kulesi"dir. (*Yaratılış* 11, 1-9) Kutsal Kitap'ta adı geçen ilk hükümdar İÖ VIII. yüzyılda Asurlulara karşı Yahuda kralıyla ittifak kuran Merodach-Baladan'dır (Babilce'de: Marduk-aplaidinna). Fakat tarih ve kehanet kitaplarında, özellikle II. Nabukadnezar (Nabû-kudurri-usur) tarafından, İÖ 597 ve 587'de Kudüs'ün yıkılmasından sonra Yahudilerin Babil'e sürülmelerine önem veriliyor. "Babil ırmakları kıyısında oturup Siyon'u andıkça ağladık" (*Zebur* 137). Zebur'da tutsaklık üzerine söylenenler bunlar. Sürgün sırasında yazılan ikinci ***Krallar Kitabı*** (ve daha sonra ***Tarihler***) ve Yeremya ile Hezekiel'in kehanetleri, seçilmiş halka Babil'in Tanrı'nın vefasız halkına karşı duyduğu öfkenin göstergesi olduğunu anlatmak üzere yazıldıkları için oldukça güvenilir kaynaklar.

Yeremya tarafından açıklanan lanet, büyük şehrin düşmanları arasında bile yaydığı çekiciliği anlatıyor: "Babil Rab'bın elinde bir altın kâseydi, bütün dünyayı sarhoş etti. Uluslar şarabını içtiler, bu yüzden çıldırdılar... Bütün dünyanın övünç kaynağı nasıl ele geçirildi! Uluslar arasında Babil nasıl dehşet oldu!... Yıkılışlarının gürültüsünden yeryüzü titreyecek, çığlıkları Kızıldeniz'e dek duyulacak." (Yeremya 51) Yeremya siyasi durumu ve Babil ile Yahuda krallığının ilişkilerini ustalıkla analiz ediyor. Kudüs tapınağının rahibi Hezekiel Babil Ülkesi'nde yaşamış. Hezekiel, Babil kralına dair yapılmış eleştiriler ve kehanetlerin arasında göze batan tarihi hatıraları aktarmak bir yana, Babil toplumunun incelik düzeyi hakkında da bazı bilgiler veriyor. Yeşaya (ikinci Yeşaya), İÖ 550 ile 520 yılları arasında, neo-Babil

devrinin son hükümdarı Nabonidos'un (Nabu-na'id) hükümdarlığı sırasında ve Pers İmparatorluğu'nun ilk yıllarında kehanetlerde bulunuyor. Babil'in düşüşünü, sürgünlerin dönüşünü ve Kudüs'ün onarımını kehanet biçiminde anlatıyor.

Bunlardan daha sonra yazılmış hikâyeler de tarihi anlatıyor ama bu yapılırken gerek kaynaklardan zaman bakımından uzaklaşılmasından dolayı, gerekse her daim hasım olanı seçilmiş halkın düşmanı ve ölçüsüzlüğün sembolü halinde yansıtmak fikriyle şekillendirilmiş bir biçimde yazılmış olmalarından dolayı bazı belirsizlikleri de beraberinde getiriyor. ***Daniel Kitabı***'nın başlangıcı sürgün zamanında Babil'de kâhin olan kahramanDaniel'in örnek alınacak hayatını anlatıyor. Nabonidos belgelerini Nabukadnezar'a mal ediyor. Kitap büyük bir ihtimalle İÖ II. binyılda yazılmış, ama yazar daha eski geleneklerden alıntılar yapıyor; özellikle Babil kralının bir rüyasını yorumlayan kâhinler hakkında bilgiler veriyor. Nabukadnezar kendi hanedanlığından çok sonra hüküm süren bir kral olarak anılıyor; böylece, efsanevi bir kişi ve tarihte düşmanın sembolü haline geliyor.

70 yılında Kudüs Tapınağı'nın yıkımından sorumlu olan Roma ile Babil İS I. yüzyılda birbiriyle asimile olmaya başlıyor. Yuhanna'nın ***Vahiy***'i bu yeni Babil'in düşüşünü haber veriyor ve böylece şeytanın şehri Babil benzetmesinin binyılları aşmasını sağlıyor.

Klasik kaynaklar. – Hepsi de Babil'in en etkin olduğu neo-Babil İmparatorluğu ve II. Nabukadnezar'ın hükümdarlığından sonra gelen klasik Yunan ve Latin yazarları efsa-

nevi bir Babil betimlediler. Tarihe ve olaylara dayanan bilgileri saptırdılar. Buna rağmen, hikâyeleri, bu yüzyılın başlarında, Alman arkeologların devasa ve bir o kadar da karışık sit alanında yön bulmalarına yardımcı ve yol gösterici oldu. Bunun nedeni şehrin topografyası ve görünümü hakkında bilgi veriyor olmalarıdır.

Herodotos (İÖ yaklaşık 485-420), *Tarih*'inde (I, 178-186), neo-Babil hanedanlığının düşüşünden yüz yıldan az bir süre sonra, Pers egemenliği altındaki şehri tarif ediyor. O devirde Akadca hâlâ çiviyazısıyla yazılıyor ve "Keldani" denilen âlimlerin yarattığı Babil ilmi doruk noktasında bulunuyor. Herodotos kale duvarlarından bahsediyor, şehrin içinde Fırat Nehri'nin çizdiği yolu, yol şebekesini ve hidrolik çalışmalarını, Marduk kültürel kompleksini ve orada gerçekleşen merasimleri anlatıyor. Babil'in coğrafyası, âdetleri, kurumları ve günlük hayatı hakkında bilgiler veriyor. Yazarın Babil'i bizzat görüp görmediği belli değil ama yazdıkları eski yolcu hikâyelerine ya da I. Kserkses'in İÖ 482'de verdiği zararlardan önce şehrin ihtişamlı dönemlerini yaşamış Babillilerin ifadelerine dayanıyor. Birkaç önemli tarihsel bilgi vermesine rağmen, özellikle (Asurlu Assurbanipal ile Babil'i yöneten kardeşi Shamash-shum-ukin'in bir karışımı olan) Sardanapal, Semiramis ve Nitokris (nam-ı diğer II. Nabukadnezar) efsanelerinin oluşmasına yardımcı olacak ilk unsurları da sunuyor.

Babil efsanesi, ikinci veya üçüncü dereceden kaynaklara dayanarak, kuşaktan kuşağa geçti. Eski klasik Yunan kaynaklarına göre, Babil'i dünya harikası Babil yapan surları, Fırat üstündeki köprüsü ve asma bahçeleriydi. Bu inanıl-

maz bahçeler başlangıçta şehrin savunma yapılarına göre daha az önem taşıyordu fakat zamanla bu bahçeler şehri antik dünyanın Yedi Harikası arasına sokan unsurlar oldu. Babil'in gerilemesi sürerken bir tek duvarın üstündeki bahçe varlığını sürdürdü.

Güncel yazarlar daha eski hikâyeler aktarıyor ve bunlar arasında orijinal metni (*Persika*) kaybolmuş olan, İÖ IV. yüzyılın başında Pers Kralı II. Artakserkses'in hekimliğini yapan **Knidoslu Ktesias**'inki de var. **Sicilyalı Diodoros**, İÖ I. yüzyılda yazdığı *Tarihi Kütüphane*'sinde (*Bibliothèque Historique*, II, 7-11), Ktesias'ın Babil hakkındaki bilgilerinden yararlanıyor. Betimlediği büyük yapılardan bazıları İÖ VI. yüzyılda II. Nabukadnezar tarafından yaptırılan binalar. Özellikle kale duvarlarından ve sırlı tuğlaların oluşturduğu dekoruyla saraydan ve asma bahçelerinden bahsediyor. **Strabon** (yaklaşık İÖ 58-İS 20) *Coğrafya*'sında (16, I, 5) Babil'den, surlarından ve asma bahçesinden dünyanın Yedi Harikasından biri olarak bahsediyor. Quintius Curtius, çağımızın I. yüzyılında, *İskender Tarihi*'nde (*Vita Alexandri*, V, 1) özellikle Fırat üstündeki köprüden ve asma bahçelerden söz ediyor. Bununla birlikte, Yaşlı Plinius'u (*Naturalis Historia*, VI), Yunan tarihçi Arrhinaos'u (*Anabasis*, VII, 17) ya da Latin tarihçi Iustinus'u (*Histoire universelle*, I) sayabiliriz. Çağımızın 363. yılında Perslilere karşı yürüttüğü seferde İmparator Iulianus'a eşlik eden **Ammianus Marcellinus** *Rerum Gestarum*'larında (XXIII, 6) büyük Babil'in kuruluş efsanesini aktarıyor.

İÖ III. yüzyılın başında Babil'de Marduk'un bir rahibi olan **Bel-Usur**, Babil kaynaklarını ve klasik kaynakları bir-

birine bağlıyor. Yunan dilinde memleketinin tarihini yazıp, *Babyloniaca* (ya da *Chaldaica*) adını taşıyan bu kitabı I. Antiokhos'a ithaf ediyor. Bu kitaptan geriye kalan sadece bazı parçalar ve **Flavius Josephus** (I. yüzyıl), **Abydène** (II. yüzyıl), **Caesarealı Eusebios** ya da **İskenderiyeli Clemens** (IV. yüzyıl) tarafından, **Alexandros Polyhistor**'un derlemesinden yola çıkılarak yapılmış anlatılardır. Bel-Usur dünyanın yaratılışı, Babil Kulesi ve II. Nabukadnezar'dan bahsediyor. Sonradan Caesarealı Eusebios'un "*Günlük*"ünde ele alınan Bel-Usur'un III. kitabı (İÖ VIII. yüzyılın sonunda) Asur kralı III. Teglat-Phalasar'dan Büyük İskender'e kadar Babil'de hüküm süren kralların bir kronolojisini veriyor. Bel-Usur şöyle tercüme ediyor: "Babil'in rahipleri tarafından uzun bir süredir büyük özenle muhafaza edilen arşivler (...) gökyüzünün ve dünyanın, yaratılışın, kralların öyküsünü ve onların hükümdarlığı altında gerçekleştirilen işleri içinde barındırıyor." (*Fragmenta* I, 1) Babil'in günlükleriyle karşılaştırabileceğimiz unsurlar, arşivlerin bunların kaynakları olduğunu gösteriyor. Nabukadnezar'ın eseri üzerine yazılan bir bölüm onun yaptığı işlerin önemli bir kısmını ve gerçekliğini özetliyor: "Nabukadnezar babasının ölümünü öğrendi... (Nabopolassar, 605'de, batıda, Mısır sınırında savaşırken ölüyor)... Mısır'da ve bu topraklarda bütün işlerini hallettikten sonra, birkaç arkadaşına, Yahudi, Fenikeli, Suriyeli ve Mısırlı esirleri alıp ordunun büyük bölümü ve ganimetin kalanıyla birlikte Babil'e getirmelerini emretti... Kendisi de (...) çölü geçerek Babil'e ulaştı... Babasının krallığının tümünün hâkimi oldu... Bêl Tapınağı'nı (Marduk) ve diğer tapınakları savaş ganimetiyle cömertçe süsledi. Eski şehri

kuvvetlendirip biraz dışarıda yeni bir şehir yaptı. İçerideki şehri üç yönlü duvarlarla ve dışarıdaki şehri de yine üç duvarla çevirerek şehri kuşatanların nehrin akışını değiştirmesine engel oldu (bu iki sur küçük ve büyük Babil'i ayırıyordu). Şehri hayranlık uyandıracak bir biçimde duvar içine aldıktan sonra ve kapılarını ("İştar Kapısı") bu kutsal yere yakışır bir şekilde bezedikten sonra, babasının sarayının yakınına yeni bir saray inşa etti ("büyük saray")... Olağandışı büyüklüğü ve görkemine rağmen, saray on beş günde tamamlandı (Nabukadnezar'ın iddia ettiği süre). Sarayda, her türlü ağacın dikili olduğu dağlara benzeyen, taştan yapılmış yüksek teraslar yerleştirerek aslının tıpkısı asma bahçeleri düzenledi. Bunu Med bölgesinde büyüyen ve dağ hasretiyle yanıp tutuşan karısı için yaptı!"

II. yüzyılın başında, **Ptolemaios**, "Ptolemaios Kanonu" denilen ve İÖ VIII. yüzyılda Nabonassar'ın hükümdarlığından başlayan bir Babil kralları listesi yapmıştır. Bu kraliyet listesini, tıpkı Babil gökbilimi gözlemleri tarihini yazdığı gibi, Bel-Usur'un eserinden esinlenerek kaleme almıştır. Yapıtı Ortaçağ ve Rönesans bilgilerinin temelini oluşturur.

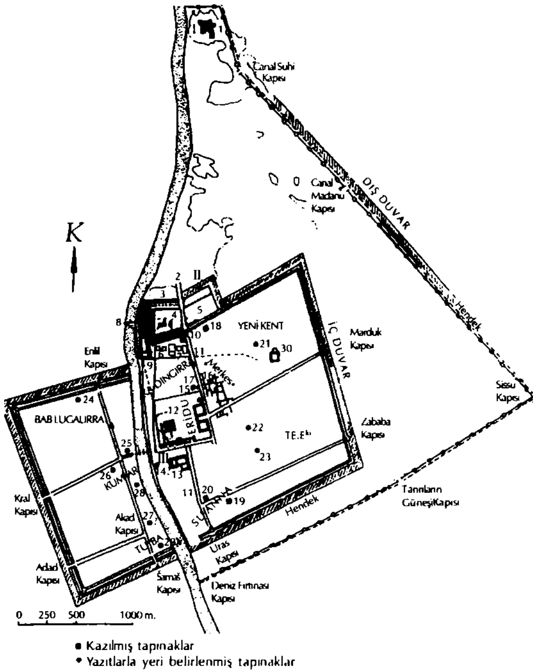
Bu kaynaklar sayesinde Kral II. Nabukadnezar'ın imparatorluğunun başkentinin şöhreti binyılları geride bıraktı. Keldani âlimlerinin sırları klasik yazarlarla Batılı Ortaçağ yazarlarını büyüledi. *Yaratılış* metnindeki "Babil Kulesi" efsanesi yazarlara ve sanatçılara ilham vermiştir. Onların gözlerindeki gerçek Babil'in saptırılmış hali, kaos, uçarılık ve ölçüsüzlükle bağdaştırılıyor. Bu olumsuz büyülenme, XIII. yüzyılda Fransisken tarikatına mensup Giacomino da Verona tarafından yazılmış bir kitabın başlığında özetlenebilir: *De*

Jerusalem celesti e De Babilonia civitate infernali: "Tanrısal Kudüs ve şeytani Babil üzerine".

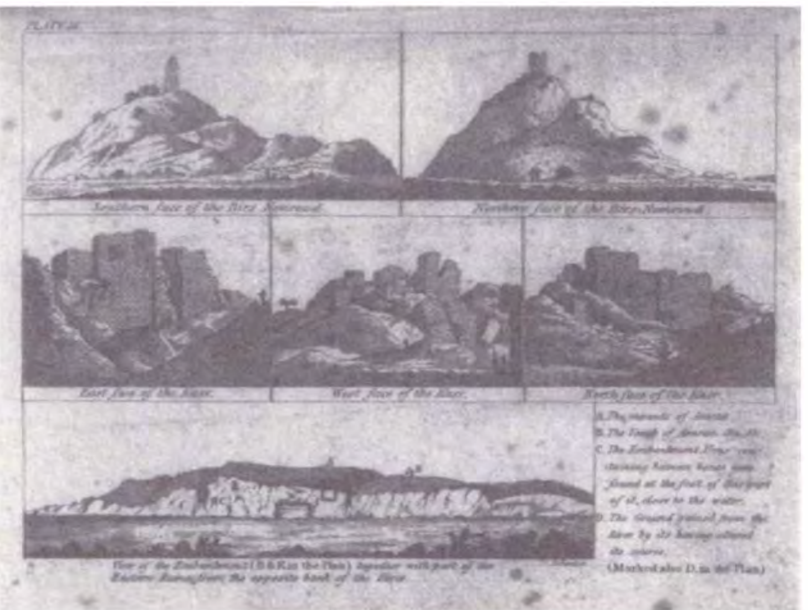
Arap kaynakları. – IX. yüzyılda **İbn Kurdadbi**'den beri Ortaçağ'daki Arap coğrafyacılar *Babil*'in ilk krallığın ve dünyanın merkezi olduğunu kanıtlamak için eski Yunan, Pers ve Yahudi kaynaklara dayanıyor. Birkaç yüzyıl sonra, **Al-Himyari** güzel ve parlak görünümlü Babil'in Tufan'dan sonra kurulan ilk şehir olduğunu aktarıyor.

Ortaçağ'da ve Modern Çağ'da Batılı gezginler (şek. 1, 2, 3). – Ortaçağ'da ilk gezginler bölgeyi gezerken II. Nabukadnezar'ın saraylarından birinin kalıntılarını barındıran eski Babil'in tepelerinden bir tanesinin adı hâlâ belirgin bir biçimde tel-Babil'di. 35 m. yüksekliğinde olması Babil Kulesi'nin bulunduğu yer olduğunun düşünülmesine yol açtı. Ama özellikle Birs Nimrud denilen, 15 km. daha güneyde bulunan ve daha sonra Marduk'un oğlu Tanrı Nabû'nun şehri olan eski Borsippa ziguratının kalıntılarını kapsadığı ortaya çıkan yer sık sık ve uzun bir süre kule sanılmıştır. Babil Kulesi, günümüzde Bağdat'ın bir banliyösünde, 90 km. daha kuzeydeki Aqarquf köyünde bulunan Dûr Kurigalzu ziguratını bugün bile etkileyici kılan ve temelini oluşturan tuğla kalıntılarıyla karıştırıldı. Birçok yolcunun yolu Babil'den geçmiştir.

1170 yıllarında bu alanı ve bölgeyi ziyaret eden İspanyol haham **Tudelalı Benjamin** kalıntıları betimliyor ve ölü şehri saran batıl inanç atmosferinden bahsediyor: "Zamanında yol şebekesi 30 mil uzunluğunda olan ama bugün tamamıyla



Resim 2. – Babil'in planı (Bergamini'den uyarlama, 1977; George, 1992): I. Tel Babil. II. Kasr. III. Tel Arınan İbn Ali. 1. Yazlık saray. 2. Marduk'un merasim yolu (Babil Sokağı). 3. Kuzey burcu. 4. Kuzey sarayı. 5. Rezervuar. 6. Güney sarayı. 7. Libilhengalla kanalı. 8. Asma bahçeler. 9. Batı sarayı. 10. İştar Kapısı. 11. Nabû'nun merasim yolu. 12. Zigurat: Etemenanki. 13. Marduk'un alçak tapınağı: Esagil. 14. Ea Tapınağı. 15. Nabû ša harê Tapınağı. 16. Akadlı İştar Tapınağı. 17. Ašratum Tapınağı. 18. Anatanrıça (Ninmah) Tapınağı. 19. Ninurta Tapınağı. 20. İşara Tapınağı. 21. İştar Tapınağı (Eanna'nın efendisi). 22. Sîn (Ay) Tapınağı. 23. Yükselti; tanrılar Marduk'u dinliyor. 24. Niniveli İştar Tapınağı. 25. Enlil Tapınağı. 26. Ea Tapınağı. 27. Šamaš (Güneş) Tapınağı. 28. Adad (Fırtına Tanrısı) Tapınağı. 29. İştar Tapınağı (Eanna'nın efendisi). 30. Grek tiyatrosu.



Resim 3. – Birs Nimrud ve Kasr (Rich'e göre, 1815, II).

yıkılmış vaziyetteki eski Babil'e gittim. Ejderha ve zehirli hayvan yuvası oldukları için Nabukadnezar'ın sarayının hâlâ ulaşılamamış kalıntıları bulunuyor." En meşhur Babil hükümdarının hükümet merkeziyle kalıntılar sadece anılarda bağdaştırılıyordu ve lanetlenmiş büyük Babil'in hayaletlerinden hâlâ korkuluyordu.

1574'te, Schwabenli bir hekim olan **Rauwolf** bu efsaneleri tekrar yansıtıyor: "Surların kalıntılarını hâlâ görebiliriz... Arkada (...) Nuh'un çocuklarının gökyüzüne ulaştırmayı hedefledikleri Babil kulesi görünüyordu: yarım fersah çapında, ama o kadar yıkık ki (...) ona yarım milden fazla yaklaşamıyoruz... Bana dediklerine göre orada böcekler bizim kertenkelelerimizden daha büyük ve üç kafaları var."

Kalıntıların nesnel bir tasvirini elde etmek istiyorsak, 1616'da Babil'i ziyaret eden İtalyan **Pietro della Valle**'nin yolculuk anlatılarını beklememiz gerekiyor: "İçinden Fırat'ın geçtiği, çok geniş ve düz bir ovanın ortasında, nehre yaklaşık yarım mil uzaklıkta (...) bugün bile yükselen büyük bir yıkıntı kütlesi var... Kare şeklinde, dünyanın dört köşesine dönük dört yüzden oluşan bir kule ya da piramit... Boyutu, yeri ve şekli itibarıyla, Strabon'un Belus'un mezarı dediği piramitle karşılaştırılabilir ve Kutsal Kitap'ın Babil'de ya da bugün de adı Babel olan yerde Nemrod Kulesi olarak sözünü ettiği piramit olmalı... Bu kalıntı dağına ve biraz ötesine bakınca, burada eskiden meşhur Babil kadar büyük bir şehrin varlığına bizi inandırabilecek hiçbir şey görünmüyor." Bölgenin kuzeyinde yer alan tel-Babil'in bu tasviri, yolcuların, ve daha sonra ilk arkeologların Babil'in yapılarını

saptamada yaşadıkları zorluğu ifade ediyor. Antik Mezopotamya'daki yapılarda başlıca malzeme olarak pişmemiş tuğla ya da seyrek olarak pişmiş tuğla kullanılması geriye fazla bir şey kalmamasına neden oldu. Pietro della Valle tuğlaların yapım tekniklerinin öğrenilmesi için Babil'den Avrupa'ya sözü geçen tuğlalardan getirdi.

Yolcular arasında bulunan ve Danimarka Kralı V. Frederik tarafından düzenlenen sefere katılan Danimarkalı matematikçi **Carsten Niebuhr** Babil'i 1765'te gezer; kalıntıları tasvir eder ve "asma bahçeler"le "Bêl Tapınağı"nı bulgulamış olduğunu düşünür. Niebuhr, ayrıca, Persepolis'te çiziyazısıyla yazılmış ve çiviyazısının çözülmesinin temelini oluşturacak bazı yazıtların da kopyasını çıkarır.

1781'den 1785'e kadar Babil naibi olan **Papaz de Beauchamp**, alandan tuğla ve kil yuvarlakları topladı. Tel-Babil'i taş ocağı olarak işleten bir köylü ona orada "verniklenmiş tuğlalardan yapılmış bir inek ve güneşle ayın resminin bulunduğu bir duvarda bir oda" keşfedildiğini söyler (*Journal des Savants*, 1890). II. Nabukadnezar'ın gerçekleştirdiği yapıların inşaatlarına dair yazıtlar olan bu eşyaların bir kısmı, botanikçi **Michaux** tarafından 1786'da getirilen, İÖ XI. yüzyılda bir kraliyet bağışı anısına yapılmış bir dikilitaş olan '*kudurru*'yla birlikte Milli Kütüphane'ye kondu ve Fransa'da Babil koleksiyonunun ilk parçalarını oluşturdu.

İlk araştırmalar. – Babil kalıntıları üzerine sistematik çalışmalar XIX. yüzyılın ilk yıllarında başladı. İngiltere'nin Bağdat Konsolosu **Claudius James Rich** bölgeyi 1811'de ziyaret etti ve harabelerin makûl bir tasvirini yaptığı ve sa-

rayın kalıntılarıyla tanrı Marduk'un kültürel kompleksini kapsayan üç temel tepenin (tel-Babil, Kasr, tel-Amran İbn Ali) planını verdiği iki anı kitabı yayımladı. Sonradan kulenin kalıntıları olduğu ortaya çıkan, en özenle yapılmış yapıları tespit etti: "Tuğlalar olabilecek en iyi kaliteden yapılmış; önemli bir hazine olduğundan büyük miktarların çalınmış ve hâlâ çalınıyor olmasına rağmen, hâlâ bunlardan bolca varmış gibi görünüyor." Rich tel-Babil'de kazılar başlattı. Şehrin surlarının duvar kalıntılarını da tasvir etti. British Museum'a yazıtlar ve eşyalar getirdi.

1852'de, mühendis Fulgence Fresnel ve filolog Jules Oppert tarafından yürütülen Mezopotamya'da Fransız bilimsel araştırma çalışmalarıyla beraber Babil'de sondaj yapılmaya başlandı. Kasr'da, bir adamı yere yatırmış bir aslanı gösteren, bazalttan yapılmış dev bir heykel bulundu. Bu heykel Babil kralları tarafından biriktirilmiş hazinelerin bir parçasıydı. Sırlı tuğlalar ve II. Nabukadnezar'ın yapılarına dair silindirler de keşiflerin bir parçasını oluşturuyordu. Sonraki dönemlere ait mezarlar zengin bir eşya dökümü sunuyor. Bu araştırma topluluğunun bulduğu ve Louvre'a götürülmesi planlanan antikaların büyük çoğunluğu, Asur topraklarında Victor Place'ın bulduklarıyla beraber Mayıs 1855'te Dicle'de yerleştirildikleri geminin batması üzerine kayboldu. Bu misyonun en önemli başarısı Oppert tarafından gerçekleştirilen ve Babil'in dış duvarının sınırını belirleyen bir kalıntı planının oluşturulmasıdır. Oppert 1874'ten itibaren çiviyazılarının çözülmesine sağladığı katkılardan dolayı Collège de France'taki ilk Asur bilimi profesörü oldu. 1857 yılından itibaren, *Journal Asiatique*'te uzun bir Babil yazıtının

tercümesini de içeren, "Nabukadnezar tarafından onarılan diller kulesiyle ilgili Borsippa yazıtı" adını taşıyan bir araştırma yazısı yayımladı. Bu, başka bir çiviyazısı uzmanı olan Albay Rawlinson tarafından Bars Nimrud'da bulunan bir kuruluş belgesiydi. Bu yayın Babil'in çok katlı kulesinin bu bölgede var olduğu efsanesini pekiştirdi.

British Museum tarafından düzenlenen üç kazı çalışması İngilizler tarafından 1854, 1876 ve 1877 yıllarında gerçekleştirildi. Birincisi, Asur bilimcileri Henry Rawlinson ve George Smith tarafından, ikincisi ise, Londra'ya Pers İmparatorluğunun kurucusu Büyük Kuruş'un Babil'i almasını konu alan bir "temel silindiri" getiren Hormuzd Rassam tarafından yürütüldü. Sonradan Mısır ve Yakındoğu Antikiteleri Bölümü'nün başı olacak Wallis Budge buradaki üçüncü çalışmayı gerçekleştirdi.

Kazılar. – Çok katlı kulenin gerçek yerini tespit edebilmek için Almanların bilimsel kazı çalışmalarını beklemek gerekti. Bu çalışmalar, Berlin müzeleri ve Alman Doğu Enstitüsü'nün (Deutsche Orient-Gesellschaft) himayesi altında, Babil'de 1899'den 1917'ye kadar çalışan Robert Koldewey ve yardımcısı Walter Andrae tarafından yürütüldü. Bu çalışmayı gerçekleştirenler, klasik yazarların etkisi altında ve İngilizlerle Fransızlar tarafından hazırlanan planların yanı sıra, yön bulmak için bizzat kendilerinin yaptıkları planlarla donatılmış olarak neo-Babil devrine ait başlıca sarayların olduğu tel-Kasr denilen yeri kazmaya başladılar. Çalışmaların daha ilk günlerinde "İştar Kapısı"nın kalıntıları ortaya çıkmaya başladı. Sarayların ortaya çıkmasından sonra, kazı

çalışmaları, araştırmacıların bir bölümünü buldukları ve kendilerini Herodotos tarafından tarif edilen Bêl Tapınağı'na götüreceğine inandıkları güneydeki yola doğru devam etti. Koldewey, Babil'in esas tanrısı Marduk'a ait tapınağın kompleksini tel-Amran'da, 20 metre kalınlığında bir katmanın altında bir tünel açarak buldu. Bu kalıntıların sadece bir bölümü ortaya çıkarılabildi. Çok katlı kulenin kazı çalışmalarına 1913'te o güne kadar kalıntıları kaplayan yeraltı suyunun seviyesi düştüğü zaman başlandı. İki bin yıldan uzun süren yağma ve yıkım hareketlerinden sonra geriye sadece temeldeki pişmemiş tuğlaların çok küçük bir bölümüyle onları kaplayan pişmiş tuğlalar kalmıştı. Bu keşiflerin yanı sıra, 1907'den itibaren şehrin merkezinde –araştırmacıların Arapça'da şehir merkezi anlamına gelen *Merkes* adını verdikleri– bir yerleşim mahallesi, birçok tapınak, surların bir kısmı, tel-Babil sarayının ve Fırat üstündeki köprünün bir bölümü bulundu. Bütün bunlar yavaş yavaş II. Nabukadnezar'ın başkentinin planının ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Mimarinin ve dekorun zenginliğine bakıldığı zaman bulunan malzeme çok sınırlı kalıyor, fakat Babil birçok defa yağmalanmıştı. İÖ I. binyıla, yani neo-Babil ve sonraki Pers, Selevkos ve Part devirlerine ait başlıca tüm anıtlar ortaya çıkarıldı. Eski şehrin batısındaki mahalleler, zamanla Fırat'ın yatağının yön değiştirmesi yüzünden yerleşimler yok olduğu için araştırılamadı. Yüzyıllar boyunca yeraltı suyu seviyesindeki değişmeler de arkeolojik verilerin İÖ II. binyılın ötesine gitmesine imkânvermiyor. Bu devre ait nesnelere ve yapılara *Merkes*'teki sınırlı alan içinde gerçekleştirilen ve tapınak için yürütülen kazılar esnasında ulaşıldı.

Daha küçük çaptaki kazılar Koldewey tarafından elde edilen sonuçları teyit etmek amacıyla yürütüldü.

1962'den 1965'e kadar, Hansjörg Schmid'in yönetimi altında, Almanlar tapınağı ayrıntılı bir biçimde inceleyip yapının yeni bir planını çıkardılar.

1974'te, İtalyanlar, Giovanni Bergamini tarafından ve Torino'daki Mısır Müzesi himayesi altında yürütülen kısa süreli kazılar gerçekleştirdiler. Bu çalışma bölgenin daha iyi saptanmasına yönelikti ve Babil'in planının geliştirilmesine ve özellikle su seviyesinin gelişiminin incelenmesiyle önceki kazılarda ortaya çıkarılan kalıntıların tarihinin belirlenmesine yardımcı oldu. 1987'de yine Bergamini tarafından yürütülen başka kısa süreli Irak ve İtalyan ortak kazıları da şehrin güneydoğusunda gerçekleştirildi.

1978'de, Iraklılar, sarayların güneyinde, içinde kütüphane barındıran, tanrı Nabû'ya (Nabû ša harê) ait bir tapınak buldular. Bu tapınağı restore etmeye başladılar ve bu çalışmalar halen sürmektedir.

II. Bölüm

BABİL TARİHİ (resim 1)

I. – Modeller devri ve kaderin cilveleri

Kökenler. – "Eski kralların günlükleri"nin anlattığına göre, Akad İmparatorluğu'nun kurucusu Sargon, İÖ XXIV. yüzyılın sonlarında, Babil'de, başkentinin karşısına denk gelecek biçimde bir çukur kazdırdı. Bu yeni yerleşim yerine de benzediği şehir olan Babil'in adını verdi. Akad dilini konuşan –Babilce de bu dilin gelişmiş bir biçimidir– ilk hükümdara dair bu eski dönem yazısı dikkat çekicidir. Şehrin adının geçtiği ilk tarihi belge iki tanrı için inşa edilen ve son Akad imparatoru Šarkališarri tarafından onlara adanan bir tapınağın kuruluş belgesidir. Bu tanrılardan bir tanesi Akadlar'ın tanrısı İştar adıyla anılan Anunitum'dur.

Paleo-Babil dönemi ve Hammurabi İmparatorluğu. – Babil, Sami hükümdarlıklarından birinde –Suriye uyruklu Amoriler–, Yakındoğu tarihinde üstün bir konuma sahip

oldu. Bu hanedanlık, İÖ XVIII. yüzyılda hüküm süren altıncı kral, "ilk Babil hanedanlığı"nın en büyük kralı Hamınurabi devrinde en yüksek noktasına ulaştı. Hammurabi, gücünün ve şöhretinin temelini, sonraki yüzyıllarda gerileyecek olan siyasal bir yönetime ve –bahsi geçen yönetimin aksine– Mezopotamya medeniyetinin sonuna kadar sürecek olan ve Doğu dünyasını derinden etkileyen bir entelektüel ve dini otoritenin üstüne kurdu. Babil, Hammurabi hükümdarlığı altındayken, ileride bir imparatorluk halini aldığı zaman ulusal bir tanrı kimliği kazanacak olan tanrı Marduk'a kendini adamış din adamlarının çevresinde biçimlenen önemli bir edebiyat, felsefe ve tanrıbilim merkezi haline geldi. Babil kralının dünya işlerini yaparken elinde bulundurduğu öncelik ve üstünlük onun tanrısının da uhrevi işlerde ilk sıraya oturmasını sağlıyordu. Hammurabi Kanunları'nın girişinde de bu anlatılır: "Ülkenin kaderine karar veren tanrıların kralı ulu Anu ve gökle dünyanın efendisi Enlil Enki'nin oğlu Marduk'a tüm insanlar üzerindeki en yüksek yetkiyi verdiler ve Babil'e önemli bir rol biçip gücünü tüm dünya üzerinde etkili kılarken yerle gök kadar sağlam sonsuz bir kraliyet yaratıp tanrılar arasında onu üstün tuttular." Marduk'un gücü ilerleyen yüzyıllarda artacaktı.

Hammurabi devri çok yoğun gerçekleşen diplomatik ve idari haberleşme sayesinde biliniyor. Başkent Babil, hükümdarın bu noktadan itibaren her şeyi kontrol ettiği, krallığın siyasal, ekonomik, hukuki ve idari merkezi haline geldi. Hammurabi komşularının, kuzeydeki Asur kralları ve çoğunlukla Fırat'ın ortalarında bulunan Mari krallarının topraklarını işgal etmeden önce onlarla askeri ittifaklar gerçek-



Resim 4. – Hammurabi Kanunları, Louvre Müzesi.

leştirdi. İmparatorluğu tüm Mezopotamya'ya yayıldı. Gücün ahlaki kurallara uyulduğu bir yapı içinde etkili olabileceğinin bilincinde olan Hammurabi, kendini ülkeyi düzenlemek için tanrı tarafından seçilmiş ve "dünya üzerinde adaleti sağlayan" hükümdar olarak tanımlıyor. Hammurabi Kanunları da ona yüklenilen bu görevin sonucudur.

"Hammurabi Kanunları" (resim 4):

Bazalttan yapılmış bu dikilitaşın bir örneği Babil Ülkesi'ndeki her büyük şehirde bulunmak zorundaydı. Adalet tanrısı Şamaş'ın karşısında dua eden kralı canlandıran ve taşın üst tarafını süsleyen kabartmanın niteliğiyle çiviyazılarında kullanılan karakterlerin güzelliği göz önünde bulundurulunca bunun aslında bir sanat eseri olduğunu anlıyoruz. Aynı zamanda edebi bir eser, hukuki bir belge ve Babil'e bin beş yüz sene sürecek kültürel ve ideolojik bir üstünlük sağlayan bir hükümdarlığın siyasi ve sosyal tarihinin bir kanıtıdır.

Şiirsel bir giriş kralın tahta çıkışını kutluyor ve krallığın fethedilen şehirlere refah ve yarar getiren siyasal gelişimini özetliyor. Louvre Müzesi'nde bulunan taşa adını veren en uzun bölümse hükümdar tarafından alınan ya da kabul edilen kararları sıralayan 282 hukuki esasın bir araya getirilmesinden oluşuyor. Ele alınan tüm konular hayatın bütün alanlarını kapsayan bölümler halinde ayrılmıştır: yalancı şahitlik, hırsızlık, krallık mülklerinin yönetimi, tarımsal hayatın düzenlenmesi, yerleşim birimlerinin konumu ve bakımı ya da ticaret. Aileye uzun bir bölüm ayrılmıştır. Meslek icraatlarını, maaşları ve çalışanların çalışma koşullarını denetleme

yöntemleriyle borca karşılık sayılan ya da savaş esiri olan köleleri ele alan bölümlerden önce darp ve yaralamalarla ilgili cezalar geliyor. Üç sınıfa ayrılmış olan Babil halkını anlamak için bu kanunname eşi bulunmaz bir kaynaktır: "Özgür insanlar" (awîlû), aşağı tabaka (muškênû) ve köleler (wardû). Statüleri farklıydı ama hükümdar "güçlünün zayıfı ezmemesi"ne temelinde bir endişe taşıyordu. Bir metnin giriş bölümünde, kral, herkesin bu dikilitaşı okuma ve okutturma olanağının olmasını ve böylece aydınlanabilmesini arzulayan adil hükümdar rolünde yüceltiliyor. Hammurabi haleflerine kendisinin aldığı kararlara uyarak ülkede düzeni sağlamalarını tavsiye ediyor.

Eser birçok yönden önem taşıyor. Genel bir yasaya ya da kurala varmayan, sadece gözleme dayalı Mezopotamya bilimlerinin ışığında adaletin işleyişini gösteren bir belge niteliğinde. Bireysel davalarda alınmış kararlara dayalı bir hukuk ilmi derlemesi. Bu taş aynı zamanda kralı yücelten bir anıt. Hükümdarlığı süresince fethedilen toprakların bir özetini içeriyor. Hammurabi Akad hanedanlığının ve III. binyılın sonundaki III. Ur İmparatorluğu'nun hükümdarlarının kullandığı unvanı kendinde topluyor: "Dört bölgenin kralı" olarak evrensel hükümdarlığını ilan ediyor. Bu dikilitaş kralın haleflerine ideal bir bilgelik ve adalet modeli önererek Hammurabi'nin siyasi mirasını oluşturuyor.

Özünde Sümerlerin düşünce tarzına yeni bir pencereden bakan ve paleo-Babil devrinin anlayışını yansıtan en önemli eser "**Atrahasîs'in Şiiri**"dir; bu eser XVII. yüzyılın sonlarına doğru, Hammurabi'den sonra gelen dördüncü kral Ammi-saduqa tarafından yaptırılan bir kopyası sayesinde

günümüzde biliniyor. Ama orijinali büyük kral zamanında yazılmış olsa gerek. Tanrı Enki/Ea'nın, kurban edilmiş bir tanrının kanının ve bedeninin karıştırılmış olduğu, kilden yoğrulmuş bir heykelcikten yola çıkarak insanı yaratmasını anlatıyor. Böylece, insan, ölümden sonra hayata olanak sağlayan, tanrılara ait bir özellik kazanıyordu. Bir kültle beslenen bu inanç ve insanoğlunun yaratılışıyla kaderine dair bu öğreti Babil medeniyetinin yokoluşuna kadar süregeldi.

Bu metinler ilk hanedanlık dönemindeki Babil şehrinin yaklaşık bir planını oluşturmaya yetiyor. Paleo-Babil dönemi krallarının hüküm sürdükleri senelere göre tarihlendirilmiş idari belgeler de arkeolojik verileri tamamlıyor. Hammurabi'nin büyükbabası Apil-Sin İÖ XIX. yüzyılın sonlarına doğru yuvarlak bir kale duvarı ördürdü. Bu iç duvar Hammurabi ve halefleri tarafından iç duvar nihai halini alana kadar genişletildi. Yıllara verilen isimler aynı zamanda tapınakların varlıklarını ortaya koyuyor. Tapınakları geçmişte inşa edildikleri yerlerin üstüne yapma geleneği nesilden nesile devam ettiği için, gerek kazılarda üstü üste çıkan katmanlarda, gerekse metinlerde isimlerinin geçtiği sıraya göre bu tapınaklar kolaylıkla ortaya çıkarıldı. Marduk'un tapınağı *Esagil* zaten büyük bir kompleksti. Çok katlı kulenin en eski kalıntıları da büyük ihtimalle bu döneme aittir.

Hammurabi'nin hükümdarlığının hatırası onu izleyen kralların hafızasında her daim kazılı kaldı. Siyasi açıdan ilk hanedanlık dönemindeki saygınlığa ulaşılana, hatta ötesine geçilene kadar Hammurabi kendisini takip eden krallar için örnek teşkil etti.

Babil yabancı işgali altında: Kassitler ve Asurlular. – Siyasi alanda Babil'in genişlemesi zaman zaman başarısızlıklarla gölgelendi. Şehir defalarca kuşatıldı, işgal ve tahrip edildi. İÖ XVI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'dan gelen Büyük Hitit Kralı I. Murşili şehri yağmalayıp Marduk'un heykelini rehin olarak aldı. Kassit hanedanlığına ait bir hükümdar onu Babil'e geri getirdi. "Babil kraliyet listesine" göre, bunu izleyen beş yüz yetmiş altı yıl ve dokuz ay boyunca 36 Kassit prensi Babil'de hüküm sürdü. Soyları nereden gelirse gelsin, bu hükümdarların hepsi Babil medeniyetini, dilini ve dinini benimsediler. Onların geçmiş medeniyetine dair sadece birkaç tanrı ismi, özel isim ve teknik terimler biliyoruz. Babil uluslararası arenada yeniden önemli bir güç haline geldi; özellikle Mısır'la diplomatik ilişkiler kuruldu ve Babil dili tüm Yakındoğu'nun '*lingua franca*'sı* oldu. XIV. yüzyılda, Kral Kurigalzu Babil'e yakın bir yerde yeni bir şehir kurdu. Babil Yakındoğu'nun her bölgesine hâkim, dini ve kültürel başkent olarak kaldıysa da, yeni kurulan şehir siyasi ve askeri merkezi haline geldi. Dikdörtgen şeklindeki surları ve on mahallesiyle şehrin planı sonunda oluştu.

XIII. yüzyılın sonunda, Asur Kralı I. Tukulti-Ninurta Babil'e saldırıp duvarlarını yıktı ve şehri talan etti. Marduk'un heykeli ikinci kez Asur'a kaçırıldı. Fakat ganimetlerin içinde edebi metinler de götüren galipler Babil kültürü karşısında büyülendi. Bu nedenle olsa gerek, Asur kralı kendini "Babil kralı" ilan etti.

XII. yüzyılın ortalarında, Kassitler tekrar iktidara geçmişken, Elam İmparatoru Sutruk-Nahhunte Babil'i yıktı ve ara-

* Evrensel dil. (ç.n.)

larında Hammurabi Kanunu'nun da bulunduğu eski çağlara ait tüm önemli anıtlar Marduk heykeliyle beraber İran'da bulunan Süz'e götürüldü.

I. Nabukadnezar'ın hükümdarlığı: yeniden kavuşulan özgürlük. – Bundan yaklaşık kırk yıl sonra, İÖ XII. yüzyılın sonlarında, Babil'de yaklaşık altıyüzyıl süren yabancı egemenliğinden sonra hüküm süren ilk yerel hanedanlık olan "II. İsin hanedanlığı"na mensup dördüncü kral olan I. Nabukadnezar heykeli geri getirdi. O güne kadar özel isimlerde gittikçe fazla sayıda kullanılan 'Marduk' kelimesi, bu tanrının bireysel inançtaki yerinin sürekli pekiştiğini kanıtlıyor. Marduk'un "tanrıların kralı" ilan edilmesi, o tarihten itibaren bu kullanımın resmi bir nitelik kazandığını gösteriyor. Hükümdar "eski kralların tutanakları"nı büyük ihtimalle kendi soyunu tufandan önceki hükümdarlara dayandırmak istediği için yazdırdı. Dünyanın merkezi olan Babil aynı zamanda tarihin başlangıcına bağlanmalıydı. Dünya ve evrene dair her şeyin merkezi olarak görülen Babil'de gizemle mantık ve bunların getirdiği bakış açıları birbiriyle karışmaya başladığından zengin bir edebiyat ortaya çıktı. "Yaratılış Şiiri" Marduk'un tanrılar arasında kraliyet seviyesine yükseldiğini ilan ediyor: eskil güçler karşısındaki yengisinden sonra dünyayı kurup tanrılar tarafından inşa edilen mitolojik Babil'i de yaratan Marduk'tur (*Enuma eliš* VI, 57-73). İnsanlar arasında Babil'in kralı ise barbar düşmanı yenip yeni bir siyasi düzen ve yeni bir Babil inşa eden kişidir. Şehrin yerleşim anlamında hemen hemen nihai şeklini alması bu dönemlere denk geliyor. Aynı şekilde, Ba-

bil'in dini topografyası da bu esnada betimlenmiş olsa gerek (*Tintir*).

Neo-Asur egemenliği. – Batı'da tam anlamıyla sindirilememiş olan Sami, Arami ve Keldani kabilelerinin devamlı olarak çıkardıkları sorunlar yüzünden geçici hanedanlıklar birbirini kovaladı.

Babil'in kültürel üstünlüğüne kapılan Asurlular şehri ve krallığı kimi zaman yumuşaklıkla ve iyilikle ele geçirmeyi denediler; özellikle tapınaklara yaptıkları bağışlar ve kraliyet mensupları arasında evliliklerle, kimi zaman da şiddete başvurarak buna teşebbüs ettiler.

Keldani **Nabonassar** (İÖ 747-734) iktidarı ele geçirdi. "Babil Tutanağı" ve "Ptolemaios Duası" onun hükümdarlığıyla beraber yeni bir çağın başladığını gösterir, çünkü ay tutulmalarının izlenmesi belirli tarihlerin saptanmasını sağlar. 734 yılında öldüğü zaman, Asur kralı **III. Teglat-Phalasar** (İÖ 744-727) Babil ve Asur toprakları üzerinde çift görevli bir krallık sürdürdü ve Asurluların Babil'in iç işlerine doğrudan yaptıkları müdahale bir asırdan fazla devam etti. Ne var ki, Asurlular, askeri üstünlüğü ellerinde bulundurmalarına rağmen, siyasal özgürlüğünü kazanmaya çalışan Babil'in kültürel hâkimiyetine saygı gösterdiler.

710 yılında, Asurlu **II. Sargon** (İÖ 721-705) Babil'in üstüne yürüdü. Babil'de bitki yetiştiren ve bir rasathanenin çalışmalarını yürüten Keldani kral **II. Marduk-apla-idinna** güneydeki bataklıklar yoluyla kaçtı. 705'teki ölümüne kadar Asur kralı Babil krallığında da hüküm sürdü. Bu süre zarfında şehirdeki tapınakları ve duvarları yeniden inşa ettirdi.

689'da, **Sennaçerib** (İÖ 704-681), Babil tahtına oturttuğu en küçük oğlunun öldürülmesinden sonra kutsal şehri yıkıp talan etti. Sekizinci seferinin anlatısı tam bir yıkım isteğini ortaya koyuyor (Bavian'ın yazıtı: III R, 14): "... Fethine karar verdiğim Babil'in üstüne doğru hızla yürüdüm (...) şehri ve evleri tepeden tırnağa yakıp yıkıp ateşe verdim. Ne kadar iç duvar, dış duvar, tapınak ve tanrı, tuğladan ve topraktan yapılmış zigurat varsa hepsini yerle bir edip Fırat'a attım. Şehrin ortasında kanallar açtırıp her yeri su altında bıraktırdım ve binaların temelini yıktım. Şehre tufanın vermediği kadar zarar verdim. İleride bu şehir, tapınakları ve tanrıları unutulsun diye onları suyla yok edip çayıra dönüştürdüm... Babil'i yıktıktan, tanrılarını ezdikten ve halkı da kılıçtan geçirdikten sonra, şehrin bulunduğu toprak temizlensin diye onu Fırat'a ve oradan da denize kadar taşıdım. Tozu Dilmun'a (Bahreyn Adası'na) ulaştı... Tanrım, Aşşur'un ruhunu rahat ettirmek için, halkların onun gücü karşısında eğilmesi için, en uzaktaki halklara göndermek için Babil'in tozunu savurdum ve bir kısmını da Yeni Yıl Tapınağı'nda muhafaza ettim." Bu zulüm Yakındoğu'daki halkların zihinlerinde ortak bir anı olarak kaldı. Öyle görünüyor ki, peygamber Yeremya'nın II. Nabukadnezar'ın Babil'inin yıkımı üzerine yüz yıl sonra bulunduğu kehanet bu hikâyeden esinlenerek oluşturuldu: "Deniz basacak Babil'i, kabaran dalgalar örtecek: kentleri viran olacak, toprakları kimsenin yaşamadığı, gelip geçmediği kurak bir çöle dönecek." (*Yeremya* 51, 42-43)

Sennaçerib, Aşşur tanrısına tapınışına Babil'e ait kurallar ve âdetler ekledi. Diğer fatihlerin yaptığı gibi 'Babil kralı'

unvanını benimsemedi, buna karşılık III. binyılda Akad krallarının kullandığı unvanı aldı: "Sümer ve Akad kralı". Veliaht Prens Asarhaddon Babil'in yöneticisi oldu. 681 yılında, Sennaçerib, Babilli eşi, Kraliçe Naqi'a/Zakutu'nun Babil'in intikamını almak için kışkırttığı oğulları tarafından öldürüldü. Asarhaddon devrinin (İÖ 680-669) birçok belgesi yas içindeki bir şehrin yeniden kuruluşunu yansıtır: "Geçmişteki bir kral zamanında Fırat taştı; şehri yıkarak ve harabe haline getirerek yayıldı. Babil'in tanrıları göklere uçarak şehri terk ettiler, halk ise ya kaçtı ya da köle oldu." Ama resmi haberleşme ve idari metinlerin gösterdiği gibi, şehir ve bölge eski canlılığına kavuştu. Her ne kadar kral "büyük tanrıların tasvirlerini onartıp sonsuza dek onları tapınaklarına yerleştirmiş" olmakla övünse de, yok edildiği için olsa gerek, Marduk'un heykelini Babil'e geri getirmedi. Fakat Marduk'un hazinesinin birçok değerli parçasını yerine koydu.

Asarhaddon, Asur ve Babil'e veliaht prens olarak iki oğlu **Aşşurbanipal** ve **Şamaş-şum-ukin**'i atadı. Adı geçen ilk prens, Asur'da İÖ 668'den 627'ye kadar hüküm sürdü, diğeri ise İÖ 668'den 648'e kadar Babil'in hâkimi oldu. Şamaş-şum-ukin kendisinden daha kuvvetli olan ağabeyine karşı 652'de isyan etti. 648 yılında ise Babil'deki sarayı kuşatma altındayken kendini alevlerin içine attı. Kardeşler arasındaki bu hikâye ileride Yunan yazarları tarafından yaratılmış ve yayılmış Sardanapal destanına ilham verecektir. Aşşurbanipal babasının ardından Babil'i onarttı ve büyük ihtimalle orada Kandalanu adını alarak İÖ 627 yılında kadar ülkeyi yönetti. Bir başka ihtimal ise bu ismin sahibinin Asur kralının karar-

larını uygulayan bir vekil olduğudur. Büyükbabası Sennaçerib tarafından yok edilen Marduk'un heykelini ya tamir ettirerek yerine koydu ya da yeni bir heykel yaptırdı.

Ölümüyle beraber Asur İmparatorluğu dağıldı, böylece, Babil Yakındoğu'da yeniden en önemli güç haline geldi. Babil ülkesinde yaşayan çeşitli halklar Asur işgalini kabul etmemek temelindeki ortak amaca sahip oldukları için birleşme fırsatı buldular. Bu milli duygu ve özgürlük arzusu ileride **Nabopolassar** (İÖ 626-605) tarafından kurulacak yeni Babil İmparatorluğu'na zemin hazırladı.

II. – Yeni Babil İmparatorluğu

İmparatorluğun ömrü yüz yıldan kısa sürdü, İÖ 626 ile 539 yılları arasında yaşadı ve Babil medeniyetinin doruk noktasına ulaştığı devri temsil etti. Günlük, 23 Kasım 626 günü "Nabopolassar (Nabû-apla-uşur) Babil tahtına oturdu" diyor. Babil'i fethetmeden evvel "denizin ülkesi" olan körfez kıyılarını kapsayan bataklık bölgesinin hâkimiydi. Her ne kadar tarihte ve efsanede oğlu II. Nabukadnezar tarafından gölgede bırakılmış olsa da, 612 yılında İranlı Medlilerle gerçekleştirdiği ittifak sayesinde Ninive'yi ele geçirerek neo-Asur İmparatorluğu'na son veren odur. 610'da Asur kralının sığındığı Harran şehrinin alınması Babil hükümdarına Yakındoğu ile Akdeniz kıyısının ve daha sonra da Mısır'ın yolunu açtı. Nabopolassar, Asur İmparatorluğu'nun topraklarının büyük bölümünü kendi topraklarına dahil ederek, Babil krallığını bir imparatorluğa çevirdi.

Babil'de başkentini güzelleştirmek ve savunmasını kuvvetlendirmek adına birçok büyük inşaat işine girişti. Büyük ihtimalle geçmişteki ünlü selefi I. Nabukadnezar'ın anısına oğluna bu adı verdi. Babilce'de Nabû-kudurri-uşur'un anlamı, "Ulu tanrı Nabû, mirasçı oğlu koru!" demektir. Yazgısı böyle belirlenmiş bu isim, onu taşıyan prensin de kaderini etkiledi. En az geçmişteki adaşı ve önündeki örneği kadar çok iş başaracak ve hatta şöhreti onun şöhretini bile aşacaktır.

II. Nabukadnezar (605-562) uzun süre tahtta kaldı ve bu süre içinde siyaset, hukuk, din ve ahlak alanlarında birçok şey gerçekleştirdi. Babil İmparatorluğu'nu genişletmeye devam etti. II. Nabukadnezar Akdeniz'de, Mısır sınırıyla Suriye-Filistin kıyılarından İran'a kadar Yakındoğu'ya hâkimdi ve o dönemin diğer iki büyük gücünü de kontrol altında tutuyordu: güneybatıda Mısır İmparatorluğu ile kuzeyde ve doğuda Med İmparatorluğu. Kralın en önemli askeri başarısı önce 597'de, sonra 587'de Kudüs'ün ele geçirilmesi ve yağma edilmesi oldu. Hammurabi'nin imparatorluğundan daha büyük topraklara sahipti ve saygınlığı Akad kralı Sargon'un imparatorluğuyla karşılaştırılabilirdi. Böylece, kendisinden önce Yakındoğu'da hükümsüren tüm fatihlerin gizli veya açık hayalini gerçekleştirmiş oluyordu. Her ne kadar Babil Hammurabi devrinden beri kültürel alandaki önemini ve çekiciliğini yitirmemiş olsa da, adı geçen kralın ölümünden sonra siyasal gücü azalmıştı ve Babil ülkesinin sınırlarını aşamamıştı. II. Nabukadnezar başkenti Babil'i dünyanın bir harikası haline getirdi ve bu da krala, Kutsal Kitap yazarlarının kaleme aldıklarının aksine, klasik yazarların aktardıkları türden olumlu bir şöhret getirdi.

Oğlu **Amêl-Marduk** (İncil'deki Evil-Merodach) onun yerini aldı (562-560) ve kayınbiraderi Neriglissar (Nergal-şar-uşur) tarafından öldürülmeden önce Yahuda kralı Joiakin'in serbest kaldığını açıklama fırsatını buldu.

Neriglissar (560-556), hiç şüphesiz, Kudüs kuşatması ve yağmalamasına katılmış subaylardan biriydi. Nabukadnezar'ın kızı Kasshaia'yla evlendi. Kuzeyde Kilikya'ya askeri seferler düzenledi; Persli Kuruş'un Asya'dan toprak ele geçirmesi tam bu döneme rastlar ve bu da Babil'in gücünü azaltır. Kuruluş belgelerinin de kanıtladığı gibi, Neriglissar başkentte bazı inşaat işleri gerçekleştirdi.

Oğlu **Labaşi-Marduk** (556) sadece birkaç ay hüküm sürdükten sonra bir darbeyle devrildi ve taht yukarı Mezopotamya'da Harran kökenli din işlerinde hatırı sayılır bir aileden gelen ve Nabopolassar hanedanlığıyla doğrudan akrabalık bağı olmayan **Nabonidos**'a (Nabû-na'id) geçti (556-539). Kendine özgü ve kuvvetli bir karakteri olan bu kral on sene boyunca Arabistan'daki Teima vahasına yerleşti. Bu sürgün büyük ihtimalle kısmen gönüllü oldu, çünkü özellikle Babil'in Kızıldeniz'le olan ticaretini artırmaya yönelik tecimsel nedenlerden dolayı bu bölgeleri imparatorluğunun içine katmak istiyordu. Ne var ki, kral Marduk rahipleri tarafından mezhep sapkınlığı sayılan bir tutum içindeydi, zira Harran'ın başlıca tanrısı olan Ay Tanrısı Sin'in sofularındandı ve bu da onu kısmen zorunlu bir sürgüne iten nedendi. Bu yıllar esnasında oğlu Baltazar (Bêl-šar-uşur) onun adına Babil'de hüküm sürme hakkına sahipti. Uzun süreli yokluğuna rağmen, Nabonidos, şehirde yaptıklarına dair geride önemli tanıklıklar bıraktı. Yazıtlarında kendisinden

önceki hükümdarların manevi mirasçısıymış gibi bahseder. Nabonidos yeni Babil İmparatorluğu'nun son temsilcisidir.

Baltazar'ın adına Kutsal Kitap'ın hikâyelerinde sık sık rastlıyoruz. Baruch ve Daniel'in kitaplarında ona "Nabukadnezar'ın oğlu" deniyor ama aslında o Nabonidos'un oğludur. Her ne kadar babasının yokluğunda, metinlerde de söylendiği gibi, hükümdarlara mahsus bina kurucu ve onarıcı rolünü üstlenmesi onun krallık görevlerini yerine getirmiş olduğunun bir kanıtı da olsa, hiçbir zaman resmi olarak kral olmadı. "Baltazar şöleni"nin hikâyesi, sayılı günleri kalmış, kralı düşük ahlaki değerlere sahip ve toprakları bölünmüş Babil İmparatorluğu'nun sonunu ilan ediyor. Herodotos ve Ksenophon'un da anlattıkları gibi, sarayda şölen verilirken Kuruş Babil'in kapısına dayanmıştı bile (*Daniel*, 5).

Yeni Babil krallarının maiyetindeki âlimler, Hamınurabi devrinde kurumlaştırılmış olan ama III. binyılda Sümer ülkesinde var olan teoloji ve felsefe okullarına dayanan eski bilgelik kavramlarının son yerel varisleriydi. Selevkoslar döneminde (İÖ II. yüzyıl) Uruklu bir astrologun kütüphanesi için yaptırdığı kopyası sayesinde bilinen hanedanlıkla ilgili kehanetlerin bir derlemesi Nabopolassar ve II. Nabukadnezar'ın yaptıklarını Babil'in adını kendi şehriyle değiştirerek özetliyor: "(...) bir kral gelecek (...) dünyanın dört bir yanına hâkim olacak ve ismini duyunca herkes korkudan titreyecek (Sennaçerib veya Asurlu Aşşurbanipal'den bahsediyor). Fakat ondan sonra Uruk'ta bir kral doğacak (Nabopolassar); o, ülkesinde adaleti sağlayacak ve ülkesi için kararlar alacak. Uruk'ta insanların Anu'ya tapınmasını sağlayacak (Babil'de Marduk)... Uruk'u onartacak (Babil'i). Uruk'un

kapılarını lacivert taşıyla yeniden inşa ettirecek... Nehirleri ve tarlaları bereketle dolduracak. Ondan sonra, bir oğul gelecek, kral olarak Uruk'un ve dünyanın dört bir yanının hâkimi olacak (II. Nabukadnezar; bu unvan geleneksel olarak "evrenin kralı" anlamına geliyor). Kendi hanedanlığı Uruk'ta sonsuza dek yerleşene kadar hüküm sürecek. Uruk (Babil) kralları tanrılar gibi yönetecek!" (Hunger, 1975; Wiseman, 1985)

III. Bölüm

II. NABUKADNEZAR ZAMANINDA BABİL (İÖ 605-562)

Hükümdarın portresi (resim 5). – II. Nabukadnezar tıpkı geçmişteki ünlü selefi Hammurabi gibi kırk üç yıl tahtta kaldı. Ona ait elimizde bulunan yegâne tanımlamalar hükümdarlığının ilk bölümünde ordularını götürdüğü Batı bölgeleri kaynaklıdır. Tahta çıkışının 18. yılında, Wadi Brisa'daki Bekaa Vadisi'nde, kendisini düşmanlarını temsil eden bir aslana karşı dövüşürken, sonra da bir sedir ağacını devirirken, başka bir deyişle kendisini kahraman olarak gösteren iki tasvirini bıraktı. Tarlayı kaplayan metin, Babil'deki binalar için Lübnan'dan getirilen sedirlerin geçmesi amacıyla bir yol yapıldığını belirtiyor. Hükümdar Babil krallığının kıyafetini giyiyor: kıvrımlı ve işli etekle koni biçimindeki taç.

II. Nabukadnezar'ın kişiliğini, isteklerini ve icraatlarını açıklayan unsurlar, ardından gitmek ya da taklit etmek için ona örnek olan geçmişteki üç kralı işaret ediyor: Akadlı Sargon, Babilli Hammurabi ve I. Nabukadnezar. Cezbedici



Resim 5. – II. Nabukadnezar bir sedir ağacını deviriyor, Wadi Brisa'daki bir kabartmaya göre, Weissbach, 1906, V.

kişiliği sayesinde II. Nabukadnezar'ın hükümranlığı görkemli olsa da, o, aynı zamanda önündeki modeller gibi büyük bir fatih, aydınlanmış bir devlet adamı ve kendini tanrılarına adamış bir prensti. Bütün bunlar onu iyi bir inşaatçı da yaptı. İmparatorluğunun zenginlikleri ona bu yolda yeterli maddi imkânları sağladı. Önemli kaynaklar gerektiren inşaat programı için ülkede gerekli olan refahı sağladı. Halkların yerini değiştirme politikası, çalışmalar için gerekli olan işgücünü ucuza elde etmesini sağladı. Kudüs'ten getirilen ganimetle beraber Yahuda krallığının entelektüel üst tabakasıyla uzman zanaatkârların getirilmesi şehirle ilgili gösterişli arzularını tatmin etmeye yardımcı oldu. Babil'i ve Babil ülkesini olası her türlü saldırıya karşı koruma endi-

şesi, onu şehrin savunma mekanizmasını sağlamlaştırmaya itti ve bu da mimarlarına görkemli yapılar ortaya koyma fırsatını sağladı. Başkentini kralının ve tanrısının namına layık bir yer yapmak istedi. Yazıtların önemli bir kısmı ön ayak olduğu inşaat işleriyle ilgilidir. Kutsal Kitap'ta sık sık bahsi geçen büyük ve muhteşem Babil'in yaratıcısı bu hükümdardır. Aynı zamanda Herodotos tarafından betimlenen şehir de yine ona ait olandır.

Dış politika açısından baktığımız zaman, Nabukadnezar Batı bölgelerinde arabulucu, barış getiren hükümdar rolündedir. İç işlerinde ise Hammurabi misali adil bir kraldı. Kil üzerine yazılmış bir metinde kralın adalet politikası ve Babil kültürünün son parıltısının altındaki ahlaki ve manevi ideal yazılıdır: "Doğru ve gerçek adalet konusunu yabana atmıyordu; gece gündüz dinlenmiyordu, vicdanlı ve sağduyulu bir biçimde en büyük Tanrı Marduk'un hoşuna gidecek ve Akad Ülkesi'ndeki (Babil Ülkesi) tüm halkların huzuru ve barışı için yargılar ve kararlar yazıyordu. Şehir için daha uygun kurallar koydu, yeni bir mahkeme kurdu... Halk arasında yolsuzluğu ve rüşveti kaldırdı, ülkeye huzur getirdi, barışı sağladı ve hiç kimsenin kendi halkını ürkütmemesini sağladı. Krallığını seven (tanrıların) gönlünü hoş tuttu..." (BM 45690). Örnek olarak, tıpkı "Hammurabi Kanunları"nda olduğu gibi, birçok yargılama vakası veriyor, fakat bunu yaparken o dönemde Babil'deki toplumsal hayatın bazı yönlerini canlandırmaya yarayan ayrıntıları aktarıyor.

II. Nabukadnezar krallığın bütünlüğünü imparatorluğunun tüm önemli şahsiyetlerini etrafına toplayarak sağladı ve muhafaza etti: Babilli üst düzey memurlar ya da yabancı

temsilcilerle yenilmiş ve sürgün edilmiş hükümdarlar. Birçok yapım belgesi ve "Nabukadnezar'ın devlet takvimi" adıyla bilinen bir prizma (İstanbul 7834) Akdeniz kıyısındaki şehirlerin krallarının (Tyros, Gazze, Sidon, Arvad, Aşdod) resmi törenlere katıldıklarını belirtiyor. Sarayda bulunan idari tabletler de tayınlarını alan yabancıların varlıklarını doğruluyor – haraç ödeyenler, diplomatlar, yardımcı topluluklar ya da tacirler: Yahuda kraliyet ailesi, Aşkalonlu bir prens, kimi Mısırlılar (bunların bir kısmı Fırat rıhtımlarına demir atan ve lüks eşyaları getiren denizcilerdir), Elamlılar, Kıbrıslılar, Lidyalılar, Medler ve Persler.

II. Nabukadnezar'ın izlediği din politikası Babil ülkesinin önemli şehirlerindeki tapınakları korumaya ve bakımını sağlamaya yönelikti. Tüm yazıtlarda Nabukadnezar kendisini "Esagil ve Ezida'nın gereksinimlerini karşılayan kişi" olarak gösteriyor. Bunlar Babil'deki büyük Marduk Tapınağı ile onun oğlu tanrı Nabû'nun Borsippa'daki tapınağıdır. Bu yazı, kralın mülkü olduğunu işaret eden ve yapının çeşitli yerlerine serpiştirilmiş tuğlaların bile üstünde bulunan değişmez bir simgedir. Kralın temel görevi tapınakların iyi işlemesini sağlamaktı, çünkü Babil'in huzuru ve ünü Marduk'un hoş tutulmasından geçiyordu. Kralın hayatında tanrısal müdahaleler ve dini zorunlulukların yerine getirilmesi son derece önemliydi. Hükümdarlığının muhasebesini yaparken Marduk ve Nabû'ya hizmet etme eğilimini vurguluyor: "Ben, Nabukadnezar, Babil kralı, güçlü prens, Marduk'un gözdesi, asil hükümdar, Nabû'nun çok sevdiği, bilgeliği arayan (...) her gün Esagil ve Ezida'nın doğru işleyişine ön ayak olan (...) Babil kralı Nabopolassar'ın en büyük oğlu. Be-

nim kutsal koruyucum tanrı beni yarattığında, Marduk bana annemin karnında şekil verdiğinde, doğduğumda ve yaratıldığımda (...) tanrının yolunu izledim... Büyük tanrı Marduk krallığımı yücelttiği zaman ve tüm halklar üzerinde hükümdarlığı bana emanet ettiğinde, ve göklerle dünyanın bütünlüğünün koruyucusu Nabû halkları yönetmek için bana hakkaniyetli bir âsâ verdiği vakit, onlara özen gösterdim. Dualarımı ve yakarışlarımı tanrım Marduk'a sunuyordum; kalbimdeki sıkıntılarla o ilgilendi. Ona (şöyle) diyordum: 'Sen olmadan, tanrım, ne var ki? Sevdiğin ve ismini telaffuz ettiğin kral için (...) adalet adını verdin ve onu doğru yolda ilerletiyorsun! Ben sana itaat eden, senin ellerince yaratılmış olanım. Beni dünyaya getirdin ve bana tüm halkların hükümdarlığını emanet ettin. Herkesi gören sen, ulu tanrım, merhametinle hepsinin senin hükümdarlığını sevmesini sağla... Seni memnun edenin günlerini uzat, çünkü gerçekte beni yaşatan sensin!' O, tanrılar arasında saygı duyulan, tanrı Marduk, duamı duydu ve yakarışıma karşılık verdi... Kudretli yardımıyla, uzak ülkeleri, ırak dağları, yüksek denizle alçak denizi (Akdeniz ve Körfez), zor yolları, geçişi kapanmış ve hiç kimsenin geçmediği aşılamaz yerleri, ıssız çölleri (Lübnan'ın ve Amanos'un dağlık engellerini) aştım, isyan edeni fethettim, düşmanlarıma boyun eğdirdim ve ülkeyi adaletle yönettim. Halka refah getirdim ve ondan kötülükle art niyeti söküp attım. Onun (Marduk'un) karşısında, Babil şehrime bol miktarda gümüş ve altın, değerli mücevher, tunç ve değerli ağaç, kıymeti olan her şey, dağ ürünleri ve deniz hazineleri hediye ettim." (Nab. 15 i, 23 – ii, 32; 14i, 1-13)

I. – Şehirleşme ve Babil'de hayat

Kassit döneminin sonundan ya da İÖ XII. yüzyılın sonunadenk gelen I. Nabukadnezar devrinden itibaren şehrin iç duvarı çizilmiş bulunuyordu, önemli mahallelerle ulaşım yollarının bulunduğu şehir ağı oturmuştu. Arkeolojik verilerin, topografik metinlerin ve neo-Babilli kralların inşaat belgelerinin karşılaştırmalı incelemeleri, II. Nabukadnezar döneminde, yani şehri kuruluşundan altı yüzyıl sonra gerek güç gerekse güzellik ve kültür açısından inkişaf ettiren hükümdar döneminde şehrin büyük bölümünün görüntüsünü oluşturmaya yetiyor. Dini bakımdan dünyanın kuruluşuyla bağlantılı olan, tarihteyse kahramanlar devriyle ilişkilendirilen Babil'in mimari yapısıyla planının yapılan genişletme ve güzelleştirme çalışmalarına rağmen bozulmadığına şaşırmamalı. Büyük bir imparatorluk kurduktan sonra, neo-Babil hanedanlığına ait krallar, şehir için sivil ve dini yapıların yeniden yapılmasına yönelik bir program izlediler. Bunun amacı şehrin yeni edindiği uluslararası siyasal güce ve kültürel üstünlüğüne yaraşır bir görünüm elde etmesiydi. Babil krallarının ihtiraslı bir dış politika izlemelerinin nedenlerinden bir tanesi, boyundurukları altına giren halklardan alınan vergilerle imparatorluğun kalbindeki büyük inşaatları finanse etmekti. Aslında, bu maddi gelişmelerin gerisinde dini bir ideoloji yatıyordu. Babil göz kamaştırıcı bir başkent haline geldi. Müttefikleri tarafından olduğu gibi düşmanlarınca da ülküleştirilen şehrin saygınlığının eşi benzeri yoktu ve hükümdarı da dünyanın efendisiymiş gibi davranıyordu. Şehir devasaydı; II. Nabukadnezar zamanında dış mahalle-

leriyle beraber toplam yüzölçümü 1.000 hektara yaklaşıyordu. İç şehrin büyüklüğü 450-500 hektar civarındaydı ve içinde yaklaşık 100.000 kişi barındırıyordu.

Neo-Babil hükümdarları geçmişe karşı saygılı olduklarından olsa gerek, soylarını eski krallarla bağdaştırmaya çalışıyorlardı. Gömülü tapınakların kalıntılarını araştırıp onları aynı şekilde inşa ettirmek için ilk planlarını buldular ve selefleri tarafından bırakılan inşaat planlarını gerekirse ileride tekrar kullanılmak üzere yeniden gömdüler.

Semtler (resim 2). – II. binyılın sonlarından II. Nabukadnezar zamanına kadar, surlar tarafından belirlenmiş iç şehir on semte bölünmüştü. Bunlar, o dönemden kalma, satılan malın bulunduğu bölgeye göre adlandırılmış olan alım ve satım sözleşmeleri sayesinde biliniyor. Şehrin bu bölümüyle ilgili elimizdeki en önemli belge *Tintir*'dir (V, 92-104). Metin bu semtlerin listesi ve isimleriyle beraber bölümlemelerin her birinin sınırlarını belli eden kapı, tapınak ya da akarsulardan oluşan iki tane referans noktası veriyor. Bunlar Fırat'ın her iki yakasına da yayılmışlardı. En kalabalık yaka olan ve resmi yapı komplekslerinin bulunduğu doğu tarafında altı, batı yakasında ise dört semt vardı.

Nehrin doğu yakasında bulunan üç semtin ismi şehrin diğer adlarından oluşuyor: Eridu, (bazen Tintir olarak adlandırılan) Şuanna ve Ka-dingirra. Eski ve kutsal isim Eridu, olasılıkla, II. binyılın başında şehrin merkezini işaret etmek için kullanılmaya başladı. Fırat'ın doğusunda kalan şehir o zamanlar "Çarşı Kapısı" ile "Büyük Kapı" arasında kalıyordu. Batıda, şehir, muhtemelen, daha sonraki metinlerde

Kumar adı altında geçen semte kadar uzanıyordu. Babil'in genişlemesi Hammurabi'nin izlediği politikanın bir sonucudur: Ka-dingirra ve Şuanna'nın bir kısmına ve daha dışarıda kalan birkaç bölgeye insanlar o zaman yerleşti. Ama Marduk Tapınağı'nın bulunduğu doğunun çekirdeği Eridu her daim en kutsal bölge olarak kaldı. Neo-Babil devrinde, Eridu, Ka-dingirra ve Şuanna en önemli semtlerdi. Ka-dingirra'da kraliyet sarayı bulunuyordu.

Diğer semtler için uyarlanmış isimlerse III. binyılda Sümer ve Akad'daki eski krallıkların şehirlerinden alınmıştır: Kumar (Kuara), Kullab ve Tuba. Buna karşılık, Yeni Şehir ismi halktan gelmiştir. Kuzeybatıdaki semtin adı Bab-Lugalirra ("Lugalirra tanrısının Kapısı"), kaynağını şehrin eski duvarındaki bir kapıda buluyor olsa gerek. Metinde varlığından bahsedilen son iki semtin adına gelince, bir tanesi kırıktır, ötekisi ise Tê Sümercesi'nde yazılmıştır ve kaynağı fazla bilinmiyor. Bunların genişlemesi nispeten yeni tarihli olup II. binyılın sonlarıyla neo-Babil devrine rastlar. Fırat'ın bugünkü yatağı bahsi geçen bölgenin üzerinden geçtiği için burada hiçbir arkeolojik araştırma yapılamadı.

İç duvarın ötesinde yerleşim alanları büyük ihtimalle çok yoğun değildi ve işlenmiş topraklar şehre yiyecek sağlıyordu. *Tintir*'in şehrin semtlerine ayrılmış son satırı "etrafındaki tarlalardan getirilen bereket"ten bahsediyor.

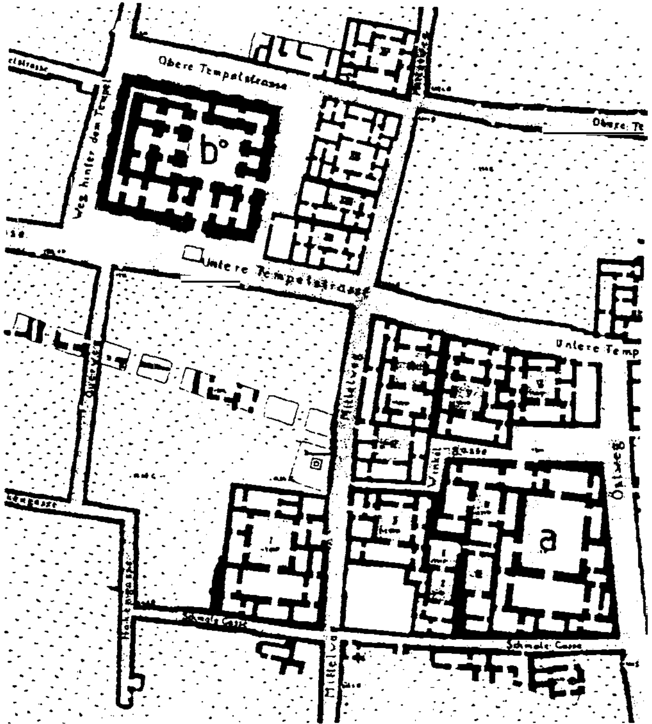
Kazılar esnasında ortaya çıkarılan evlerin buna benzer bir konumu var. II. Nabukadnezar tarafından yapılan tüm düzenlemelerin de gösterdiği gibi, Babil belirli bir şehir planına sahipti. Büyük yollar şehrin sekiz kapısına götürüyordu; bunlardan en önemlileri şehrin kuzey-güney ekseninden

geçen Marduk'la Nabû'nun merasim yollarıydı. Dar sokaklar neredeyse dik açıyla çizilmiş ve kuzey-güney, doğu-batı hattı boyunca yönlendirilmişti ve şehrin geneli düzgün çizimli bir plana sahip olmalıydı.

Konutlar (resim 6, a-b). – Alman arkeologlar, temelleri paleo-Babil devrine uzanan, fakat özellikle neo-Babil dönemindeki hususi evlerin seviyesinde yoğun yerleşim alanları ortaya çıkardılar. Bunlar Marduk'un merasim yolunun doğusunda kalan *Merkes*'te gün ışığına çıktı. Bu alan eski şehrin çekirdeğini oluşturuyordu. Aranan bölge özellikle Ka-dingirra'nın güneydoğu bölgesini, ziguratın karşısında Eridu'nun doğu sınırıyla Şuanna'nın kuzey sınırını kapsıyordu.

Evler güneşte kurutulmuş ve kilden yapılmış bir harçla çiğ toprak tuğlalardan inşa edilmişti. Zengin evlerde odalar merkezi bir alanın –burası genellikle bir avlu olurdu– çevresinde düzenlenmişti. Duvarların üst tarafında bulunan delik sistemi sayesinde evlere hem ışık hem de hava giriyordu. Bu delikler aynı zamanda yazın da hava akımlarının oluşmasına olanak sağlıyorlardı; bunlar içinde delikler açılan pişmiş topraktan yapılmıştı. Büyük evlerde esas oda olan geniş dikdörtgen şeklindeki giriş odası avluya açılıyordu. Arkasında ve etrafında özel daireler bulunuyordu: odalar, tuvaletler ve ek yapılar. Karşı tarafta, evin girişi sessiz sakin bir sokağa açılıyordu. Esas avluya art arda ya da zikzaklar halinde dizilmiş odaları geçip varılıyordu. Bu temel plan bazen büyütülüyor ve plana idari ya da ticari eklentiler yapılıyordu. Adalar çoğu zaman birbiriyle bağlantılı birçok evi birleştiriyordu. Sıkıştırılmış topraktan yapılmış çatılar düzdü.

Özel konutların bu geriye dönük düzenlemesi saraylar ve tapınakların da planlarına uyarlandı. İnsanların ve tanrıların evleri birbirine benziyordu. Zaten tapınakla evi ifade etmek için aynı kelime kullanılıyordu. Tanrılar insanlar gibi



Resim 6. – *Merkes*'in planı, Reuther'e göre, WVDOG 47, 1926, 17 (a. büyük ev; b. Akadlı İştar Tapınağı).

görülüp prensler gibi yaşıyorlardı. Yapıların dış cepheleri girinti ve çıkıntılarla çok düzgün bir görüntü sergilemiyordu.

Ölüler pişmiş topraktan gömütlerle ailenin oturduğu evin toprağına gömülüyordu. Çocuklar genelde küp denilen, bir tanesi kapak işlevi gören iki hazneli kabirlerde toprağa veriliyordu.

Herodotos Babil evlerini şöyle betimliyor (I, 180): "Kentin içerisi üç dört katlı evlerle doludur; sokakları düzdür, hem enlemesine, ırmağa doğru gidenleri, hem de öbürleri aynıdır." Gerçekte, evlerin çoğu büyük ihtimalle tek katlıydı ama bu durum nüfusun yoğunluğuna işaret ettiği için anlam taşıyor. II. Nabukadnezar zamanında her ne kadar surlar sağlamlaştırıldıysa da, iç duvarların izlediği yol beş yüz yıldır değişmemişti. Bu yüzden, yaşanabilir bir yer kazanmak için duvarların içinde yol alarak bir çözüm bulmak gerekmişti.

Mobilya ve süslemeler. – Evlere ait eşyalar genel olarak kapkacaktan oluşuyordu. Yağı, tahılı ya da içeceği (su, bira ve şarap) saklamak için küpler bulunuyordu; taştan yapılmış kaplar da ev eşyası olarak kullanılıyordu; geometrik şekillerle ya da çiçeklerle süslenmiş, camdan yapılmış, sırlı küçük vazolarda parfümler saklanıyordu.

Merkes'teki kazılar esnasında başka eşyalar da bulundu. Bunlar arasında, açarak ya da kil tabletlerin üstüne basarak imza niyetine kullanılan silindir şeklinde mühürler ve ince taşlardan ya da cam malzemeden yapılmış kaşeler mevcut. Paleo-Babil devrindeki mühürlerin üstünde bulunan esas resim, tanrıların karşısında kralı silahlı bir biçimde gösterendir. Kral, Sümer devrinden beri hükümdarların taktığı



Resim 7. – Marduk ve Nabû simgelerini içeren bir kaşe (Louvre, AO 4366).

kenarlı ve yuvarlak örtülü bir şapka olan kraliyet başlığı (resim 4) sayesinde tanınıyor. Neo-Babil dönemine ait mühürlerde genel olarak ya hükümdarın ya da bir rahibin, ilgili tanrının simgesini taşıyan bir sunağın üstünde tanrıya tapınmasını gösteriyor (resim 7). Marduk kendine has simgesi sayesinde tanınıyor: eskiden tanrı sıfatının uhdesinde olan ve tarımla ilişkili olarak resmedilen üçgen bel (*marru*). Yazının ve bilimlerin tanrısı olan Nabû zaman zaman bir çivi harfi ile gösterilen kalem kamışı sayesinde biliniyor. Bu sembolleri, zamanın başlangıcında Marduk tarafından yenilen ejderha-*muşhuş* taşıyor. Kral, tıpkı Marduk gibi, yabani veya gerçekdışı hayvanlar olarak gösterilen düşmanlarını zaptеden bir kahraman olarak çiziliyor.

Mezarlardan çok sayıda mücevher çıkmıştır: altın, gümüş ve değerli taşlı kolyeler. Bu taşlar arasında çeşit çeşit akik, balgam taşı, lacivert taşı, kaya kristali ve turkuvaz vardı. Bunlardan hiçbiri hammadde sahibi olmayan Mezopotamya'dan gelmiyordu, hepsi ithal ediliyordu. Marduk'un tapınağı *Esagil*'in hazinesi güzel taşlar içeriyordu: hükümda-

rın ve prenslerin taktığı mücevherler de pahalı taşlardan yapılıyordu. Neo-Babil döneminde birçok taşın daha ucuza mal olan taklitleri yapılıyordu; bunun nedeni uluslararası ticaret yollarının çoğunlukla imparatorluğunun içinde kalan, bir diğer deyişle batıda Akdeniz kıyısı ve doğuda Lüristan bölgeleriyle Mısır ve Anadolu'yla sınırlı kalmasıydı. II. binyılda doğudan körfeze değerli taş ve egzotik ürünler getirmek için kullanılan yol kapandı. Büyük Pers kralları bu yolu yeniden açacaktır. Tapınaklarda ve sarayların depolarında değerli taşlar depolanıyordu ya da başka yerlerden yağma edilerek bulunuyordu. Taklit edilen taşlara göre aynı adı taşıyan benzerlerinin fiyatı çok daha düşüktü. Kraliyetin ve tanrıların taşı olan lacivert taşının taklidi Babil kimyacılarının öncelik verdikleri araştırma konusu oldu ve bunun yapımı hakkında geride bilimsel eserler bıraktılar.

Pişmiş topraktan yapılmış küçük resimler aile içinden sahneler sunuyordu. En yaygın temalardan bir tanesi kucağında bir çocuk taşıyan kadın imgesiydi. Bu imge hem aile içindeki içten havayı yansıtıyor, hem insanların dileklerinin bu yönde olduğunu gösteriyor, hem de doğum ve anneliğin olağanüstü, mucizevi yanını görmemize imkân veriyor.

Halk arasında din ve hastalıklarla kötü ruhlara karşı korunma. – Pişmiş topraktan ya da taştan yapılmış muskaların üstünde, çoğu zaman kendisinden daha kötü ruhları cehenneme ya da göklere geri göndermek için çağrılan, rüzgârların ruhlarının kralı, kanatlı kötü ruh Pazuzu'nun tasviri bulunuyordu. Özellikle hamile kadınlara düşük yaptırmayı başlıca görevi belleyen dişi kötü ruh Lamaştu'ya karşı çağrılıyordu.

O zamanlar sık sık karşılaşıldığı üzere, yeni doğan çocukların ölümüyle küçük yaştaki çocukların ölümünden o sorumlu tutuluyordu. Hastaların boynuna büyüler asılarak hastalıklarından sorumlu olan kötü ruhu kovmalarına yardımcı olmaya çalışılıyordu. Bunların arkasına yazılmış büyü, cinlerin içine girdiği düşünülen hastanın vücudundan canavarı çıkarmaya yarıyordu. Baş ağrısını ve bir iltihabı yenmek için yazılmış bir büyü diyor ki: "Anu'nun kızı Lamaştu... Başa vuran, ateşi alevlendiren hançer; tüylerle kaplı tanrıça... Tanrıların adına, tanrılar tarafından yaptıkların engellensin ve gökyüzündeki kuş gibi uçup git!" (Berlin, VA 3477) Her cümle uygulanacak belirli bir harekete tekabül ediyordu. Büyü Babillilerin günlük hayatında önemli bir rol oynuyordu. Uyulacak birçok tabu vardı. Aynı zamanda sihirli taşlardan yapılmış kolyeler takılıyordu. Renk ve bileşimlerle ilgili bazı kurallara uyulduğu sürece bu kolyelerde kullanılan gerçek ya da sahte taşların kalitesinin fazla bir önemi yoktu. Ayin kitapları bu muskaların ve sihirli kolyelerin –bunları takan hastanın başucunda söylenen dualarla bağlantılı bir biçimde– kullanılma şekli hakkında bilgiler veriyor.

Büyü ve din birbiriyle ilgiliydi: Pazuzu, rüzgârların ruhu olarak başlangıçta hem dünyanın hem de atmosferin tanrısı olan Enlil'in soyundan geliyordu. Lamaştu, gökyüzü tanrısı Anu ya da büyü tanrısı Ea'nın kızı olarak gösteriliyordu. Büyü işlemleri rahipler tarafından gerçekleştiriliyordu. İÖ I. binyılda büyücülükle uygulamalı tıp birbirinden ayırt edilemiyordu. Sokaktaki adamdan prenslere kadar herkese uygulanan, hastalıklara karşı yapılan günlük ayinlerle büyücülüğün dışında krallara mahsus önemli uygulamalar vardı.

Ülkenin geleceğini temsil eden hükümdar için Ea ve Marduk'un rahipleri uzun merasimler ve karışık ayinler düzenliyorlardı. Uygulamalı tıpta bitki ve içinde mineral ve hayvansal kökenli maddeler bulunan ilaçlar kullanılıyordu.

Arşivler ve ekonomik hayat. –Neo-Babil devrinde gerçekleştirilmiş ve özellikle Şuanna semtinde bulunan birçok imar alanının satış sözleşmesi elimizde mevcut. Çoğu zaman bir mirasın paylaşımından kaynaklanan parsellerin bölünmesi, büyük mülklerin fiyatlarının da hatırı sayılır düzeyde olduğunu kanıtlıyor, zira Babil nüfusunun artmasıyla birlikte bu mahalle merkezi bir konuma gelmişti. Her burjuva ailesi, aile içi mektupları ve mallarının idaresiyle ilgili belgeleri saklıyordu. Kil tabletler küpler içinde muhafaza ediliyordu. Sadece en önemli arşivler farklı bir odaya konuluyordu. Babil'de ve Babil ülkesinin diğer şehirlerinde, bilhassa Nippur ve Uruk'ta büyük özel arşivler bulunuyordu. Birçok Yahudi sürgün buna benzer işler kurdular, öyle ki, İÖ 539 yılında Kuruş onları özgür bırakınca birçoğu Kudüs'e geri dönmek istemedi. Neo-Babil döneminde Şuanna semtinde ikamet eden *Egibi* ailesi ile Pers devrinde yaşayan *Muraşu*'lar arkalarında çok sayıda belge bıraktı.

Egibi şirketi sarayla ilişki içindeydi. Kurucusu Bêl-êter Egibi, İÖ yaklaşık 690'dan itibaren faaliyetteydi. 689'da Babil'in yıkılışından sonra yeniden yapılanma çalışmalarına yardımcı oldu ve bu vesileyle zengin oldu. Kurucunun torunu Şulaia, neo-Babil döneminin başında işlerinde önemli gelişme kaydetti. Çok büyük ihtimalle, firma, 581 yılından itibaren bankacılık işlevi görmeye başladı ve işlemler, özel-

likle de ödünç verilen paralar sayesinde gelişti ve zenginleşti. Firmada ailenin tüm üyeleri çalışıyordu; arşivlerdeki belgelerde aynı kuşaktan birçok Egibi'nin adı geçiyor, bunlar kuzenler arasında evleniyorlardı.

Günlük pazarlarda, yerel ve günlük ekonomiye ait ürünler için trampaya sık sık başvuruluyor olsa gerekti. Ama uzaklardan deniz ve kara yoluyla birçok mal getiriliyordu. Önemli işlemlerde –ticari sözleşmeler ya da hukuki eylemler– değiş tokuş aracı olarak külçe şeklinde gümüş kullanılıyordu. II. Nabukadnezar'ın hükümranlığı süresince henüz para birimlerine geçilmemişti ama saray gümüşün değerini kontrol ediyordu. Bu sonuncusunun ödemelerde geçerli olan resmi değeriyse müsaade edilen 1/8 alaşıma 7/8 saf gümüştü. Gümüş eşyalar daha saf bir metalden yapılıyordu. Külçeler, onlara kanun tarafından korunmuş resmi bir geçerlik sağlayan ve kuyumcular tarafından basılan bir mühür taşıyorlardı. Uygulamaya gelince, büyük miktardaki değerli madenler büyük tapınaklarda ve sarayda saklanıyordu ve bunlarla ilgili işlemleri gören belirli kuyumcular vardı.

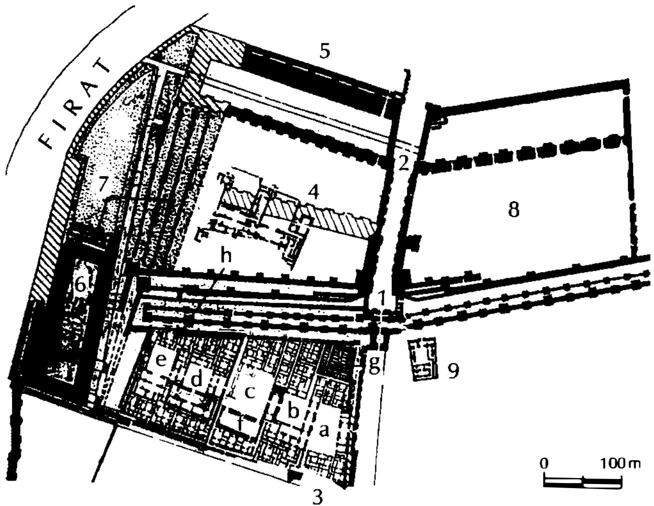
II. – Resmi binalar: Dünya Harikası Babil (resim 2, 8)

II. Nabukadnezar Babil'de üç önemli yapı inşa ettirdi ya da onarttı:

1/ Şehri, onu korkutucu bir müstahkem mevki yapan iki sur çevreliyordu. Dış şehrin herhangi bir duvarla çevrilmemiş olan batı ve güney taraflarının sınırlarını belirlemek zordur.

2/Kraliyet saraylarının bütünü ("güney sarayı" ve "kuzey sarayı") ve Fırat'ın doğusunda, tel-Kasr'da bulunan çift kale.

3/Şehrin merkezinde, Fırat'ın doğu yakasındaki tel-Amran İbn Ali'de bulunan, Tanrı Marduk'a ait tapınaklar bütünü. Bu, *Esagil* Tapınağı'nı ve ona bağlı binaları, daha kuzeyde, bahçesinin içinde *Etemenanki* adı verilen ziguratı ya da çok katlı kuleyi kapsıyordu. Marduk'un kutsal mekânı aynı zamanda büyük tanrılara ibadet edilen yerleri de içine alıyordu.



Resim 8. – II. Nabukadnezar döneminde Babil sarayları ve tahkimatı, Wiseman'dan uyarlama, 1985, Ib: 1. İştar Kapısı. 2. Marduk'un merasim yolu (Babil Sokağı). 3. Güney sarayı (a. doğu avlusu; b. merkez avlu; c. esas avlu; d. batı avlusu; e. ek avlu; f. taht salonu; g. kemerli yapı; h. kraliyet mezarı). 4. Kuzey sarayı. 5. Kuzey burcu. 6. Batı burcu. 7. Asma bahçeler. 8. Rezervuar. 9. Anatanrıça (Ninmah) Tapınağı.

Şehrin değişik semtlerinde birçok tapınak vardı. Marduk'a adanmış kompleksin içinden aynı zamanda büyük ulaşım yolları geçiyordu. Bunlar arasında en önemlisi, İştar kapısının altından geçip sarayların ve ziguratın duvarlarının yolunu takip edip Esagil'e giden yoldu.

1. *Surlar ve şehrin savunma sistemi.* – II. Nabukadnezar'ın hükümdarlığında Babil olağanüstü bir surlar kompleksiyle korunuyordu. Bunlar bir dış duvar –bu duvar, şehrin birkaç kilometre kuzeyinde, Fırat'ın iki kolunu birleştiren duvarla çift kat oluyordu– ve aynı yönde altınış kilometre ileride bulunan başka bir duvardan oluşuyordu. Bir de iç duvar mevcuttu.

Şehrin ötesindeki surlar (resim 1). – Sippar ve Babil'de bulunan kimi inşaat belgeleri ve Lübnan'da taşlar üzerine kazınmış büyük yazıtlar, II. Nabukadnezar'ın Babil'de savunmaya yönelik olarak yaptırdığı iki yapıdan bahsediyor.

İlk eser başkenti Kiş'e ve Kar Nergal adında (tanımlanamamış) başka bir şehre bağlıyordu. Bu ek yapı Babil'in kuzey tarafındaki bölgeyi kapatmaya yönelik olarak yapılmıştı; bataklıklar ya da yapay göller oluşturmak üzere Fırat'ın iki kolunu bağlıyordu: "Kötü düşman Babil topraklarına ulaşmasın diye, Babil'in sınırından Kiş'e kadar giden büyük bir toprak seki yaptım (...) yaklaşık 4 2/3 'bêru'luk (yak. 50 km) bir mesafe üzerinde, ve Şehri güçlü sularla kapladım."

Kral, bundan sonra, Sippar'a doğru, Babil'in yaklaşık 60 km. kuzeyinde, tüm Babil ülkesini korumayı amaçlayan bir duvardan, diğer bir ileri savunma hattından bahsediyor:

"Babil'in savunmasını kuvvetlendirmek için ikinci bir kez, 5 bêru uzunluğunda (60 km. civarında), Babil'in üzerinde, Upe'nin (Opis) üzerinde, Sippar kadar uzakta, Dicle'nin kıyısından Fırat'ın kıyısına kadar uzanan bir toprak seki yaptım ve Ülkeyi 20 bêru mesafesinde, yani deniz kadar büyük güçlü sularla çevreledim. Bu bayır suların akışına kapılıp bozulmasın diye, kıyısını sağlam bir rıhtım gibi bitümden ve pişmiş tuğladan ördürdüm. Böylece, Esagil'in ve Babil'in savunmasını sağlamlaştırdım." (Wadi Brisa 6, IM 51723-4). Suların her yükselmesinden sonra Sippar'la Babil arasında kalan bu dümdüz ova bataklığa dönüşüyordu. Duvarın ustaları, sular altında kalan bölgeyi büyük Babil'in savunma sisteminin içine dahil ederek, bu doğal zorluğu avantaja çevirmesini bildiler. Bu duvar Antikçağ'da "Medler Duvarı" olarak biliniyordu; İÖ 401'de, Ksenophon, Onbinlerin komutanlığından emekli olduğunda bu duvarın yakınlarından geçti (Anabasis 2, 14; 12). Çağımızın IV. yüzyılında Ammianus Marcellinus hâlâ ondan bahsediyordu.

Dış duvar: "kale duvarı" (resim 2). – Nabukadnezar, birçok defa, hem kuzeyde hem de doğuda, şehrin ve dış mahallelerinin sınırlarını belli etmek ve onları korumak için tasarladığı surlardan bahsediyor: "...Kötünün ve kötülüğün Babil'e zulmetmemesi için, savaş alanının İmgur-Enlil'den Babil'e gelmemesi için, benden önce hiçbir kralın yapmadığını yaptım, Babil'in doğusundaki dış mahallelerin etrafına bir kale duvarı inşa ettim. Hendeği kazdım ve onun üstüne bir dağ kadar yüksek bitümden ve pişmiş topraktan bir duvar ördüm." (Nab. 4 ve 9 ii) Bu tasvir, Almanların kazıların-

da çevresini buldukları ve 830 m. boyunca kazıp ortaya çıkardıkları duvarla örtüşüyor. Birçok kule içeren, pişmiş topraktan yapılmış üç kademeli bir duvarın çevrelediği bu alan, Fırat'ın kıyılarında, kuzeyden güneye doğru 5 km. uzunluğundaydı ve doğudan batıya da bir o kadar uzanıyordu. Yapı büyük ihtimalle hiçbir zaman şehrin batıdaki semtlerini kuşatmak için tasarlanmadı, çünkü olası düşmanlar kuzeyden ya da doğudan saldırabilirdi. Duvar, Nabukadnezar kendisine eski şehrin dışında, kuzeyde bir konut yaptırmaya karar verdiği zaman inşa edilmiş olsa gerek. *Kale duvarı* araştırmacılar tarafından "yazlık saray" denilen bu sarayı kapsıyor ve koruyordu. Sur üç ayrı duvardan ve bir hendekten oluşuyordu: 7,12 m. kalınlığındaki en iç duvar, güneşte kurutulmuş çiğ topraktan yapılmıştı; buna 12 m. uzaklıkta, teftiş yolunun ötesinde bulunan, biraz daha kalın (7,80 m.) olan orta duvar bitümle karıştırılmış pişmiş tuğladan yapıldığı için daha sağlamdı; son olarak, bu ikinci duvara bitişik, yaklaşık 3,25 m. kalınlığında üçüncü bir duvar yapıldı. Bu, içi su dolu, 50 m.'den daha geniş bir hendek üstünde önemli bir set, bir engel oluşturuyordu. Bu hisar sistemi hendek hariç yaklaşık 30 m. genişliğindeydi. Dış duvarlarda olmasa da en azından iç duvarda 52 m.'lik düzenli aralıklarla dikdörtgen kuleler bulunuyordu.

Neo-Babil dönemine ait (BM 5544) uzunluklar ve ölçülerle ilgili bir metinde büyük ihtimalle bu kale duvarından bahsediliyor. Metinde nirengi noktaları sayesinde az çok yerlerini belirleyebileceğimiz toplam 120 kuleden ve beş kapıdan söz ediliyor. Olasılıkla, bu metin, Nabukadnezar'ın mühendisleriyle duvarcılarının kullandığı akıl defteridir ya da duvarları korumakla ve savunmakla yükümlü askerleri

eğitmek için kullanılmıştır. Duvar, muhtemelen, güneye ve körfeze doğru götüren yol olan Fırat'tan başlayıp *Kıyı Kapısı*'nda (ya da *Deniz Kapısı*) son buluyordu. Dolayısıyla, adı geçen ilk kapı, yani *Şuhi Kanalı Kapısı* ters istikamette, kuzeyde olsa gerek. Aradaki üç kapı –*Madanu Kanalı Kapısı*, *Gişu Kapısı* ve *Tanrıların Güneşi Kapısı*– aralarındaki kule sayısına göre yerleştirilebilir.

İç duvar (resim 2). – Ne var ki, Babil'in ününe ün katan, Strabon'un dünyanın yedi harikasından biri olarak değerlendirdiği surlar içteki duvarlardır.

İÖ XIX. yüzyılın başında, Babil'in ilk hanedanlığının kurucusu Sumu-abum'un hükümranlığının ilk yılında bir surdan bahsediliyor. Orijinalinin yuvarlak olduğu bilinen bu duvar defalarca yıkılıp yeniden yapıldı. XII. yüzyılın sonunda, *Tintir* (V, 57-58), şehirde önceki dönemlerden kalma, dikdörtgen bir şekle sahip bir çifte duvar olduğunu belirtiyor. Kazı çalışmalarının sonucu ve metinler, neo-Babil döneminde bu duvarın iç şehrin sınırlarını belirlediğini ortaya koyuyor. Şehrin kuzeyiyle güneyi arasındaki mesafe yaklaşık 2 km. ve doğusuyla batısı arasındaki mesafe ise 3 km.'ydi. Bu yapı pişmemiş tuğladan yapılmış, kuleler ve payandalarla desteklenmiş iki esas duvardan oluşuyordu; tanrılara adanmış olup "tanrı Enlil lütfunu gösterdi" anlamına gelen *İmgur-Enlil*, "Enlil suru" demek olan *Nimit-Enlil* isimlerini taşıyorlardı. Bunlardan ilki şehrin asıl duvarıydı, ikincisiyse diğer duvarı dışarıdan destekliyordu.

Babil'in hisarı Sennaçerib'in öfkesinin kurbanı oldu. Asarhaddon *İmgur-Enlil* ve *Nimit-Enlil*'i orijinal ölçülerine

göre yeniden inşa ettirmeyi denedi ama izlediği yolda yanıldı, duvarların şeklinin ayırt edilemez halde olması kendi babasının orduları tarafından yapılan tahribatın büyüklüğünü gösteriyor. Asarhaddon surların planının dikdörtgen yerine kare olduğunu tahmin etti ve bu kanı klasik yazarlar tarafından da paylaşıldı. Aşşurbanipal dış duvarın yeniden inşasını sürdürdü fakat daha sağlam olan iç duvarı yaptıramadı.

İmgur-Enlil, büyük kısmını onarmayı başaran Nabopolassar tarafından yeniden örülmeye başlandı. Su dolu bir hendeğin duvarlarını kapsayan bir sistem tasarlandı. Bu sistemden savunma kompleksini büyütmek ve kapıları güzelleştirmek için yararlanan oğlu babasının tasarısını tamamladı. II. Nabukadnezar zamanında, şehri çevreleyen 6,50 m. kalınlığındaki duvar, İmgur-Enlil, kuleler ve payandalarla sağlamlaştırılmıştı. Yine payandalarla desteklenmiş dış duvar Nimit-Enlil'in kalınlığı ise 3,70 m.'ydi. İki duvar arasındaki 7,20 m.'lik boş mesafe bir yol oluşturuyordu. Bu yapının toplam genişliği 17,50 m. civarındaydı. 20 ya da 30 m. ileride, daha alçak ama pişiniş tuğlalardan yapılmış sağlam üç duvar, 50 m.'den daha geniş, içi su dolu hendeklerin sınırını belirliyordu ve Fırat'ın iki yakasını izleyerek şehrin etrafından dolanıyordu. II. Nabukadnezar'ın yaptırdığı, en dışarıda kalan hendeğin duvarında kuleler bulunuyordu. Kısacası, bu savunma yapısının toplam genişliği 100 m.'ye ulaşıyordu.

Nabukadnezar bu yapının inşasından gerek inşaat belgelerinde gerekse Lübnan'daki taşların üzerindeki yazılarda defalarca bahsediyor (Wadi Brisa B v 4-21): "Büyük tanrı Marduk'a tapınma merkezi Babil için, beni dünyaya getiren babam, Babil Kralı Nabopolassar tarafından yapımına başla-

nan ve etrafı bitüm ve pişmiş tuğlalarla inşa edilen fakat tamamlanamayan çift katlı hendek duvarını, İmgur-Enlil ve Nimit-Enlil'i, ben, ilk doğan çocuğu, gözdesi, bu duvarların tepelerini kurup onların yapımını bitirdim. Bakırdan vahşi boğalar ve ürkütücü ejderhalar tasarladım ve onları kapıların girişlerine koydum. Hendeğin etrafında yükselen bir üçüncü duvar yaptım, ilk platformdan daha derine, ve onun temelini aşağı dünyanın kalbine yerleştirdim. Bu duvarı babamın yaptığı duvarlardan esinlenerek bir dağ kadar yüksek inşa ettim."

Bu müthiş duvarlara ek olarak, Nabukadnezar, kuzeyde, Babil'in en zayıf yerinde iki kale yaptırdı. Bunlardan birisi Fırat kıyısında, güney sarayının batı tarafında boydan boya uzanandı, diğeri ise, kuzeyde, şehir duvarının dışında, İştar kapısıyla nehir arasında kalandı; burası, surların dışında kalan kuzey sarayını korumak için "muazzam bir kaleydi". Kral aynı zamanda İştar kapısının kuzeydoğusuna da yapılar ekledi.

Neo-Babil dönemine ait ölçülerle ilgili metinler Babil'in iç duvarlarının izlediği yol hakkında bilgiler veriyor. İmgur-Enlil (BM 35385) duvarıyla ilgili bir yorum, onun yaklaşık 7.200 m. uzunluğunda olduğunu söylüyor. Tüm Babil kaynakları duvarın uzunluğu konusunda ortak bir tutum sergiliyorlar; bu bağlamda, Asarhaddon ve Nabonidos farklı yollar izleyerek aynı uzunluğa varıyorlar. Bu, kazılardan önce, 1899 yılında Almanlar tarafından çizilen ve bölgeye ait haritanın gösterdiğinden 800 m. kadar daha kısa bir mesafe. Farklı kesimlerin ölçümleri şehrin batı kısmının doğu kısmından daha küçük olduğunu gösteriyor.

Yirmi yıl sonra, Nabonidos, meşhur selefinin yaptırdığı duvarı onartmak zorunda kaldı. Babil'in surlarının edebi ve şairane bir tarifini yapıyor: "O devirde, Babil'in duvarı İmgur-Enlil'in (...) temeli sallanıyordu, duvarları biçimini kaybetmişti, tepesinin şekli bozulmuştu (...) ebedi bir sınır, dev bir yapı, sağlam bir kalkan, düşmana karşı bir baraj, temel bir yapı, halkın umudu İmgur-Enlil: temellerini sağlamlaştırdım ve onu dik bir kaya gibi diktim. Onu bir dağ kadar yüksek, temelini bir yar kadar sağlam, kendisini de bir hayranlık vesilesi yaptım." (PBS XV, 80)

Duvarların "efsaneleştirilmesi". – Peygamber Yeremya Babil'in surlarından korkutucu ve göz kamaştırıcı diye bahsediyor: "Babil göklere çıksa, yüksekteki kalesini berkitse de (...) Babil'in kalın surları yerle bir edilecek, yüksek kapıları ateşe verilecek." (Yeremya 51)

Klasik yazarlar duvarlardan hayranlıkla ve boyutlarını büyüterek şaşaalı bir biçimde bahsediyorlar:

– Herodotos (I, 178-181) ilk olarak onların formunu, hendeğin yapılış biçimini ve kale duvarlarını tasvir ediyor. Şehri kuşatan iki duvar olduğundan (III, 159) ve bunlardan Babil'in dışında kalanının Persler tarafından yerle bir edildiğinden bahsediyor: "...En dışta, geniş, su dolu, derin bir hendek fırdolayı çevrinir; ondan sonra bir duvar gelir, genişliği elli kral dirseği,* yüksekliği de iki yüz dirsektir... Kale bedenlerinin üstünde ve dış tarafına doğru karşılıklı kuleler vardır; kulelerin arasında yan yana koşulmuş dört atlı

* Kral dirseği öbür dirsekten üç parmak daha uzundur. (ç.n.)

bir savaş arabasının döneneceği kadar bir açıklık bırakılmıştır. Kentin kapıları bu bedenlerin içine konulmuştur; yüz kapı vardır, hepsi de birbirine eşit dikme ve lentolarla tunçtan yapılmıştır... Bu duvar, kent için bir zırh gibidir; iç yanını bir duvar daha çevreler; birincisinden daha az sağlam yapılmış değildir, ama daha dardır." Yazar, Babil'e çevresi yaklaşık 80 km.'lik ve yüksekliği 120 m.'ye varan bir duvar mal ediyor ama yaklaşık 30 m. olan surun genişliği hakkında bildiklerimiz, donanım sistemiyle ilgili bulgularımıza dayanıyor. Herodotos'un 100 kapısı, büyük ihtimalle, Yunanlıların büyüklük kavramını yansıtıyordu; gerçekte az kapı bulunuyordu, çünkü bunlar yapının zayıf noktalarını oluşturuyordu. Babil'in duvarlarının bu tasviri, tıpkı Ktesias'ın yazıları gibi, daha yeni yazarlara ilham kaynağı oldu.

– Sicilyalı Diodoros (II, 7-8) farklı duvarları birbiriyle karıştırıyor. Tarihçi, büyük bir suru ve saraylar semtinde, şehrin kuzeyindeki kale duvarları olabilecek üç tane iç duvarı Kraliçe Semiramis'in yaptırdığını ileri sürüyor. Amacı, Herodotos gibi, şehrin yapılarının etkileyici tarafını göstermekti: "Semiramis (...) Knidoslu Ktesias'a göre şehrin etrafında yer yer kalın ve yüksek kuleleri bulunan 360 stadlık* bir duvar ördü; Klitarkhos ve İskender'e Asya'da eşlik eden birkaç kişi bu duvarın uzunluğunun 365 stad olduğunu belirtiyordu (yaklaşık 70 km.); ve duvarın bir yıl içindeki günlere eşit sayıda stada eriştirilmesinin hedeflendiğini ekliyorlardı." Bu da, bu muazzam rakamı açıklıyor: sembolik bir rakam. İki iç duvarın üzerinde bezekler vardı: "Kulelerin

* Eski Yunanlılar'da 180 metrelik bir uzunluk ölçüsü. (ç.n.)

ve duvarların üstünde, renklerin ustaca kullanımı sayesinde gerçeği taklit eden her türlü hayvan vardı." İştar Kapısı'nı süsleyen bezekler Ktesias zamanında hâlâ görünüyor olsa gerekti.

– Strabon (16.I, 5) kısaca Babil'in surlarını ve "asma bahçesini" dünyanın yedi harikasından biri olarak tarif ediyor. Bu, duvarın ta kendisidir. Ama terimler ve ebatlar Herodotos'un birinci duvarı tasvir etmek için kullandıklarıyla son derece uyuşuyor.

– Yunanlaşmış BabilliBel-Usur, Bêl'in (tanrı Marduk'un) Babil'in duvarlarını ilk evrensel düzenleme olarak yarattığını yazıyor. Bu, "Yaratılış Şiiri"ne yapılan bir gönderme: Bel-Usur iç şehrin üç duvar tarafından kuşatıldığını doğru bir biçimde aktarıyor.

– XII. yüzyılda seyahat eden İspanyol haham Tudelalı Benjamin'in tasvirleri sayesinde büyük Babil'in yapılarından hiçbirinin tanınacak halde olmadığını biliyoruz, ama Arap coğrafyacı Al-Himayri klasik yazarlarla bölgenin ihtişamını birbirine ekleyerek antik Babil'in surlarının bir tasvirini veriyor. Bu tasvirde kale duvarları 50 arış genişliğinde ve 200 arış yüksekliğinde, 128 km.'lik bir çemberi kapsıyordu. Tunçtan yapılmış –Ortaçağ'daki Arap bakış açısına göre yuvarlak olan– 100 kapılı bu duvar Fırat'ın aktığı bir hendek tarafından çember içine alınıyordu.

Su yolları ve Fırat kıyılarının düzenlenmesi. – Kanallara ayrılmış Fırat, Babil'in içinden geçiyordu. Su sağladığı kanalları ve su dolu hendekleriyle şehri tamamıyla çevreliyordu. Yerel adı "bereket nehri" anlamına gelen *Arahtu*'ydu

ve şehrin esas ticaret yoluydu. Anlamı "bereket getirsin" olan *Libil-hengalla* Kanalı Fırat'tan yola çıkarak güneydeki sarayın alt duvarı boyunca akıp Marduk merasim yolu üzerinde kurulmuş bir köprünün altında geçiyor, sonra da duvarların ötesine doğru, doğu tarafında yoluna devam ediyordu. II. Nabukadnezar'ın emri üzerine yerleştirilen demir bir parmaklık kanalın Fırat'a açılan ağzına kondu. Birçok kanal neo-Babil döneminde yapılmıştı. Gerçekten de, suyla ilgili sorunlardan, gerek suyun teminiyle, gerek drenajı, gerekse şehrin savunmasıyla ilgili olsun, yazılı kaynakların birçoğunda bahsediliyordu ve Babil'deki kazılar nehrin kıyılarını korumaya ve hendekleri kaplamaya yönelik önemli bir duvar sisteminin varlığını ortaya koydu.

Fırat üzerindeki rıhtımlar Babil'in surlarının planına dahildi. Nabopolassar nehrin doğu tarafında büyük inşaat çalışmaları başlattı. Bunlar arasında suları tutmaya yönelik, daha sonra Nabukadnezar tarafından sağlamlaştırılan ve Nabonidos tarafından nehrin yatağını gittikçe batıya doğru kanalize etmek için çift kat haline getirilen bir duvar vardı. Rıhtım düz bir alandı; kulelerin bulunduğu payandalarla desteklenmiş büyük bir duvar şehrin savunmasına katkıda bulunmak için rıhtımın gerisinde yükseliyordu. Kapılar ve merdivenlerle geçişler sağlanıyordu.

Babil'in ilerisinde bulunan ve suyla kaplı savunma hatlarının da arasında bulunduğu tüm bu hidrolik çalışmalar neo-Babil krallarının inşaat programınınönemli bir kısmını oluşturuyordu. Bu programın hedefi, şehre elde ettiği yeni gücü simgeleyecek mimari bir çehre kazandırmaktı ve suyun önemi de Fırat'ın Babil'e fethedilen topraklardan, özellik-

le Akdeniz kıyısından her malın getirilmesi için ideal bir ulaşım yolu olmasından geçiyordu. Esas rıhtımlar nehrin kıyı yakasında bulunuyordu.

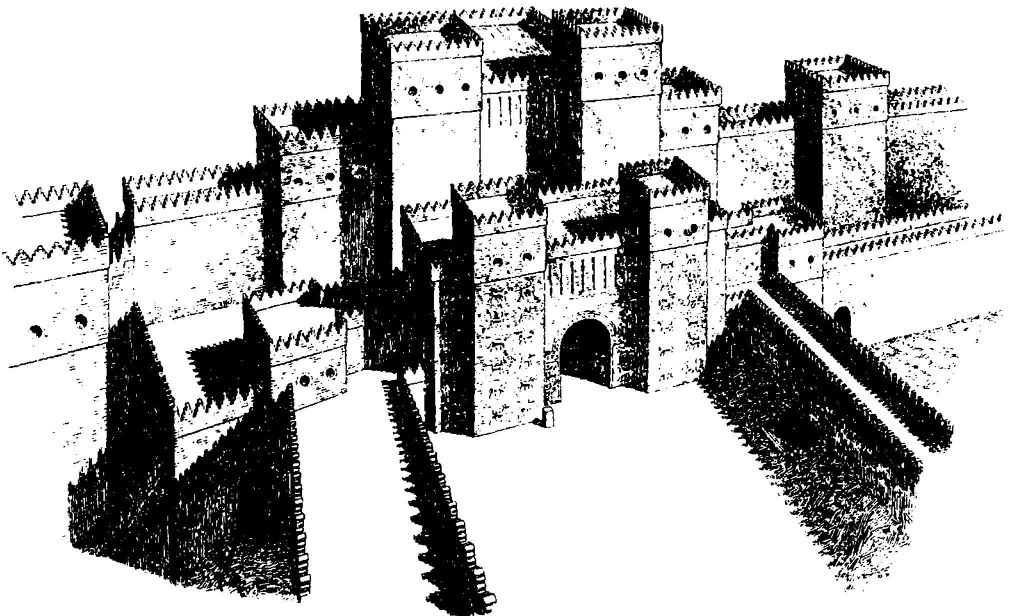
Suya ve nehrin kıyılarının düzenlenmesine verilen önem, başta Herodotos olmak üzere klasik yazarların, Babil'in efsanevi kraliçesi Nitokris'e atfedilen en önemli başarılarından biri olarak dikkatini çekti (I, 180): "...Bu kent iki mahalledir, zira Fırat denilen ırmak (Babil'in) içinden geçer... Kale bedenleri her iki yandan ırınağa kadar uzanır, orada bir dirsek yapar; birleştikleri noktadan başlayarak, sur çizgisi, pişmiş tuğlayla yapılmış iki duvar arasından akan ırmağın kıvrımlarını izleyerek gider. Bu sokakların ulaştıkları yerlerde, ırmak kıyısını çevreleyen surlar içerisinde gizli kapılar vardır, böyle kaç sokak varsa o kadar da kapı vardır... (I, 185). Ayrıca, (Nitokris) ırmağın her iki yakasında da birer bent yaptırmıştır ki büyüklük ve yükseklik bakımında hayran kalınmaya değerdirler. Bu yapıları kazarak, Nitokris, bir savunma hattı oluşturmuştur."

Fırat üstündeki köprü. – Herodotos, daha sonra, nehrin iki kıyısını birleştiren köprüden bahsediyor (I, 186). Sicilyalı Diodoros tarafından da bilinen Fırat üstündeki bu köprü Quintius Curtius tarafından şöyle anlatılıyor: "Nehrin üstüne atılmış, Doğu'nun harikalarından birisi olan taştan bir köprü." II. Nabukadnezar tarafından yapılan köprü 9 m. aralıklarla yerleştirilmiş altı temel kemer ayağı (uzunluk 21 m., genişlik 9 m.) ve rıhtımın duvarına bağlı iki kemer ayağından oluşuyordu. Duvarlar bitümle birleştirilen pişmiş tuğladan yapılmıştı. Fırat'ı boydan boya geçen köprünün top-

lam uzunluğu 123 m.'den fazlaydı. Döşemeler tahtadandı. Önemli bir yapıydı.

İç şehrin kapıları (resim 2, 8, 9). – İç duvarlarda Babil kralları tarafından ortaya konulan savunma sistemine ait sekiz kapı mevcuttu. Bunlardan beşi Mezopotamya tanrıları arasındaki en büyük beş tanrının adını taşıyordu: İştar (büyük tanrıça), Marduk, Şamaş (güneş tanrısı), Adad (fırtına ve elementlerin tanrısı), Enlil (tanrıların eski kralı); iki kapı, konumlandırıldıkları yönlerdeki önemli dini merkezlerin isimlerini taşıyordu: Zababa ve Uraş. Sekizinci kapı ise *Kral Kapısı*'ydı: Marduk, merasim yolunun batı sınırını belirliyordu; *Marduk Kapısı*'nın karşısında bulunuyordu ve bunun nedeni tanrıların kralıyla Babil hükümdarı olan insanların kralı arasında bir paralellik kurma arzusuydu kuşkusuz.

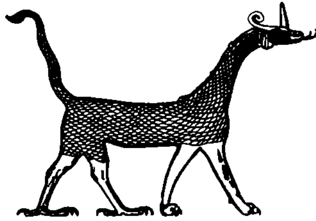
Şehrin kapılarına Babil'in savunmasında oynadıkları rolle bağlantılı olarak kutsal isimler verildi. Böylece, güneyde bulunan *Uraş Kapısı*'nınki "düşman onun için bir tiksinti kaynağı"ydı; *İştar Kapısı* ise "İştar saldırganları alt eder" diye biliniyordu. Savaşçı tanrıçalık geçmişiyle, İştar, saldırılması en olası kapıya sahip olmuştu. Bu kapı "krallığın girişi" olarak nitelendiriliyordu, çünkü muzaffer kral seferlerden dönüşte kente oradan giriyordu ve tanrıların kralı Marduk'un heykeli Yeni Yıl kutlamaları için şehirden çıktığı zaman yine bu kapı kullanılıyordu. Etrafındaki düzenlemelerin ve süslemelerin de gösterdiği üzere, burası Babil'in esas kapısıydı. *Uraş Kapısı*'yla beraber şehrin büyük girişlerini oluşturdukları için kutsanmışlardı.

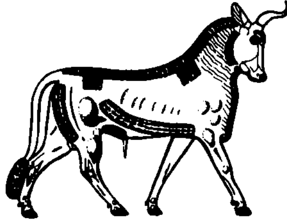


Resim 9. – İştar Kapısı, Andrae'ye göre, WVDOG 32, 1918, 20.

Şehrin doğusundaki dört kapı kazı çalışmaları sırasında bulundu. *İştar Kapısı* yazıtlarla belirlenen tek kapıydı. Diğerleri *Tintir*'de bulunan listedeki (V, 49-56) sıralarına göre ve aynı zamanda *İmgur-Enlil*'in durumunu özetleyen ölçümlerle ilgili bir metin (BM 54634) sayesinde belirlendi. Duvarın batı bölümündeki kapılar doğu kısmındakilerle karşılıklı olmalıydılar. Bunların etrafına çok sağlam duvarlar inşa edilmişti ve ufak değişiklikler sergileyen aynı temel tipi üzerine kurulmuşlardı: iki kale duvarının arasında bir çift kapı, duvarların üzerindeki çıkıntılardaki burçlarla berkitilmişti. Geçitler eski Doğu'daki şehirlerin tamamında uygulanan bir yönteme göre, gözetlemeyi kolaylaştırmak için dar yapılmışlardı (4,50 m.). Tunçla kaplanmış tahtadan yapılan kanatlarla kapatılıyorlardı. İki kale duvarının ötesinde, hendeği tutan duvarlar bütünü gözetleme kuleleri ve burçlarla desteklenmişti. Su dolu hendek kapıların önündeki bir köprüyle aşılıyor ve karşı kıyıya ulaşılıyordu.

II. Nabukadnezar hükümdarlığı sırasında *İştar Kapısı* birçok defa yeniden inşa edildi; Babil'in ve görkeminin sembollerinden biri haline geldi. Marduk'un merasim yolu onun içinden geçiyordu, buna karşılık şehrin kuzeyindeki büyük savunma yapılarının içine dahil edildi. Nihai haline ulaştığındaysa Babil'in diğer girişlerine göre etrafında daha çok düzenleme bulunuyordu. Alt sınırı neo-Babil devrindeki yeraltı suyu seviyesinin de altında görünüyor ama II. Nabukadnezar onun temellerini "su seviyesinde (*Apsû*)" attığını söylüyor. Yapının değişik aşamaları gittikçe önem kazanan düzenlemelerden ve duvar süslemelerinin yapımında kullanılan farklı yöntemlerden anlaşılıyor.





Resim 10. – Marduk ejderi ve Adad boğası,
İştar Kapısı'ndan süsleme.

Bu kapının genel planı kazılan diğer kapıların planıyla uyuşuyor. Sırlı, dar bir birinci kapı ya da ön-kapı (28 m. x 11 m.) duvarın ön bölümünü oluşturuyordu. Geçitten hemen önce, dışarıda tunçtan yapılmış bekçi hayvanların heykellerinin konulmuş olabileceği oyuğun sınırını belirleyen iki kule bulunuyordu. Arka tarafta, şehrin duvarında, esas kapı daha görkemli ve daha yüksek kulelerle sağlamlaştırılıyordu. Şehrin içine doğru ve kulelerin uzantısında dar ve uzun bir geçidi (15 m. x 8 m.) sınırlayan duvarlar bulunuyordu. Çift kapının toplam uzunluğu 48 m., yüksekliği 25 ila 30 m.'ydi. Dört açma meşeden yapılmış tunç kaplamalı büyük kanatlarla kapanıyordu.

İlk aşamada kapının hendeği tutan duvarla birleşmesi öteki kapılarda olduğu gibi gerçekleşiyor olsa gerekti. Kapı pişmiş tuğladan yapılmış ve emaye edilmemiş tuğlalar kabartmalı kalıplardan hayvan şekilleriyle süslenmişti. Bir sıra Marduk'un simgesi olan boynuzlu ejderhalar, diğer sıra Adad'ın boğası, paralel bir biçimde, gelenlere ya da o cepheye bakanlara dönük duruyorlardı. Düşmanı korkutmak ve Babil tanrılarının ihtişamını göstermek üzere koruyucu ve dini bir işlevleri vardı (resim 10).

Ne var ki, Nabukadnezar güneydeki kraliyet sarayında çalışmalar başlatınca, kuzeydeki "büyük saray" ve ilerideki surların inşa edilmesiyle oluşan toprak yığılmaları, kralın mühendisleriyle mimarlarını duvarın ötesindeki bölgeyi tümüyle değiştirmek zorunda bıraktı. Bitişik merasim yolunu ve dolayısıyla kapıyı üst tarafa almak zorunda kaldılar, aksi takdirde sözü geçen kapı toprağın altında kalacaktı. İştar Kapısı yeniden yapılırken ilk seviyesi temel olarak kullanıldı. Buna paralel olarak, şehrin dışında, kapının ilerisindeki düzenlemeler daha görkemli bir hal aldı ve genişliği 30 m.'yi bulan bir açık alan elde edildi. Kapı ilk önce renkli sırlı ve kabartmasız tuğlalarla süslenmeye başladı, ama bu çalışma hiçbir zaman tamamlanmadı. Dekorasyon motifleri ve dağılımları önceki aşamayla aynı kaldı, değişen şey teknik oldu.

Saray kompleksindeki ve kuzey duvarının ötesindeki hisarda yapılan toprak düzeltme çalışmaları muazzam bir hacme ulaştığı için merasim yolununun aynı seviyede kalmasını sağlamak amacıyla onu yeniden yükseltmek zorunda kaldılar. İştar Kapısı için bunları izleyen, yine aynı model

üzerine kurulu ama daha yüksek, üçüncü bir inşaat aşaması başladı. Tamamıyla derin mavi sırlı tuğlalarla, kabartmalı sarı ve beyaz ejderhalar ve boğalarla süslenmiş sırlı tuğlalarla kaplandı. Duvarlarından birinin üzerindeki 53 satırlık yazıt, herkesçe kavranabilir olmasa da, kral tarafından gerçekleştirilen mükemmel eseri serimliyor: "Babil sokağının (Marduk merasim yolunun) toprakla doldurulmasının ardından, İmgur-Enlil ve Nimit-Enlil duvarlarının çift kapısının aralıkları alçaltılmıştı; bu kapıları yıktım ve onların temellerini tuğla ve bitümle Apsû'nun (yeraltı suyu) seviyesine getirdim ve onları boğalar ve ejderhalarla bezenmiş saf lacivert taşından tuğlalarla yeniden inşa ettim; çatıları için sedir ağacından devasa kalaslar geçirdim üstlerinden; tunçla kaplanmış sedir kanatlarını, eşikleri ve zıvanaları yerlerine sabitledim; açılarına, bu kapıları tüm ülkenin hayranlığını çekecek bir ihtişamla dolduran, tunçtan, zaptedilmez boğalar ve ürkütücü ejderhalar yerleştirdim." (Nab. 15, v – 55, vi)

Marduk'un merasim yolu, surların ötesinde 250 m. boyunca, batıda kuzeydeki sarayın duvarlarıyla burçlarını oluşturan büyük paralel duvarlarla ve doğuda ise su dolu derin bir sarnıçla çevriliydi. Bu duvarlar 7 m. kalınlığındaydı ve üstlerinde kuleler bulunuyordu.

Nabukadnezar tarafından başkentinin ve Babil ülkesi İmparatorluğu'nun kalbinin savunması için gerçekleştirilen devasa yapı buydu: "Savaşın boğucu sıkıntısı, kötü düşmandı Babil'in duvarlarından kovduğum. Babil'i bir kaya kadar sağlam kıldım." (Nab. 15)

Büyük hükümdar, şehrin kuzey kısmında bulunan, imparatorluğun hükümet merkezi olan ve kendi maiyetinin yaşa-

dığı sarayların da büyütülmesi için büyük inşaat işleri başlattı. Saygınlık kaygısı bir yana, bu düzenlemeler Fırat'ın seviyesindeki artışın ve bunun devamında hendekle şehrin kanallarındaki suyun yükselmesinin neden olduğu sorunları çözmek üzere gerçekleştirildi. Kraliyet sarayları, etraflarını saran savunma sistemi sayesinde tam birer kaleydiler. Nabukadnezar'ın duvarlarla ilgili bu takıntısı kendi hükümranlığı boyunca işine yaramadı: güçlü bir kral ve dünyanın efendisiydi, kimse Babil'e saldırmaya cesaret edemedi. Tüm müttefikleri ve düşmanları için Babil'in surları onun kuvvetinin, kibrinin ve uyandırdığı ürküyle hayranlığın simgesiydi.

2. *Kraliyet sarayları ve resmi hayat* (resim 8). – Saray ve çevre yapıları, klasik yazarlar tarafından dünyanın bir harikası sayılan Babil efsanesinin bir parçasıydı. Bu yazarlar özellikle şehrin surlarıyla duvarların içine dahil edilen sarayı ve bahçelerini över. Neo-Babil hanedanlığından öncesine tarihlenen kraliyet konutlarına dair hiçbir şey bilmiyoruz. Siyasi güçle din birbiriyle bağlantılı oldukları için olsa gerek, Babil'in tasvirinde (*Tintir*) laik yapılardan bahsedilmiyor. Elimizdeki kaynaklar onları kuran ve onartan kralların yazıtlarından ibaret.

Nabukadnezar'ın Babil'de üç sarayı vardı, bunların hepsi de Fırat'ın doğusunda ve şehrin kuzey kısmındaydı:

- "Güney sarayı", şehrin duvarı *İmgur-Enlil*'in içindeydi.
- "(Esas) kuzey sarayı" ("büyük saray") daha sonra inşa edilmişti ve duvarların arasında bulunuyordu. Kompleks batıda ve kuzeyde olmak üzere iki burçtan oluşan bir

kaleyle sağlamlaştırılıp korunuyordu, bu da kraliyet konutunu tam bir kale haline getiriyordu.

– "Yazlık saray" yaklaşık 2 km. kuzeyde, şehrin dışındaydı ama dıştaki sur olan "kale duvarı"yla korunuyordu. Bu, hiç şüphesiz, en son yapılan saraydı.

Kraliyet ideolojisi ve sarayın rolü. – İmparatorluğunun başkentinde yapılan büyük çalışmaları bir araya getiren bir yazıtta, II. Nabukadnezar, kraliyet anlayışı ve kraliyet sarayının monarşinin tüm güçlerinin toplandığı bir yer olarak üstlenmesi gereken rolü açıklıyor: "O zamanlarda, krallığımın konutu, halkların bağı, neşe ve mutluluk yuvası, bana bağlı olanların saygı göstermeleri gereken yer olan sarayı Ka-dingirra'da yeniden inşa ettim (Babil'de)... Buradan kraliyetle ilgili kararlarımı ve imparatorlukla ilgili emirlerimi bildirdim. Ellerimi açıp tanrıların efendisine yakardım: 'Ülkelerin efendisi (...) inşa ettiğim bu konutun ihtişamından yararlanmamı sağla; Babil'de (bu konutta) ileri bir yaşa ermeme ve torunlarımı görmeme müsaade et! Orada her ülkenin ve her halkın krallarından ağır vergiler alabileyim! Benim çocuklarım ve torunlarım buradaki kara kafalılar üzerinde sonsuza dek hâkimiyetlerini sürdürsünler!'" (Nab. 9 iii, 27 – son) "Kara kafalılar" Antikçağ'da Sümerlerin kendilerine taktıkları isimdi. Kraliyet sarayı krallığın istikrarının teminatıydı. Saray, kralınkonutu olmanın dışında ülkenin siyaset, adalet ve ekonomi merkeziydi. Oraya getirilen vergiler Babil kralının tüm bölgede sözü geçen hükümdarlığının bir kanıtıydı ve imparatorluğun topraklarının verimliliğine işaret ederken başkentinin refa-

hını sağlıyordu. Bu anlamda, saray "halkların bağı"nı oluşturuyordu. Bu kraliyet sarayı Babil'in evren üzerindeki otoritesinin en güzel örneği ve dolayısıyla içinde oturanların gözünde bir gurur kaynağıydı.

Eğer geçmişte şehir düşmanlar tarafından alındıysa, bunun nedeni, önceki kralların Babil'de yaşamamış olmasıydı. Güç merkezini Ka-dingirra = *Babilu* ("Babil") mahallesine yerleştirerek, hükümdar, tanrıların onu tahta oturtmakla doğru seçim yaptıklarını göstermek istiyordu. Babil'in kalbinden –ve Babil isminin kendisinden– doğan kuvvete şehrin sembolü olduğu dünyevi düzeni korumak için güvenebilirlerdi. Bu düzen, Marduk tarafından Sümerlerin antik kutsal kenti olan ve Babil'e örnek teşkil eden Eridu'nun çekirdeğindeki tapınağından itibaren korunan evrensel düzen temel alınarak kurulmuştu. Tanrısal güçle dünyevi güç birbiriyle bağlantılıydı. Bu ilişki, kralın, insanların gücünün merkezi olan sarayın bulunduğu şehirle tanrısal gücün merkezi olan esas tapınağın bulunduğu şehir arasında oluşmasını arzuladığı birlikle ifade ediliyordu: "Vaktiyle, eski günlerde, beni doğurtan baba, Babil Kralı Nabopolassar'ın hükümdarlığına kadar, tanrılar tarafından krallığa atanan, benden önce gelen birçok kral sevdikleri şehirlerde saraylar kurmuşlardı, oralarda ikamet ediyorlardı ve mülkleriyle zenginliklerini oralarda toplamışlardı. Kutlama günü (Yeni Yıl günü) Babil'e giriyorlardı... Marduk beni krallık için yarattığı zaman (...) hiçbir şehrin Babil'den daha görkemli olmasına izin vermedim..." (Nab. 14 ve 15 viii, 9) Böylece, kendi hanedanlığını kendisinden önce gelen ve Babil'i diğerlerinden ayrı bir özelliği olmayan bir şehir olarak gören, dolayısıyla

"Babil kralı" unvanını taşımayı hak etmeyen krallardan ayırıyordu. Babil'i topraklarına dahil ettikten sonra orada hüküm süren yabancı hanedanlıklardan bahsediyordu. Marduk'un kutsal şehrine saygın bir siyasal rol kazandıran, Nabopolassar'ın hanedanlığıdır. Babil'de büyük tanrıların kararıyla dünyanın kralı olan kişinin tahtını barındırabilecek tek yer Ka-dingirra (*Babilu*) semtiydi: "Kalbim kraliyet konutumun başka bir şehirde olmasına razı olmadı. Ne başka bir yerde hükümet merkezi olarak bir saray kurdum ne de krallığımın değerli hazinelerini oraya yerleştirdim. Babil'de bile krallığıma yaraşır başka bir yer yoktu!" (Nab. 15 viii, 19-30)

Güney sarayı (*Südburg*): "halkın hayranlık duyduğu kale". – Bu metin surların içinde bulunan kraliyet sarayını tasvir ediyor. Kuruluşu Asur dönemine dayanıyordu ama Nabopolassar tarafından yeniden inşa ettirilmişti. Nabukadnezar babasının nehre yakın konutunda büyümüştü ve konutunu doğuya doğru büyütme çalışmalarına girişmişti. Halkın hayranlık duyduğu Ev (diye bilinen) saray, Babil'de Kadingirra (mahallesinde bulunan) kraliyet evi topografik olarak şöyle tanımlanıyor: "İmgur-Enlil'den doğudaki kanal Libilhengalla'ya, Fırat kıyısından Babil sokağına." (Nab. 14 ii, 1-6; 15 viii, 42 s.) Bir başka deyişle, kuzeydeki surdan güneydeki Fırat kanalına ve batıdaki nehirden doğudaki Marduk'un merasim yoluna kadar bir alanı kaplıyordu. Kral, su duvarları oyduğu için yıkılmakta olan eski kalenin içinde ve etrafında büyük çalışmalar başlatmak zorunda kaldı. Bundan başka, İştar Kapısı'ndaki çalışmaların başlangıcın-

da, yükseltilmelerinden sonra bile kapılar sokak seviyesinin altında bulunuyordu.

Güney sarayı bir yamuk oluşturuyordu (322 m. x 190 m.). Bu ayrıksı biçim, yapının birçok etapta yapılmasından kaynaklanıyordu. Ön cephesi daha önceden var olan merasim yolunun gidişine paraleldi, ama eski sarayın da yönünü kaybetmemek gerekiyordu. Anıtsal girişin doğrudan açıldığı doğudaki avlu bu nedenle değişik bir biçime sahipti.

Sarayın dış duvarı bitümle birleştirilen pişmiş tuğladan yapılmıştı; düzenli aralıklarla enlemesine ve boylamasına yerleştirilmiş kiriş yatakları iç duvarı sağlamlaştırıyordu. Saraya doğudan kulelerle donatılmış anıtsal bir kapı vasıtasıyla giriliyordu. Bu kapı duvarın ortasında, 4 m. genişliğindeydi ve şehrin esas yolu olan *Babil Sokağı*'na açılıyordu. Bu duvar belirli aralıklarla yerleştirilmiş çıkıntılı kulelerle bezenmişti. Kuzeydoğuda bir hizmet kapısı idari semtlerle mağazalara ulaşımı sağlıyordu. Kapılar bir beşik tonozuyla kaplıydı. Kuzeyde dış duvar şehrin kale duvarına dayanıyordu. Daha tehlikesiz olan güney cephesinde dar açmalar vardı. Burcun yapılmasından evvel batıdaki duvar kare biçiminde bir kapıkule vasıtasıyla nehre açılıyordu. Daha sonraları, Pers hükümdarları, özellikle Darieos ve Kserkses, güneydeki sarayda yaşamaya devam etmekle birlikte, sarayla burç arasında kalan boş alana Pers stilinde bir saray inşa ettirdiler. Babil onlar için bir kış konutu oldu.

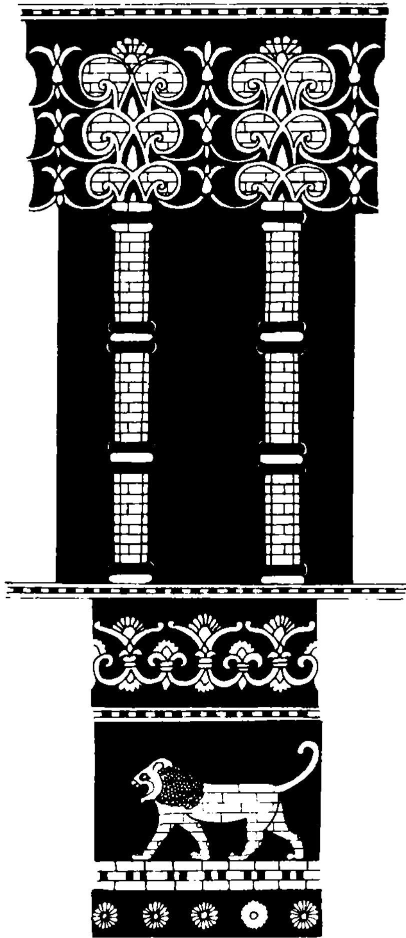
II. Nabukadnezar zamanında sarayda hayat beş temel avlu etrafında şekilleniyordu, bunların güneyinde geniş bir odadan başka alanlara açılan resmi daireler bulunuyordu; kuzey tarafında, günlük hayatta ve orada ikamet eden çok

sayıda insanın özel hayatında kullanılan küçük odalara açılan, yukarıda bahsedilenlere göre daha küçük avlular mevcuttu.

Burası hem kralla tüm maiyetinin yaşadığı yerdi, hem de hükümetin ve bakanlıkların merkeziydi. Kraliyet hayatının ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda personel –zanaatkârlar, işçiler ve uşaklar– gerekiyordu. İlk iki avlunun (doğu avlusu ve merkez avlusu) ekonomik ve idari işlevleri vardı. Üçüncü (esas) avlu yönetimle ilgili bir işlev görüyordu. Nabopolassar döneminde inşa edilmiş olan dördüncü (batı) avlu, ek avluyla beraber, hiç şüphesiz, Nabukadnezar'ın ailesinin ve maiyetinin kraliyet dairelerine açılıyordu. Daha geç bir tarihte yapılmış olan doğu kısmının seviyesi daha yüksek olduğu için batı tarafına geçerken rampalar eklenmek zorunda kalındı. Avlulardan her biri diğerinden, sarayın girişinde kullanılan modelle aynı temelde tasarlanmış anıtsal çift kapılarla ayrılıyordu ve bu çift kapıların arasında geniş birer oda bulunuyordu.

Sarayın içindeki avlular ve temel geçitlerle önemli bazı odalar döşemeyle kaplıydı. Döşemeler, tıpkı duvarlar gibi, kare şeklinde pişmiş topraktan yapılan tuğlalardan yapılmıştı (kenarı 33 cm., yüksekliği 7,5 cm.). Diğer odalarda, yerler, üstü hasır veya halıyla kaplanılan topraktandı. Duvarların altında bulunan suyolları ve kuyu ya da çeşmeler su sisteminin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteriyordu.

Taht odası sarayın ortasında bulunuyordu. Kazıları gerçekleştirenler tarafından "esas avlu" adı verilen üçüncü avlu (60 m. x 55 m.) en anıtsal alandı. Kuzey duvarının bir merdiven tabanlığı olduğu bir dizi zafer arkı yoluyla oraya girile-



Resim 11. – Güney sarayındaki taht salonunun alnacında bezeme, W. Andrae'ye göre yeniden konumlama (Berlin).

bilmekteydi. Yanında tahtın bulunduğu oda vardı ve burası geniş bir oda olarak tasarlanmıştı (52 m. x 17.50 m.); uzun yanların duvarları 6 m. kalınlığındaydı. Buraya avludan açılan üç kapı vardı. Ortadaki ana kapının karşısında odanın dibindeki kraliyet kereveti bulunuyordu.

56 m.'lik uzun duvar, İştar Kapısı'nda (resim 11) kullanılan renklendirilmiş sırlı tuğlalarla aynı süslemeleri taşıyordu. Stilize edilmiş hayat ağaçları, gül bezekler ve çiçekler, geometrik motifler ve –dekorun kalan bölümü düz olmasına rağmen– kabartmayla yapılmış, yürümekte olan aslan figürleri kullanılmıştı. Merasim yolundaki aslanlardan farklı olarak, bunların kuyrukları kalkık duruyordu. Aslanlar kapının iki tarafında simetrik bir biçimde hareket ediyorlardı. Bu dekor hem süsleyici hem de sembolik bir nitelik taşıyordu: sarayı yararlı tasvirlerle koruyorlardı; kutsal ağaç palmiye bereketle uzun ömrün simgesiydi; hayvanların kralı aslan İştar tanrıçasının simgesiydi ve burada büyük ihtimalle kralın ve imparatorluğun gücüyle kudretini yansıtıyordu.

Tahtın kendisi eşyaların kalanıyla birlikte yağma edildi. Altın kaplama ve taşlarla süslenmiş ahşaptan yapılmış olsa gerekti. Nabukadnezar sarayındaki zenginlikleri şöyle anlatıyor: "Kapılarını zanaatkârların şaheseri olan tunçla kaplanmış sedir kanatlar, eşikler ve zıvanalar, tunçtan süslemelerle yerleştirdim. Gümüş, altın ve değerli taşlar, değeri olan ve güzel ne varsa, mülk ve hazine, bir prensliğin gücünün zenginliğini oraya yığdım. Büyük miktarda kraliyet süslemesini bir araya getirdim... " (Nab. 15 viii, 5-18)

Kraliyet sarayı mahkeme olarak da kullanılıyordu. Halka açık olan davalar kapılarda görülüyordu. Nabukadnezar "ye-

ni bir mahkeme" kurduğunu ifade ediyor. Devletle ilgili önemli davalar taht odasında ele alınıyor olabilirdi.

Tonozlu bina: Sarayın kuzeydoğusunda, surların duvarlarına yaslanmış ve ilk iki avlunun bitişiğinde bulunan diğer yapılardan farklı bir bina daha derin bir seviyede bulunuyordu. Bu büyük yapı (yaklaşık 40 m. x 50 m.), karşılıklı yerleştirilmiş, tonozlu, uzun ve dar on dört parçaya ayrılmış merkezi bir alanı içeriyordu. Küçük odalarla kuşatılmış yan bir dar geçit, güney tarafında sadece iki dar girişi (1,40 m) bulunan ve dört tarafı kalın bir duvarla korunmuş bu bütünü sarıyordu. Binada muhtemelen giriş katının dışında bir kat daha vardı ve yapının bir bölümü taştan inşa edilmiş olsa gerekti. Kalın duvarlar İştar Kapısı'nın düzenlemelerine ve merasim yolunun yükseltilmesine destek olmak üzere yapılmıştı. Kuyuların ve suyollarının varlığı kazı çalışmalarını yürütenlerin "asma bahçelerin" altyapılarını bulduklarını düşünmelerine yol açtı. Fakat şehrin ve sarayın girişindeki konumları, ikinci bir kapıdan kolay bir girişin bulunması, yeraltında kalmaları ve az çok sabit bir ısıyı korumaya yarayan kalın duvarları, onların sarayın ambarları oldukları yolundaki ihtimali daha kuvvetli kılıyor. Burada küpler ve II. Nabukadnezar'ın hükümdarlığının 10. ve 35. yılları arasındaki tarihleri kapsayan 290 tabletten oluşmuş bir iktisadi arşiv bulundu. Bunlar üst düzey tutsaklarla başka yabancılara verilecek susam yağı, tahıl, hurma ve baharat dağılımlarını gösteriyor. Bu payların sahipleri arasında Nabukadnezar tarafından ailesiyle birlikte İştar'a sürgün edilen Kudüs Kralı, Yahudalı Joiachin de vardı. Tahıl şehrin başka yerlerinde de saklanıyordu. Sarayın mahzenleri tahılın ve yağın çok sayıda

insana aylık periyotta, düzenli olarak teminini sağlamaya yetmezdi.

Bir kraliyet mezarı (?): Batıda, sarayın kuzey surunun oylumu içine çarçabuk kazıldığı belli olan (2.20 m. x 2 m.) bir mezarın içinde pişmiş topraktan yapılmış bir gömüt ve soylu birinden başkasına ait olamayacak süslerle altın mücevherler bulundu. Ayın simgesini taşıyan mücevherlerin süslemeleri, bunun Ay tanrısı Sin'e tapan Nabonidos'un kabri olabilme olasılığını ortaya koyuyor. Kuruş'un şehre girişiyle hükümranlığı son bulan hükümdarın bu esnada yandaşları tarafından öldürülüp buraya gömülmüş olması mümkün. Ama yazılı Babil ve Pers kaynaklarının ortak görüşleri onun hayatta kaldığıdır. Bu mezar, yazıların akıbeti hakkında bir şey belirtmediği ve savaşırken ölmüş olabilecek oğlu Bêl-şar-uşur'un (Baltazar) mezarı olabilir ya da Nabonidos'un karısı, Kuruş'un Babil'i almasından sonraki gün ölen kraliçenin mezarı da olabilir.

Kuzeydeki ana saray (*Hauptburg*): "büyük saray". – Bir akropol haline gelen şehrin kuzeybatı bölümünde, İştar Kapısı ve Marduk merasim yolunun yukarı alınmasına yönelik çalışmalar, II. Nabukadnezar tarafından başlatılan devasa toprak doldurma işleriyle bağlantılıydı. 15 m. yükseklikte bir platform üzerinde "büyük saray" adını verdiği yeni kraliyet sarayını kurdu. Bu saray bugün tam olarak gün ışığına çıkarılabilmiş değildir.

Kuzeyinde bir burçla uzatılmış bu saray, sur duvarının üstünde ve ötesinde birkaç safhada yapıldı. Kral doldurulmuş eski hendeğin ilerisinde büyük bir duvar yaptırdı; bu,

konutun temelini oluşturdu: "Duvarlar arasında kraliyet konutu gibi büyük, teraslı bir yapı kurdum. Onu babamın sarayına dahil ettim. Uygun bir ayda, elverişli bir günde temelini Apsû'nun (yeraltı suyu) kalbine yerleştirdim. Tepesini kayalıklı bir yar gibi yükselttim. On beş günde inşaatı bitirdim." (Nab. 15 viii, 53 – ix, 1) Genişliği 200 m.'den, yüksekliğiyse 8 m.'den fazla olan, etrafı duvarlarla çevrildiği için tam bir kale haline gelen terasta kral için bir konut düzenlendi. Bu konut dikdörtgen şeklindeydi (doğudan batıya 170 ila 180 m., kuzeyden güneye 115 ila 120 m.). İki ana avludan oluşuyordu (kenarları 35 ve 32 m. olmak üzere), bunlar resmi dairelerle batıya ve kuzeye doğru ikincil avlularla çevriliydi.

Çalışmaların hızıyla ilgili bu bahis, hiç şüphesiz, kralın devasa bir sarayı rekor sayılabilecek bir sürede inşa etmek için gerekli işgücüyle malzemeleri bulabilen imparatorluğunun gücünü gösterme arzusunu işaret ediyordu. Bu büyük çalışmalar, kuşkusuz, Kudüs'ün yağmalanması ve halkının ikinci sürgününden sonra Nabukadnezar egemenliğinin zirvesindeyken, Babil de gücünün ve zenginliğinin en üst noktasındayken gerçekleştirildi.

Taht odası ve resmi davetler güneydeki sarayda muhafaza edilmek zorunda kalındıysa da, bu büyük kale sadece savunma işlevi görmüyordu. Kral keyif sürülen bir sarayda bulunacak kimi düzenlemelerden ve ince bir süsleme işçiliğinden bahsediyor: "Kraliyet konutumu muhteşem bir hale getirdim. Yüksek dağlardan gelen devasa sedir kirişler, kalın çam kirişler ve servi kirişlerden yaptım çatıyı. Kanatları (...) gümüş ve altınla kaplanmış sedir ve serviden, ahşap ve fil-

dişinden, eşik ve zıvanaları tunçtan yaptım ve kapılarına yerleştirdim. Tepesine lacivert taşından yapılmış bir efriz koydum." (Nab. 15 ix, 2-18) Mavi sırlı tuğlalar yeni kraliyet konutunun duvarlarının üst tarafını süslüyordu.

Bu muazzam eseri taçlandırmak için, kral, sarayını korumaya yönelik bir kuzey burcu inşa etti. Bu, Babil'in savunmasını kireç taşından büyük bloklardan oluşmuş bir kaplamayla desteklenen kocaman bir duvarla tamamlayan sağlam kaleydi. Kalınlığı 17,50 m.'yi bulan bu duvarın karşısından su dolu bir hendek geçiyordu. Duvarın altında bulunan tonozlu bir kanalizasyon olası bir saldırı anında boşaltılabilir ve örtülü bir geçit olarak kullanılabilirdi: "Fırat'ın kıyısından İştar Kapısı'na kadar, şehrin bu kısmını kuvvetlendirmek için bitümden ve pişmiş tuğladan büyük bir kale inşa ettim (...) güçlü gözetleme kuleleri yaptım büyük bir incelikle (...) ve bu tuğladan duvarın ötesinde, yüksek dağlardan gelen taşlardan sağlam bir duvar (ördüm) ve tepesini bir dağ kadar yüksek tuttum..." (Nab. 7 ve 15)

"Müze": Sicilyalı Diodoros (II, 8) bu saraya büyük zenginlikler atfediyor: "(Öteki sarayda olduğu gibi) hayvanları tasvir eden bu eserlerin yerinde, Ninos'un, Semiramis'le yöneticilerin, ve aynı zamanda Babillilerin Belos (Marduk) dedikleri Zeus'un tunçtan heykelleri bulunuyordu." Bu anlatım, belki de, sarayın kuzeydoğusunda bulunan, Babil'e ait olmayan ve neo-Babil döneminden önce yapılmış heykellerin tasviridir. Bu, neo-Babil krallarının, bunların arasından özellikle Nabukadnezar ve Nabonidos'un bir "müze" oluşturduğunu düşünmemize yol açıyor. Koldewey, bir adamı yere sermiş bir aslanı canlandıran, Hititlerce yapıl-

dığı sanılan ve Nabukadnezar tarafından Anadolu seferlerinden getirilmiş olması olası dev bir heykel gördükten sonra bu bölgede kazılar gerçekleştirdi; önceki bir devirden kalma olup da yağma edildikten sonra buraya muzaffer kralın bir simgesi olarak konulmadığı takdirde bu varsayım gerçekliğini koruyor. Başka birçok sanat eseri, heykeller, dikilitaş ve değerli eşya hükümdarlar tarafından bu alanda muhafaza edilmişti. Bunlar Babil'e getirilen savaş ganimetleriyle kraliyet hazinelerinden oluşuyordu. Bu eşyalar bir hazine gibi kapalı bir alanda tutulmak için mi yoksa Babil krallarının sarayını süslemek için sergilenmek üzere mi ayrılmışlardı? Nabukadnezar şöyle diyor: "Bu evi herkesin hayranlığını uyandırmak için yaptım, pahalı mobilyalarla doldurdum. Kraliyet ihtişamımın görkemli, göz kamaştırıcı ve korkutucu kanıtlarını (burada) her yere serpiştirdim." (Nab. 15 ix) Bu açıklama hem savunma görevi gören sihirli bir işlevle hem de Babil kralının maiyetine kabul edilen yabancı prensleri bu güçlü krala karşı koymaktan vazgeçirmeye yönelik heykeller koleksiyonuyla ilgili olabilirdi. Heykellerin, bu durumda, herkesin gözü önünde sergileniyor olması gerekti.

Kuzey duvarının ötesinde yürütülen bu çalışmalara paralel olarak, II. Nabukadnezar, nehrin yatağının içinde pişmiş tuğladan ve dev boyutlara sahip batı burcunu inşa ederek eski kraliyet sarayının batı kanadını da korudu: duvarları 18 ila 21 m. kalınlığındaydı ve eserin uzunluğu 230 m., genişliği ise 110 m.'ydi. Bu, kuzeydeki saraya, tıpkı kuzeydeki burçta bulunanlar gibi kapalı sukemerleri içeren büyük ve bağlayıcı duvarlarla kavuşuyordu. İçerideki düzenlemelerin sadece bir kısmı kazıldı. Büyük saraylara belki bir köprüyle

bağlı olan ve daha yüksek bir seviyede konumlandırılmış küçük bir saray bulunuyordu. Bu burç hisarın ötesindeki ilk duvarın yükseltilmesi sırasında kurulmuş olsa gerek, bu da kuzeydeki burç inşa edilmeden evvel çok zayıf bir nokta teşkil eden bu alanın kapatılmasını sağladı: "Fırat'ta kuru toprak yoktu; Esagil ve Babil'in savunması için nehrin (yatağının) içinde bitümden ve pişmiş tuğladan büyük bir kale inşa ettim." (Nab. 20; 65-67) Ama doğal kıyının 100 m. ötesine kadar uzanan bu eser nehri tıkadı ve onu batıya doğru iterek akışını değiştirdi; öyle ki, Nabukadnezar yeni bir rıhtım duvarı örmek zorunda kaldı. Bu, şehrin doğu kıyısında yaşanan su taşkınlarını engelledi, buna karşılık, batı yakası yavaş yavaş su altında kaldı.

İştar Kapısı'nın kuzeydoğusunda bulunan, daha ileride mevzilenmiş, daha ince duvarlarla örülmüş olmasına rağmen kuzeybatıdaki komplekse çok benzeyen bu eser büyük ihtimalle bir su deposuydu. Kuzeybatıdaki yapıdan çok daha düşük bir seviyede olmasının nedeni, kapının doğu tarafının yükseltilmemiş olmasıydı. Dolu olduğu zamanlarda aynı seviyede olmalılardı.

Kraliyet bahçeleri: "asma bahçeler" (?) : Klasik edebiyattaki Babil'in "asma bahçeleri" ve bu bahçelerin dünyanın harikalarından biri olduğu görüşü Büyük İskender devrine dayanıyor; yani, var oldukları sanılan dönemden daha sonra ortaya çıkmış bir geleneği temsil ediyorlar. Babil'in "asma bahçeleri"ni anlatan yazarlar arasında tarih açısından en güvenilir olanı Bel-Usur'dur. Bu yazar, Nabukadnezar'ın sarayında bulunan, yükseğe yerleştirilmiş, romantik bir ilhamla yapılmış bu dikili alanları övüyordu.

Klasik yazarlar için, asma bahçeleri, gelişmiş mimarileri muhteşem kılıyordu: birçok farklı seviyede kurulmuş sütunlar, direkler ve tonozlar üzerinde yükseliyorlardı. Strabon, Sicilyalı Diodoros ve Bizanslı Philon (*Dünyanın Yedi Harikası*'nda) düzenli bir biçimde su temin edençok gelişmiş bir sulama sisteminden hayranlıkla bahsediyorlar: Strabon ve Diodoros'a göre suyun kaynağı Fırat'tı. Böylece, bahçeler için gerekli olan su yazın bile kolayca temin edilebiliyordu. Bu bahçelerin yüksekliği hisarın duvarlarıyla aynı düzeydeydi: Diodoros ve Strabon'a göre yükseklik 50 arış ya da ayak, yani 25 m. civarındaydı. Konumlarına gelince: Bel-Usur onları sarayın içine, Diodoros Akropol'e (saraylara) ve nehre yakın bir yere, Strabon Fırat'ın kıyısına ve Quintius Curtius kalelerin tepesine yerleştiriyordu. Bu metinler bahçelerin yerini belirlemeye yönelik arkeolojik denemelerin temelini oluşturmuş ve onları çizmeyi deneyen tüm modern çağ sanatçılarına örnek teşkil etmiştir. Dolayısıyla, eğer gerçekten var oldularsa, onları saraylar semtinde aramak lazım gelir, bu da onların kraliyet bahçeleri oldukları düşünülünce kulağa çok mantıklı geliyor.

Babil kralının bahçeleri özel dairelerinin yakınında bulunsa gerekti. Yeni sarayının inşası esnasında, Nabukadnezar, büyük teraslaryaptırdığından bahsediyordu. Bu tasvir, efsanevi "asma bahçeleri"yle uyuşabilir. Bunların yüksekliği 23 m.'ydi. Bundan dolayı, bahçeler batıdaki burcun kuzey tarafında ve nehir boyunca uzanan bir parka hâkim olan "büyük saray"ın batı cephesinde teraslar oluşturmuş olabilir. Kuzey sarayında bulunan bazı kanallar, İştar Kapısı'nın doğusunda, daha ileride bulunan ve muhtemelen bir sarnıç

olan yapıyla bağlantılıydılar. Su, çarkların sulanması (*norias*) yöntemiyle yukarı taşınıp sonra da bahçenin alt taraflarına doğru, merdiven şeklinde dizilmiş teraslar üzerinden akıyor olsa gerekti.

Nabukadnezar dönemine ait hiçbir resmi Babil yazıtında bunlardan bahsedilmiyor. Asur kaynaklarında, park ve bahçelerin düzenlemeleriyle ilgili metinler kraliyet yıllıklarında çok ayrıntılı bir biçimde yer alıyordu. Bunların Babil'deki benzerleri, tarihi olayları çok kısa ve öz bir biçimde anlatan metinler bütünü olan Günlükler'dir. Ama bir mektup (BIN 170) Babil'in bahçelerinin ünlü olduklarını ifade ediyordu. Sarayın bahçelerinin adı İÖ 1200 civarından itibaren anılmaya başladı ve Borsippa'daki Nabû Tapınağı'nda bulunan IX. yüzyıla ait bir ilahinin dediğine göre "bahçeler şehrin gurur kaynağı"ydı.

Babil kraliyet sarayının bahçeleri, her şeyden önce, biraz gölge sağlayıp ferahlık elde etme ve kraliyet ailesine çiçekler, meyve ağaçları, ağaçlar ve süs çalılarının ortasında lüks ve dinlendirici bir ortam sağlama görevini görüyordu. Bahçe aynı zamanda tanrıların ve insanların beslenmesi için de yararlıydı. II. Nabukadnezar tarafından tapınaklara sunulan çok sayıdaki hediye, kraliyet sarayındaki bahçelerde yetişen ağaç ve çalı çeşitliliğiyle bağlantılı olabilirdi: "Tanrılar için, onun varlığında, her gün, yiyecekler arasında (...) dikili alanların zenginliğini (kanıtlayan) meyve bahçelerinden büyük miktarlarda meyveler: elmalar, incirler, salkımlarda narlar, üzümler, hurmalar, kuru incirler, bol bol sebzeler, bahçelerin bolluklarını götürüyorduk..." (BM 45690) Kraliyetin ve tapınakların, özellikle hekimlik tanrıçası Gula'nın ibadet yeri-

nin bahçesinde parfüm ve ilaç yapımında kullanılmak üzere başka ağaçlar da dikiliydi: bunlar kokulu ve şifalı bitkilerdi.

İÖ I. binyıldaki Mezopotamya bahçeleriyle ilgili başlıca bilgi kaynağımız olan Asur kraliyet bahçelerinin tasvirleri ve bunların içeriği Babil bahçelerini de kapsıyor olsa gerek. Sennaçerib'in başkenti Ninova'da ve "rakipsiz sarayı"nda Babil'in asma bahçelerinin tasvirlerini andıran dikili alanlar vardı. Su buraya dolma topraklar içinde getiriliyor, bahçenin eğimi sayesinde aşağı akıyordu. Belki de, Yunan yazarları Babil ve Ninova'nın hatıralarını birbiriyle karıştırdılar.

Nabukadnezar'ın bahçeleri böylece geleneği sürdürüyordu. Hiç şüphesiz, duvarların ve terasların üzerinde bir yerde bulunuyorlardı ve yarattıkları yeşil alan uzaktan görülebiliyordu. Çöl ülkelerini geçtikten sonra, hurma ve meyve bahçeleriyle, kenar mahallelerdeki bostan ve tarlalarıyla, sonra da duvarı aşan ağaçların görüntüsüyle Babil'e varış 'harika' kavramıyla eş olağanüstü bir manzara oluşturuyordu. Bununla beraber, hurmalı palmiyeler Babil sokaklarında gölgelik işlevini görüyordu. Büyük konutların da güzel bahçelerinin olmuş olması muhtemeldir.

"Yazlık saray": "Yaşasın Nabukadnezar! Esagil'e iyi bakan uzun yaşasın!" – II. Nabukadnezar, hükümranlığının sonunda, surların dışında, 2 km. kuzeyde bir saray inşa ettirdi. Bu yapının yüksekliği "kale duvarı"nın yüksekliğinden daha fazlaydı ve kral, yaptığı yer seçimini haklı gösteren, şehrin ve duvarın ötesindeki kırların panoramik manzarasına bakıyordu: "Tuğladan duvarın yakınında, kuzeye doğru, kalbim, Babil'i korumak için bana bir saray yapmamı emret-

ti. Burada bitümden ve pişmiş tuğlalardan, Babil saraylarıyla eşdeğer bir saray inşa ettim... Bu konuta şu adı verdim: 'Yaşasın Nabukadnezar! Esagil'e iyi bakan uzun yaşasın!'" (Nab. 14 iii, 11-19) Bu saraydan geriye sadece altyapısı kaldı. Toprakla doldurulmuş bir alanın üzerine kuruluydu ve kenarı 250 m.'lik bir kare biçimindeydi. Tıpkı diğer kraliyet sarayları gibi, güneylerinde resmi işlerin halledildiği geniş odaların bulunduğu iki başlıca avlunun etrafında toplanan dairelerden oluşuyordu. Batıda Fırat, sarayınkenarından akıyordu. Daha sonraları, sarayın görünümü, ona üzerinde kuleler bulunan büyük bir duvar ilave eden Partların kontrolündeyken değişti.

Bu son kraliyet sarayı, kuşkusuz ki, hükümdarın Babil saraylarının oluşturduğu bütünü tamamlayan belki de son yapıdır.

3. *Kutsal şehir* (resim 2-12)

Tapınma yerleri. – İç şehirde kırk üç ana tapınak bulunuyordu ve Mezopotamya tanrıları arasında önemli ve eskil olanlarına adanmış bu tapınaklar Fırat'ın iki kıyısındaki Eridu ve Kujmar semtlerinde bulunan eski tarihi merkezin içine serpiştirilmişti. Çok sayıda küçük kilise veya basit sokak sunakları tanrısal bir simge, "kutsal bir imge" taşıyordu. Bunlar, Marduk'un heykelinin kutsal mekânından çıkarılıp şehri belirli yollar izleyerek dolaştırıldığı, özellikle Yeni Yıl gibi dini merasimler esnasında duaların okunduğu durak yerleri olarak kullanılıyorlardı. Kazılar sonucunda kentin doğu kıyısında sekiz tapınak bulundu. Topografik metinler

ve evlerle bu çevrede satılan mülkler hakkında açık bilgiler veren sözleşmeler sayesinde bunlardan başka sekiz tapınağın da yeri az çok belirlenmiş durumdadır. Bulunamamış olan Yeni Yıl Tapınağı (*Akîtu*) duvarların dışında, bir ihtimalle "kale duvarı"nın yakınında bulunuyordu.

Önemli tanrılar birden çok tapınağa sahipti. Böylece, İştar'a, şehrin savunmasından sorumlu büyük tanrıçaya, "Babil'in Hanımı'na (*Bêlet-Bâbili*) farklı semtlerde ve kendisinin değişik özelliklerine adanmış beş ayrı tapınakta tapılıyordu. Marduk'un tapınağının bulunduğu en kutsal semtte, ona, başlıca görevi olan şehrin tanrıçalığıyla ilişkili olarak tapılırdı. Bu rolüyle Marduk'un eşi Zarpanitum'dan üstün sayılıyordu. Daha ikincil birçok tapınak tanrıçanın sadece bir yönünü ele alıyordu. Sümerli İnanna'dan miras kalan aşk, doğurganlık ve cinsellik konularında üstlendiği tanrıçalık görevinden dolayı klasik yazarlar İştar ve neo-Babil döneminden sonra gelen Afrodit/Venüs arasında bir benzerlik kurdu.

Mezopotamya'daki tapınakların geleneksel planı (resim 6: b) hususi evler ve saraylarınkine benziyordu. Yapı şunları içeriyordu: merkezi bir avlu, birbirlerine dikey bir ya da iki giriş, kapılara göre üçüncü bir tarafta bulunan ve dipteki duvarda tapınma için bir oyuk içeren, tanrıya ait bir oda, yani cella.* Kimi tapınaklarda bu odadan önce bir giriş odası geliyordu: ante-cella. Önemli tapınaklarda bunlardan iki tane bulunabiliyordu. Yüksek kapılar tonozluydu. Oturtma duvarı alçak bir duvar halinde ileri uzuyordu. Odaların ve

* Tanrı heykelinin ve kabartmasının bulunduğu, kurbanların tanrıya sunulduğu yer. (ç.n.)

avlunun zeminleri zaman zaman bitümle kaplıydı ve duvarlar da siyah ve beyaz şekillerle süslüydü (*Nabû ša harê* Tapınağı). Yapının cephesi ve dış duvarları çıkıntılı bir duvar ayağıyla hareketlendiriliyordu. Kapılar yanlarında bulunan kulelerle korunuyorlardı.

Tanrıya yönelik günlük ayinler, kendisini temsil eden heykelini yeniden giydirip süslemek ve ona yemek ve sungu sunmaktan oluşuyordu. Babil'in her tapınağına belirli bir takvime göre ayrı hediyeler sunuluyordu.

Hükümdarın görevleri arasında tapınakları onartmak ve bakımını yaptırmak vardı. Kraliyet hazinesi büyük çalışmaları finanse ediyordu. II. Nabukadnezar kayıtlarda kendisini (sırasıyla Marduk ve Nabû'nun tapınakları) "Esagil'in ve Ezida'nın bakımını üstlenen kişi" olarak ilan ediyordu. Marduk'un oğlu Nabû, yazı ve bilimler tanrısı, geleceğin ve kaderin tabletini elinde bulundurup evreni kontrol ediyordu. II. Nabukadnezar bu tanrıya özel bir bağlılık duyuyordu ve Babil'in 15 km. güneyindeki Borsippa şehrinde bulunan esas tapınağına –"temiz ev" anlamına gelen *Ezida*'ya– en az Marduk'unki kadar özen gösteriliyordu. *Esagil*'deki odası hariç, bu tanrı Babil'de üç tapınağa daha sahipti.

II. Nabukadnezar tarafından hekimlik tanrıçası Gula'ya ait bir tapınağa yerleştirilen kuruluş yazıtı, bir binanın inşası ya da onarımı sırasında izlenecek adımları açıklıyor. Ayinlerden sonra, dünyanın başlangıcına dair ve başlangıç noktası olarak ilk tuğlanın yaratılışını benimsemiş bir teoriyi açıklayan, basitleştirilmiş bir gökbilimi metni ezbere okunuyordu. Önem taşıyan her işlem, kötü işaretlerden uzak durulması için, evrenin oluşumu ve tanrı tarafından yapılacak şeyin ya

da şeylerin prototipinin oluşturulmasıyla bağlantılandırılmak zorundaydı: "O zamanlarda, sevgili hanımım, hayatımı koruyan ve soyumu sürdüren Ninkarrak (Gula) için benden önceki hiçbir hükümdarın onartmadığı ve eski günlerden bu yana harabe halini almış Babil'in merkezindeki tapınağın eski temelini buldum ve kazdım... Kale duvarını (...) keşfettim ve kazdım... Duvarlarını sağlamlaştırmak için bitüm ve pişmiş tuğlalarla tanrıçaya yaraşır kılmak için uğraştım... Adad ve Şamaş benim ölçülerimi bir kâhin cevabıyla doğruladılar (elementlerin tanrısı ve güneş, kehanet ve büyü uygulamalarına müdahale ederlerdi)... Hastalığı uzaklaştırmak için bir tılsım yaptım ve onu temeline koydum... Tapınağı bir dağ kadar yüksek kurdum... Ey, Gula, büyük hanım, günlerimi ve yıllarımı uzat. Ruhuma huzur ver ve sağlıklı olmamı sağla. Göklerin ve dünyanın efendisi Marduk huzurunda, hasımlarımın yok olmasını ve düşmanlarımın ülkesinin yıkılmasını iste." (Nab. 1 iii, 5-48)

Marduk, "tanrıların kralı". – II. binyılın sonunda, I. Nabukadnezar döneminde, Sümer asıllı tanrılar grubunun en önemli tanrılarının kişiliklerini kendinde topladıktan sonra, Marduk en yüce tanrı haline geldi: Gökyüzü An(u), en eski Sümer şehir-devleti Uruk'un tanrısı, tanrıların kralı; dünyanın ve havanın efendisi Enlil, Sümerlerin birleşik tapınağı Nippur'un tanrısı, tanrılar grubunun yetkili başkanı; ve Enki/Ea, Eridu'dan körfezin denizkulağına uzanan bölgenin hâkimi, yeraltı sularının ve bilgeliğin efendisi. Bu tanrısal üçlü evrenin üç yönü üzerinde hüküm sürüyordu. I. Binyılda, Babil'de bunların gücü, sıklıkla, sadece Bêl adıyla bili-

nen ve "Efendi" anlamına gelen Marduk'ta birleşti. Böylece, Marduk dünyanın tüm güçlerini tapınağında barındıran, her şeyden üstün tanrı oldu.

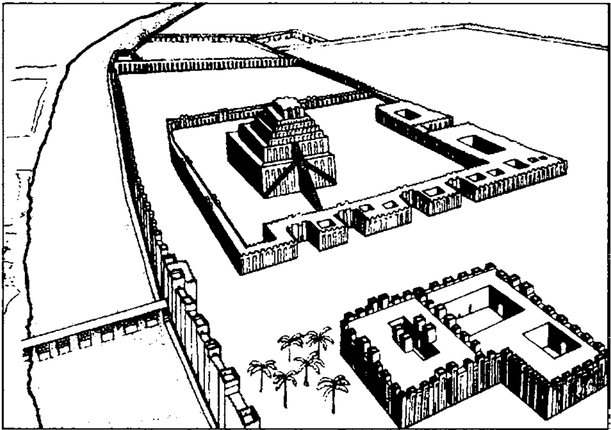
Tintir gibi o devirde yazılmış "Yaratılış Şiiri" (*Enuma eliš*) de Babil'in ve Marduk'un yükselişini mitolojik ve edebi bir biçimde anlatıyor. Evrenin başlangıcını, dünyayı düzenleyen tanrılarla zamanın başlangıcındaki suyla temsil edilen kaosun güçleri arasındaki mücadeleyi özetliyor: tatlı sular Apsû ve tuzlu sular Tiamat başlangıçta ayrılmaz bir bütün oluşturuyorlardı, fakat zamanla gittikçe daha gelişmiş bir tanrılar kuşağı doğurup onları yok etmek için çalışmaya başladılar. Ea, Apsû'yu yendi, sonra oğlu, gelişmiş tanrıların temsilcisi Marduk, Tiamat'ın üzerlerine gönderdiği derinliklerin canavarlarıyla mücadele etti. Marduk'un zaferi diğer tanrılarla yarattığı düzenli evren üzerinde hüküm sürmesine vesile oldu. Bu evrenin merkezi, dünyadaki tüm güçleri ve sırları kendisinde birleştiren, Babil'in kalbindeki *Esagil*'de, yani "tepesi yüksek Ev"de bulunuyordu.

Şehir tanrısının yüceleştirilmesine katkı sağlıyordu. Tanrı, şehir ve tapınağı tek bir bütünmüş gibi hareket ediyorlardı. Marduk'un tapınma yerinin dünyanın kozmik merkezi olarak ululanması, Babil şehrinin dünyevi işlerin merkezi olmasıyla koşuttu. Aynı zamanda "Tanrıların sarayı" adını da taşıyan *Esagil* kraliyetin en kutsal yeriydi. Kraliyet saraylarının bulunduğu alanın güneyindeki Eridu semtinde bulunuyordu. Eridu, bununla beraber, Babil'in isimlerinden de birisiydi. Bu, Enki/Ea'nın kutsal şehriyle hanedanlık ve kozmik meşruiyet yoluyla oğlu olmuş Marduk'un kutsal şehri arasındaki tanrısal bağlantı nedeniyle geçerliydi. Neo-Babil

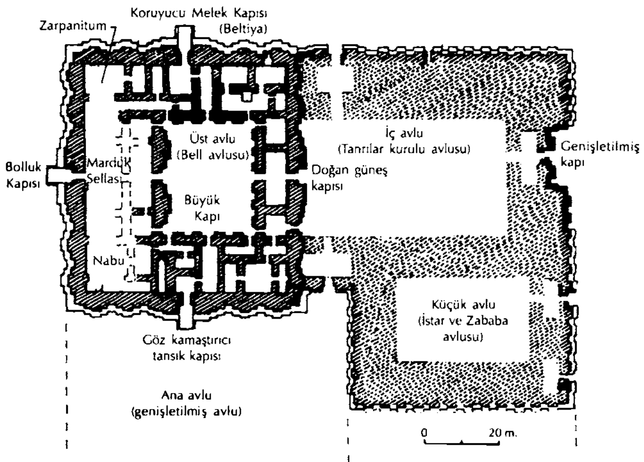
dönemine ait bir yaratılış efsanesi, Eridu'yla Babil'i ve bunların tapınakları Apsû'yla Esagil'i tek bir yer olarak, bir diğer deyişle, zamanın başlangıcındaki okyanus Apsû'dan yüzeye çıkan ilk toprak parçası olarak yansıtıyor:

"O zamanlarda, Eridu yapıldı, Esagil yaratıldı
'Başlangıçtaki şehrin efendisi'nin Apsû'nun ortasında yükselttiği Esagil
Babil kuruldu, Esagil tamamlandı." (CT 13, 35)

Marduk'un tapınağı: "Tanrıların kralının sarayı" (resim 12, 13). – II. Nabukadnezar Marduk'un evinin "gökkubbede parlayan yıldızlar gibi" ışıldamasını sağladı. II. binyılın



Resim 12. – Marduk mezarlığının görünümü: Alçak Tapınak (Esagil) ve zigurat (Etemenanki), Koldewey'den uyarlama, 1925, s. 186.



Resim 13. – Esagil'in tahmini planı, uyarlama, WVDOG 59, 3 ve George, 1995, res. 1.

sonundan itibaren Mezopotamya'daki tüm önemli tapınma yerlerinin ortak mimari yapısında bir alçak, bir de ziguratın, yani çok katlı kulenin tepesinde bulunan yüksek bir tapınak bulunuyordu. Babil'de bunlar dev boyutlardaydı çünkü kraliyetin federal tapınağıydı.

Esagil: "tepesi yüksek ev" adını taşıyan alçak tapınağın sadece bir bölümü ortaya çıkarılabildi; ama kazılar esnasında görüldü ki, bitümle tutturulmuş pişmiş tuğladan yapılan duvarları 10 m. yükseklikte hâlâ korunuyor. Arkeolojik değerlendirmeye göre, 180 m.'ye 125 m.'lik bir uzunluğa sahipti; metinlerdeki bilgiler başka bir avlunun olduğunu belirtiyor, bu da esas binanın güneye doğru 8.000 m^2'lik bir alana yayılmasını sağlıyordu.

Etemenanki: "gökyüzünün ve dünyanın temeli (olan) Ev"in, yani ziguratın tabanı kenarı 90 m. uzunluğunda bir kareden oluşup anıtsal bir merdivenle güneye doğru yaklaşık 52 m. ilerliyordu. Yüksekliği 90 m.'ydi ve yedi kattan oluşuyordu. *Esagil*'in kuzeyinde, II. Nabukadnezar zamanında, kenarı 400 m.'den uzun bir duvara bitişik bulunuyordu.

Esagil ismi bazen tapınağın bütünü için kullanılıyordu. Kimi yazılı kaynaklar etrafındaki ve içindeki düzenlemeleri ve düzenlenen merasimleri canlandırmaya yarıyor: Louvre'da saklanan "Esagil tableti" matematiksel bir Babil metnidir. Bu yazıt, İÖ VIII.-VI. yüzyıl arasında yazılmış orijinali esas alınarak İÖ 229 yılında Uruk'ta yazılan bir kopyası sayesinde elimize ulaştı. Alçak tapınağın kâtip tarafından söz konusu edilen tek bölümü ön taraftaki iki avlu. British Museum'daki bir metin (BM 40813) sayesinde tamamlanan diğer kısım zigurat tarif ediyor. Bu belgeyi bilginlere ayrılmış bilimsel metinler kategorisine sokabiliriz. Yazıcı şunu belirtiyor: "Müptedi kişi bu ölçüleri müptedi kişiye göstersin, bilgisi olmayan bunları görmemeli." Ne var ki, gerçek bir binanın ebatlarını veriyordu. Ölçülerle ilgili metinler ve (kapıların, sunakların ve tapınç mekânlarının) listeleri de bize bilgiler veriyor. Hem tarih hem de yapım çalışmalarıyla ilgili kraliyet yazıtları tapınağın içindeki düzenlemelerle ilişkili olarak bizi bilgilendiriyor.

Ziguratın tepesinde bulunan daha küçük ebatlardaki yüksek tapınak, alçak tapınaktaki tanrının küçük kilisesi gibi, tapınakların tapınağı gibiydi, yani en kutsal yerdi. Gökyüzüne yükselmiş bir biçimde sadece yaşlı Mezopotamya

tanrılarının en önemlilerini barındırıyordu: Anu, Enlil ve Ea ve Babil'in tanrı ailesi.

Daha geniş olan *Esagil* alçak tapınağında bunlara ek olarak tanrılar kompleksinde yer alan eski ve "modern" tüm tanrılar için küçük mabetler ve tapınma yerleri bulunuyordu: önemli tanrılar, daha az önem taşıyan tanrılar, düşmüş tanrılar ve hatta zamanın başlangıcında Marduk tarafından alt edilen eskil canavarlar ve cinler. Marduk kendisine bağlı herkesi, yani evrenin tüm güçlerini elinin altında bulundurmalıydı. Tapınağın genişliği, içinde düzenlenen büyük merasimler için gereksinilen yerle de gözler önüne seriliyor. Bu merasimler arasında özellikle göze batanı ilkbaharda yapılan ve Babil'in efsanevi ve mistik kuruluşunu, Marduk'un gücü ele geçirmesini ve Babil'in tanrısıyla kralının mutlak güçlerinin tasdikini kutlayan Yeni Yıl bayramıydı.

Eridu semtinde bundan başka on iki ayrı tapınak vardı. Fırat kıyısında bulunan ve bahçeleri sayesinde *Esagil*'le bağlantılı olan Ea'nın, (hâkim bir tanrı, Marduk'un hizmetçisi), Madanu'nun, Gula'nın ve "Babil'in Hanımı'nın" (İştar'ın) tapınakları, hiç şüphesiz, Marduk'a ait kutsal bütünün bir parçasıydı; kapılarının isimlerinin listesini içeren metinler bunların ortak bir alana ait olduklarını gösteriyor. *Esagil*'de yer alan tanrılar, tanrının mülkünün doğru yönetimi ve dirliği, dolayısıyla insanlara karşı gösterdiği merhamet için gerekli olan, saygın veya madun görevler yükleniyorlardı. Önemli tanrılar Marduk'a evrenin idaresinde yardımcı oluyorlardı. *Esagil*'in içinde bulunan Babil'in büyük tanrısının avlusu Babil kralının sarayındaki avluya benziyordu. Evrendeki tüm enerjiler Marduk'a hizmet etmek üzere toplanmıştı.

Esagil neredeyse kare şeklinde (85,50 m. x 79,30 m.), geleneksel bir plana sahip ana bir binadan oluşuyordu: esas bir avlunun (37,60 m. x 32,30 m.) *–üst Avlu ya da Bêl'in* (Marduk'un) *Avlusu–* etrafında, diğer tanrıların özel odalarını oluşturan odalar, geçitler ve ikincil avlular bulunuyordu. Bu avlunun dört tarafında da anıtsal kapılar ve doğu ve güneydoğu taraflarında büyük avlulara bağlı önemli bir ek bölüm bulunuyordu. Ana binanın güneyinde muhtemelen bir üçüncü avlu mevcuttu.

Koldewey esas yapının doğu kanadını kısmen kazdı, ama Marduk'un 'cella'sının bulunduğu şüphe götürmeyen batı kanadınısadece yoklayabildi. Tapınağın bu kısmı Asurlulara ait ölçümlerle ilgili bir metnin (VAT 9961 + 10335) bir bölümüne konu oldu. Burada iki giriş odası ve kuzey-güney uzunluğu yaklaşık 18,50 m. olan, doğu-batı ekseninde 6 m., 5 m. ve 5,50 m. genişliğine sahip bir 'cella' tasvir ediliyordu. Arkeolojik saptamalar da bu ölçüleri kısmen doğruluyor. Böyle bir yapı diğer büyük Babil tapınaklarını, özellikle Borsippa'daki Nabû Tapınağı'nı andırıyor. Oysa, *Esagil* büyük tapınaklar arasında en fazla önem taşıyanıydı. Tüneller halinde gerçekleştirilmiş bazı kazı çalışmaları Marduk'un odasının kuzeyinde ve güneyinde simetrik olarak yerleştirilmiş küçük avluları belirlemeye yaradı. Zarpanitum'un dairesi büyük ihtimalle kocasınınkinin kuzeyinde, tanrıçanın bir diğer adı olan *Beltiya Kapısı*'nın yakınında, Marduk'un oğlu Nabû'nunki ise kuzeye doğru, yeni yılda babasına saygılarını sunmak için geldiği Borsippa yönünde bulunuyordu.

İlave edilen bina, etrafı tapınma yerleri veya gerekli alanlarla çevrilmiş geniş avlulardan oluşuyordu: Almanların

"ön-avlu" adını verdikleri avlu, kuşkusuz, Babillilerin '*alt Avlu*'suyla uyuşuyor, doğudaki esas bina boyunca devam ediyordu. Bu avlu önemli bir tapınma işlevi görüyordu, çünkü metinlerde sık sık tanrıların *Toplantı Avlusu* olarak geçen avlu bu olsa gerek. "Esagil tableti" tapınağa ait iki avlunun tasvirini veriyor: *İştar ve Zababa Avlusu* ya da *Küçük Avlu*, kazıları gerçekleştirenler tarafından binanın güneydoğusunda bulunan avlu olabilir; metinde verilen ölçüler 95 m. x 41 m. Buna karşılık, 103 m. x 81 m. boyutlarına sahip *Büyük Avlu* ya da *Kutlu Avlu* esas binanın güneyinde ek bir kapalı alandan oluşuyor olsa gerek, ama bu kompleks kazılarda bulunamadı. *Esagil* kompleksine ait birçok tapınak, hatta *Tintir*'in listesinde adı geçen Eridu semtindeki yerleri belirlenmiş bazı tapınaklar bu dev avlunun yanında bulunmuş olabilirdi, bu da aralarında bağlantı kapılarının olmasını açıklar.

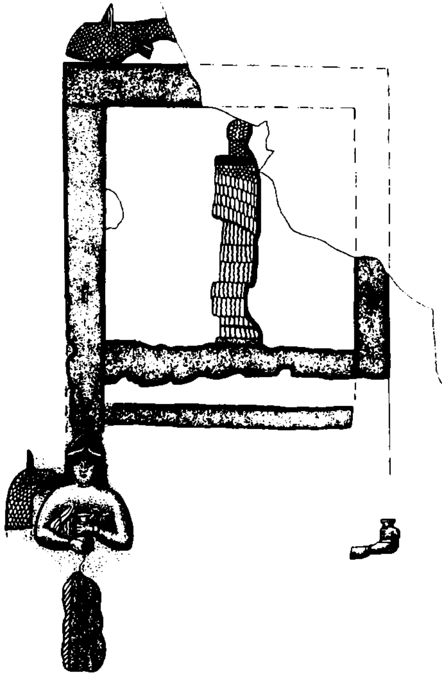
Kapılar –gerek gerçek gerekse mecazi anlamda– geçiş yolunu oluşturarak ayinsel bir gösterinin parçaları oluyorlardı. Evcilleştirilmiş en önemli canavarları canlandıran tunçtan ve gümüşten heykeller şehrin kapıları gibi tapınağın tüm kapılarını da çiftler halinde süslüyordu. Marduk'un ve Nabû'nun binek hayvanları olan *Mušhuš*-ejderhalarına, balık-adamlar, bizonlar, sfenksler, akrep-adamlar ve başka hayal ürünü yaratıklar eşlik ediyordu.

İçerideki düzenlemeler: Tanrıların odaları II. Nabukadnezar tarafından dekore edildi. Marduk'un 'cella'sının altın kaplamalı tavanında ve duvarlarında Babil tanrısının savaşlarda kazandığı başarıların simgesi haline gelmiş canavarlar canlandırılıyordu. Marduk tarafından alt edilen eskil güçler *Esagil*'in her yerinde belirgindiler, bu da kurulmuş dünyanın

kaderini belirlemiş olan ve kendisine mutlak hâkimiyet kazandıran bu olaya ne kadar önem verildiğini gösteriyordu. Bu, insanların hayatına, medeniyetin, bir diğer deyişle Babil İmparatorluğu'nun barbarlardan, göçebelerden ve dağlılardan daha üstün olduğunun vurgulanması olarak etki ediyordu.

"Esagil'in bakımını üstlenen" kişi rolündeki hükümdar ve müminler tarafından tanrılara sunulan günde dört öğün yemekle özel durumlarda sunulan yemekler için bu odalar sofra eşyasıyla donatılmıştı. Yeni Yıl ayininde Marduk'un 'cella'sında yer alan altın eşyalardan bahsediliyor: üzerinde bir buhurdan ve sunguların konulduğu dört altın kabın bulunduğu bir masa. Bu eşyalar, Yeni Yılda kendisine ayrılan özel odaya yerleşen Nabû'ya ödünç veriliyordu. Zarpanitum'un 'cella'sında ikisi de tanrı olan karı-kocanın yatağı bulunuyordu. İÖ 653'te Asurlu Aşşurbanipal Sennaçerib tarafından götürülen eşyayı onartıp geri getirdi. Kral, Marduk ve Zarpanitum'un yatağının bir tasvirini yapıyor (K. 2411): "Yatağın uzun kenarları 12 altın parçayla, kısa kenarları ise 6 parçayla (kaplıydı). (Yatağın başucu) bir *mušhuš*-ejderhasıydı, alttaki şilte altından yapılmıştı ve *papardilû*-taşları (balgam taşı?) (onu süslüyordu?). Elma şeklinde doğal camdan, kırmızı akikten ve lacivert taşından süslemeler etrafını çevreliyor. Aşağıdaki şiltenin üstünde suyu temsil eden (dalgalı bir motif şeklinde) altın süslemeler bulunuyor. Yatağın ayakları "lamassu"lardan* oluşuyor." Aşşurbanipal aynı motiflere sahip tanrı tahtından da bahsediyor. Esagil'in tüm içeriği gibi o da yağmalandı, ama kazılarda bulunan bir par-

* İçlerinden su fışkıran vazoları taşıyan cinler. (ç.n.)



Resim 14. – Bir Marduk tahtının yeniden konumlanması, Andrae'ye göre, WVDOG 62, 36.

çası sayesinde neye benzediği az çok biliniyor. *Bêl Avlusu*'nun kuzeydoğu kanadında bulunan, Enlil'in oğlu tanrı Ninurta'ya adanmış küçük bir kilisenin içinde, pişmiş tuğladan yapılma bir podyumun ortasında, yerleştirildiği asfaltın üzerinde kalan izlerden yola çıkarak bir koltuğun var olduğunu düşünüyoruz (resim 14); arkadaki parçanın üzerindeki süslemeler

–bir cin, balıklar ve bir ejderha– ahşap ve fildişi kakmalarla yapılmıştı. Koltuğun kendisinin yüksekliği 50 cm.'ydi. Taştan ayaklarının üstünde fışkıran vazolar olan tanrıçalar dikmeleri taşıyordu.

Esagil'e yapılan ibadete dair bir belgeye göre Marduk'un heykelideğerli ahşaptan (*mêsu*) olmalıydı. 1900 yılında, Part devrine ait, tapınakla çok katlı kulenin arasında kalan bir evin tabanında bulunan *Esagil* hazinesinin bir parçasından gelen lacivert taşından yapılmış bir mühür-silindir (Berlin) sayesinde bu heykelin şekli yeniden oluşturulabildi. Çok zarar görmüş bu eşya 19 cm. yüksekliğindeydi. Babil Kralı I. Marduk-zakir-šumi tarafından İÖ IX. yüzyılda vakfedilmiştir: "Esagil'de oturan Marduk'a (...) arasına kırmızı altın serpiştirilmiş bu parlak lacivert taşından mühürle ilahi boynunu süslemesi için." Bu ifade heykelin büyük olduğunu gösteriyor. Mušhuš-ejderhası eşliğindeki, evcilleştirilmiş eskil güçlerin simgesi olan Marduk, heykeli gibi zengin bir biçimde donatılmıştı: kollarında gökyüzüne ait simgeler vardı ve eteğinin ön tarafında hayvanları veya bitkileri temsil eden resimlerin bulunduğu dairelerle bezeli uzun bir kıyafet giyiyordu. Büyük tanrıların güç simgelerini de elinde tutuyordu: yönetim değneğiyle yüzüğü. Eğri silah ise Marduk'un Tiamat'ın canavar ordusunu, başka bir deyişle, ayaklarının altındaki dalgalarla temsil edilen ilk denizi yendiği silahın ta kendisidir.

İbadet yolu ve Yeni Yıl bayramı. – Metinlere dayalı kaynaklar, kısmen de olsa, tapınağın ibadet topografyasını yeniden oluşturmayı sağlıyor. Babil senesi birçok bayram içeriyordu.

Bunlardan en önemlisi olan Yeni Yıl bayramı *Akîtu*, senenin başında, ilkbaharda, *nisannu* ayının 1. ile 12. günü arasında kutlanırdı. Babil'de seneler 12 aylık bir ay takvimine dayalıydı ve buna güneş devrini yakalamak için dönem dönem 13. bir ay ekleniyordu. *Akîtu*'nun başlangıcı III. binyıla dayanıyordu. Birçok şehirde bu bayrama adanmış bir tapınak bulunuyordu. Bunun dışında, ülkedeki her tapınak adandığı tanrının bayramını kutluyordu. Başkent Babil'de kutlanan *Akîtu* tanrı Marduk'un bayramıydı. Kış yağmurlarından sonra, hasat zamanının ilk belirtileri olan doğanın yenilenmesini işaret ediyordu ve törenlerle dua ve arınma ayinleri eşliğinde Babil'in gizemli yaratılışı ve kuruluşu kutlanıyordu. Ülkenin tüm büyük tanrıları Esagil'de kendilerine ayrılan yerlere yerleşerek Marduk'a saygılarını sunmaya geliyordu. Nabû bayramın 6. günü Borsippa'dan gemiyle geliyordu ve prenslere yakışır bir biçimde karşılanıyordu.

Dördüncü günün akşamında başrahip "Yaratılış Şiiri"ni (*Enuma eliš*'i) okuyordu. Marduk'un ve Zarpanitum'un 'cella'larına yerleştirilmiş Anu ve Enlil tanrılarının boynuzlu taçlarını taşıyan sunak-tahtlar Marduk'un şerefine ve aynı zamanda dünyanın eski efendilerini rahatsız etmemek için oraya yerleştiriliyordu. Bayram süresince, merasim yolu boyunca sıralanan farklı ibadet yerlerinde destanın bazı bölümleri canlandırılıyordu. Marduk'un canavarlara karşı verdiği mücadelenin her sene tekrarlanmasının nedeni, hiç şüphesiz, Babil'in gücünün teminatı olan üstünlüğünün yeniden vurgulanmasıydı.

Kral sıfatını taşıyarak resmi hayatındaki her hareketi Marduk'un rızasıyla ve adını kullanarak yaptığından, hü-

kümdar, Yeni Yıl kutlamalarında faal bir rol oynuyordu. II. Nabukadnezar birçok defa şunu tekrarlıyor: "...Marduk'un arabasının okunu çekmek için boynumu eğdim; tapınakları düzene soktum." Siyasal bir kriz ya da askeri bir sefer nedeniyle hükümdarın Babil'de bulunamadığı zamanlar kutlamalar yapılmıyordu. 4 ya da 5 *nisannu* gününde, merasim yolu üzerinde, Ka-dingirra semtindeki saraylarla Marduk'a ait yapıların yanında, *Nabû ša harê* Tapınağı'nda kraliyet unvanının verildiği merasim gerçekleştiriliyordu. *Tintir*'e ve bu tapınakta bulunan adaklarla ilgili bir tabletin sonundaki yazıya dayanarak şunların söylendiğini biliyoruz: "İsmiyle, krallık için (ülkeye ait?) asa ve taht ihsan eden ev." Hükümdarlığın meşruiyeti orada onaylanıyordu. Bu, Sümer devrinden kalma bir gelenekti. Nippur'un eski kutsal şehrinde, Enlil'in oğlu Ninurta kraliyetin simgelerini tapınağında saklıyordu; oysa, Babil'de evrenin mutlak hâkimi Enlil'in halefi Marduk'un oğlu Nabû bu görevi üstleniyordu. Tapınağın her köşesi başrahip tarafından kutsandıktan sonra, 5 *nisannu* akşamı kral tapınağa giriyordu. Yine aynı rahip onun hükümdarlığının alameti farikası olan her şeyi elinden alıyordu: âsâsını, çemberini, silahlarını ve kraliyet tacını; kendisini küçük düşürüyordu ve ağlayana kadar onu tokatlıyordu. Bundan umulan, geçen sene içinde yaptığı hatalardan samimi bir biçimde pişman olan kralın Marduk'u sakinleştirmesi ve böylece Babil'e iyi bir gelecek sağlamasıydı. Kâhinler hükümdarın davranışlarından yola çıkarak kehanetlerde bulunuyorlardı.

8. günde "(kral) Bêl'in (Marduk'un) ve Bêl'in oğlunun (Nabû'nun) elinden tutup onları tören alayı havasında

dışarı çıkarıyor"du ve bu andan itibaren resmi sene başlıyordu. Aynı gün, kralların ve ülkenin geleceği bir sene için belirlenmiş oluyordu. Tanrı ve maiyetindekiler önemli ibadet yerlerinde duraklıyorlardı. Marduk'a bu duraklardan her birinde farklı bir isim atfediliyordu. Mola verilen yerler arasında en önemlisi *Toplantı Avlusu*'nda bulunan "Kaderlerin Podyumu"ydu (yani *Duku*: Temiz/Kutsal Dağ). Marduk tören boyunca hem gidişte hem de dönüşte burada ara veriyordu. Kaderlerin belirlenme merasimi *Enuma eliš*'te gizemli bir boyutta anlatılıyor (VI, 70 s.):

> "Efendi (Bêl-Marduk) kendisine ev olarak inşa edilen büyük tapınaktaki (Esagil'e) şölene tanrıları davet etti (ve onlara dedi ki):
>
> 'İşte Babil, sizlerin buluştuğunuz ve oturduğunuz yer...'
>
> Gökyüzü ve dünyadaki alanları bölüştükten sonra, sayıları elliyi bulan büyük tanrılar yerlerini aldılar ve sayıları yediyi bulan kader tanrıları kararlarını verdiler."

Bunun gerçek hayattaki karşılığı bir şölen ve yüce güçlerden mağfiret dilemekti. Kaderleri belirleyen tanrılar Mezopotamya tanrıları arasında en önemlileriydi: Marduk, Anu, Enlil, Ea, Şamaş, Ninurta ve Nabû. *Esagil*'in içinde bulunan bu tanrılara ait ibadet yerlerinin hepsinin ismi evrenin değişik seviyelerinin güçleriyle ilişkiliydi. II. Nabukadnezar, tapınma açısından gördüğü işlevle teolojik açıdan arzettiği önemini açıkladığı Kaderler Podyumu'nu yeniden yaptırdı: "Yeni Yıl bayramının 8. ve 11. günlerinde 'tüm gökyüzünün ve dünyanın kralı'nın (Marduk), tanrıların hükümdarının

kaldığı ve gökyüzüyle aşağıdaki dünyanın onun karşısında saygıyla diz çöktüğü, benim kaderimi de tayin eden Enlil hükümdarlığından Marduk prensliğinin orunu, 'Kaderlerin açıklandığı Temiz Dağ'ın Toplantı Avlusundaki kaderlerin tahtını altınla kapladım." (Nab. 15 ii, 54 – iii, 3) Diz çökmüş büyük tanrılar Enlil'in üstünlüğüyle donanmış Marduk'u kralları olarak kabul ediyorlardı; daha sonra, onun karşısında ayakta durup insanların kaderini, dünyanın efendisi olan Babil kralının üzerinden tayin ediyorlardı.

Bu törenden sonra, alay, tapınaktan çıkıp resmi adı "kibirli olan geçmesin" olan "Babil Sokağı", başka bir deyişle Marduk merasim yolu boyunca yürüyordu. Önce ziguratın duvarının, sonra güney sarayının yanından 1 km. boyunca yürüyüp daha sonra da İştar Kapısı ile şehrin kuzey tarafında konumlandırılmış duvarların arasından geçiyorlardı. Bahsi geçen bu yolun genişliği 20 m.'yi aşıyordu. Bitümle birleştirilmiş pişmiş tuğlalardan yapılmış yer Nabukadnezar tarafından kare şeklinde beyaz kireç taşlarıyla kaplandı; her iki tarafta da 15 cm. yüksekliğinde kaldırımlar kırmızı işaretli taşlarla döşenmişti. Taşlar kralın batıda yürüttüğü askeri seferler esnasında "dağlardan getirilmişti". Kapının dışındaki yolun ilk bölümünü çevreleyen duvarların aşağı tarafı sırlı tuğlalardan yapılmış, yürüyen aslan resimleriyle süslenmişti. Birbirine paralel iki sıra aslan şehrin dışına doğru yürüyordu: bazıları beyaz tüylü ve sarı yeleliydi, diğerleriyse sarı tüylerinin üzerinde bugün aşındığı için yeşil olan fakat zamanında kırmızı renkli yelelere sahiplerdi. Bunlar gül bezeklerle siyah, beyaz ve sarı renkli geometrik şekiller içeren mavi bir zemin üstünde öne çıkıyorlardı. Aslan

İştar'a atfedilen hayvan olduğu için Babil'in düşmanlara karşı en zayıf tarafını korumaya yarıyorlardı.

Tören alayı nehre kadar yürüyor, sonra yoluna şehrin dışında, kuzeyde bulunan Yeni Yıl Tapınağı'na kadar gemilerle devam ediyordu. Karısıyla kutsal evliliğini kutladıktan sonra, 11. günde tanrı ve maiyeti Babil'e dönüyordu. Marduk yeniden Kaderler Podyumu'na oturup evrenin kralı olarak ululanıyordu. Ertesi gün, tanrıların heykelleri kendi şehirlerine dönüyordu.

Her sene, Babil, kuruluşunun yıldönümünü, evrenin bütün güçlerini elinde bulunduran tanrısının mutlak güce erişmesini ve şanını kutluyordu. Ve tıpkı Marduk gibi, yine Marduk tarafından seçilen Babil kralı Yeni Yıl törenlerine katılarak orununu sağlamlaştırıyordu.

Çok katlı kule (zigurat): Etemenanki. – III. binyılın sonundan itibaren Antik Mezopotamya'daki her büyük şehirde bulunan, *ziqqurratu* olarak adlandırılan çok katlı kulelerin (ziguratların) varlıkları bilinir; bunlar gerek topografik gerekse dini anlamda şehre hâkim yerlerde konumlandırılıyorlardı. Ülkenin güneyindeki alçak ovalarda, şehrin ve tanrısının gücünün uzaklardan gözlenebilmesini sağlıyordu. Bunlar, üst üste konulmuş ve birbirinden küçük teraslar oluşturan, içleri doldurulmuş tuğla öbeklerinden oluşuyordu. Tepesine kentin başlıca tanrısının evi olan ve aynı zamanda büyük tanrıları da ağırlamaya yarayan bir tapınak inşa ediliyordu.

II. binyıldaki zigurat ve arkeolojik veriler: Babil'in çok katlı kulesinin adından tarihte muhtemelen ilk defa

Hammurabi zamanında bahsediliyor. "Kanunları"nın sonunda (rev. XXIV, 67-69), Babil için "Anu(m) ve Enlil'in Esagil'de, temeli gökle yer kadar sağlam tapınakta yükselttikleri şehir" deniliyor. *Esagil* adı –"yüksek tepeli ev"– Marduk'un, dolayısıyla Babil'in gücünün artmasıyla ortaya çıktı. Ama aşağıdaki tanım tapınaktaki öteki yapıya, *Etemenanki* ziguratına yönelik olabilir: "Gökyüzünün ve dünyanın temeli olan ev".

1913 ve 1962 yıllarında Almanlar tarafından gerçekleştirilen kazılar bu yapının inşasının üç aşamasını ortaya çıkardı. Bunlardan ilk ikisi İÖ XVIII. yüzyıla, Hammurabi zamanına dayanıyor olabilir: ortada pişmemiş tuğlalardan yapılmış, kenarı 61 m. uzunluğunda bir kare, ziguratın en eski bölümünden kalan parçayı oluşturuyor. Temelin doğal eğiminin hesaplanması H. Schmid'i kulenin en az 50 m. yüksekliğinde olduğunu düşünmeye itmiş. Bu aşamadan sonra yine pişmemiş topraktan yapılmış bir tabaka temele tahtadan kiriş aralarıyla tutturulmuştu. Ziguratın temeli bu ikinci aşamadan sonra gelen ve kenarı 73,50 m.'lik bir kareden oluşuyordu. İleri bir tarihte, olasılıkla I. Nabukadnezar'ın hükümranlığı altında kurutulmuş tuğla örtüsü yerini yaklaşık 15 m. kalınlığında, bitümle birleştirilmiş pişmiş tuğlalara bıraktı. Böylece, yapının kenarı 90 m.'ye erişti. Güney cephesinde, üç merdiven T şeklinde bir ön-bölüm sergiliyordu. Ana merdivenin inişi 52 m. uzunluğunda ve 9,35 m. genişliğindeydi. 8,30 m. genişliğindeki iki merdiven her iki tarafa yerleştirilmiş ve cepheye hereklenmişlerdi. Basamakların eğimine bakılacak olursa, yan taraflardaki rampaların yüksekliği 33,50 m.'yi aşıyordu, bu da herhalde ziguratın

birinci katına denk geliyordu. Kötü korunmuş olan ve dolayısıyla inişini hesaplamanın daha güç olduğu esas merdiven ikinci katın yaklaşık yüksekliği olan 50 m.'ye varıyordu. Kulenin çeşitli canlandırmalarının birbirinden farklı olmalarının başlıca nedeni, kimilerine göre, yapının tepesine kadar giden bu merdivendi. Eldeki veriler bu konuya kesinlik kazandırmaya yetmiyor. Kalıntıların tüm seviyeleri II. Nabukadnezar devrinden önceye ait fakat kulenin genel planı değiştirilmemiş.

Neo-Babil zigguratı ve yazılı kaynaklar: Her ne kadar Babil'in çok katlı kulesinden "Yaratılış Şiiri"nde ve *Tintir*'de bahsediliyorsa da, İÖ VII. yüzyıldan öncesine ait hiçbir inşaat belgesi bulunamadı. Sennaçerib'in neden olduğu kökten yıkım ve tuğlaların modern çağa kadar süreğen biçimde yağmalanması onun yok olmasına neden oldu. Neo-Babil devrinde yeniden yapılan zigurat eskisinin kalıntılarının üzerine kuruldu. Asarhaddon şunu belirtiyor: "Etemenanki ziguratını eskiden olduğu yerde, şu ölçülerle yaptırdım: 90 m. uzunluğunda ve 90 m. genişliğinde yeniden kurdurdum onu." II. Nabukadnezar'ın yazıtları kulenin en alt katmanının öncekiyle aynı yükseklikte (yaklaşık 30 m.) olduğunu ifade ediyor. Geçmişten gelen geleneğin böyle korunması, büyük ihtimalle, yapının planıyla şeklinde de ifade bulmuştur. I. binyıldaki ziguratın ebatları onu anlatan "Esagil tableti" sayesinde biliniyor. Bu metin, ilk katın yüksekliğinin 33 m. ve en altta bulunan kare şeklindeki katmanın kenarının ise 90 m. olduğu söylemekle kalmıyor, aynı zamanda kulenin 7 katlı ve 90 m. yüksekliğinde olduğunu da belirtiyor. Böylece, bir küp şeklini alarak, neo-Babil devrine ait

kilden bir planda ortaya konan ve "ideal" bir ziguratın yapımı için gerekli olan altın kurala uyuyordu (BM 38217). İkinci katın yüksekliği 18 m. olup altıncı kata kadar bunu izleyen her katın yüksekliği de 6 m.'ydi. Altıncı teras, tepedeki, kenar ölçüleri 25 m. x 24 m. ve yüksekliği 15 m. olan tapınağı taşıyordu. Etrafına 6 küçük ibadet yeri yerleştirilmiş, üstü kapalı bir esas avlu içeriyordu. Bu ibadet yerleri, doğu tarafında Marduk'un, Nabû ve karısı Tašmetu'nun 'cella'ları, kuzeyde Ea'yla ateş tanrısı Nusku'nunkiler, güneyde Anu'yla Enlil'in ortak 'cella'sı ve son olarak da batıdaki Esagil Tapınağı'nda yer alan Zarpanitum'un odasında bulunan yatağın bir benzerinin saklandığı Marduk'un yatak odasıydı. Batıdaki bu odadan tapınağın üst bölümüne çıkan bir merdivene geçmek mümkündü.

II. Nabukadnezar, Nabopolassar tarafından zigurat üzerinde başlatılan dev inşaat çalışmalarını sürdürdü. Yüksekliğini iki katına çıkarttığı tabandaki katmanın yükseltilmesini sağladı ve binanın kalan bölümlerinin yapımını tamamladı: "Babil kralı, beni yaratan babam Nabopolassar'ın büyücülük sanatı ve Ea ile Marduk'un bilgeliği sayesinde bulunduğu yeri arılaştırdığı ve temellerini aşağı dünyanın kalbine attığı Babil'in zigurat Etemenanki; dışarıya bakan dört duvarını pişmiş tuğlalar ve bitümle 30 arış (yaklaşık 15 m.) yüksekliğine çıkarttı, ama tepesini tamamlamadı. Böylece, Etemenanki'nin tepesini gökle yarışacak kadar yükseltmeye uğraştım. Efendim Marduk'un bana emanet ettiği, Şamaş tarafından idaresi bana geçen çok sayıda halkını (...) uzak dağların ve ıssız adaların krallarını (...) Marduk'un benim ellerime bıraktığı kullarını, Şamaş ve Mar-

duk'a Etemenanki'yi inşa etmek için işçi olarak sundum... Onlara (...) sepeti ve tuğlaları taşıttım. Temelini 30 arış kadar yükselttim." Kral daha sonra tepedeki tapınağın yapımını anlatıyor; sembolik olarak ziguratı aşağı dünyaya bağlayan temele ve onu göklere bağlayan ve tanrıların evi olan üst kata göre daha az önem taşıyan ara katlardan bahsetmiyor. Bunların yapımı da en alttaki katınana benziyordu: "Kalın sedir kirişleri (...) bakırla kapladım. Eski zamanlarda olduğu gibi, son katta, efendim Marduk için, yüksek ve arı bir tapınak, kutsal bir ibadet yeri yükselttim ustalıkla." Ziguratın ve kraliyetin sonsuza dek yaşaması için bu sözleri dualar izliyordu: "Ey efendim, Marduk, tanrıların en kuvvetlisi ve en güçlüsü, emrin üzerine tanrıların şehri kuruldu, duvarları yeniden örüldü ve tapınakları tamamlandı; karşı konulmaz emrinle (...) ellerimle yaptığım iş her daim sürsün (...) Etemenanki sonsuza dek kurulduğuna göre, kraliyetimin hükümdarlığının ömrünü de sonu olmayan günler kadar uzat!" 'Tanrıların şehri', her türlü tanrısal enerjiyi barındıran Marduk'un tapınağını içermesinden kaynaklanan bir deyimdi. Bu sıfat aynı zamanda Babil'in ismi, "Tanrıların Kapısı"ndan yola çıkılarak kullanılıyordu. Metnin sonunda zigurata tıpkı bir tanrı ya da tapınılan bir şeymiş gibi yakarılıyor ve tepedeki tapınağın içinde gerçekleştirilen ve kralın da bizzat katıldığı törenlerden bahsediliyor: "Ey, Etemenanki, seni yeniden inşa eden kraldan, benden, Nabukadnezar'dan lütfunu esirgeme. Marduk'un emri üzerine neşeyle yapına girince, ey tapınak, Marduk'a inancını gösteren edimleri ver ona." (Nab. 17 i, 44 – iv)

Nabukadnezar Marduk'un yüksekteki evini mavi sırlı tuğlalarla kapladı: "...Babil'in zigguratı Etemenanki'yi bitüm ve saf lacivert taşlarından tuğlalarla günışığı gibi parlattım. Tavanına sağlam sedir kirişler koydum." (Nab. 49) Mezopotamya'da eskil devirlerden beri büyük tapınaklarda bulunması bir gelenek olan parlak, yaldızlı bakırdan boynuzlar bu tapınağın da tepesinde kullanılıyordu.

Gözlemevi (?). – *Esagil*'in temel ayinleri ziguratın tepesindeki tapınakta da tekrar ediliyordu. Bazı metinlerdeki tanıklıklar, tapınakta gerçekleşen tanrılar arası bir birliktelik töreninden, kutsal bir evlilikten söz ediyor. Herodotos da bundan bahsediyor. Yukarıdaki tapınakta yer alan özel bir odada devasa bir yatağın bulunması bunu doğruluyordu. Bazı günlük ayinlerduvarın bitişiğindeki açık alanda yapılıyordu.

Neo-Babil devrinde ziguratlar aynı zamanda gözlemevi olarak da kullanılmış olabilirlerdi. Ama ilk işlevleri astronomi değildi; bu, sadece yapının göklere yakın yüksekliğinin sağladığı bir pratik fayda yüzünden, biraz da zorunluluktan oldu. Gerek büyük bir olay arefesinde gerekse rahatı ve huzuru tüm ülkenin huzurunun teminatı olduğundan, hükümdarıngünlük hayatı için kâhinlere ve yıldızlara danışılıyordu. Yeni Yılda, kâhinler, özellikle ziguratın tepesinden görüldüğü haliyle yıldızlarla gezegenlerin konumunu içeren ve doğada gözlenen her türlü olayın kaydedildiği el kitapları ve derlemelerden yola çıkarak, ertesi sene gerçekleşecek olaylar hakkında tahminde bulunurlardı. "Esagil tabletinin" tarif ettiği yüksekteki tapınağın üst katı bu iş için ayrılmış olabilirdi. Tapınağın orta avlusunun üzerinde

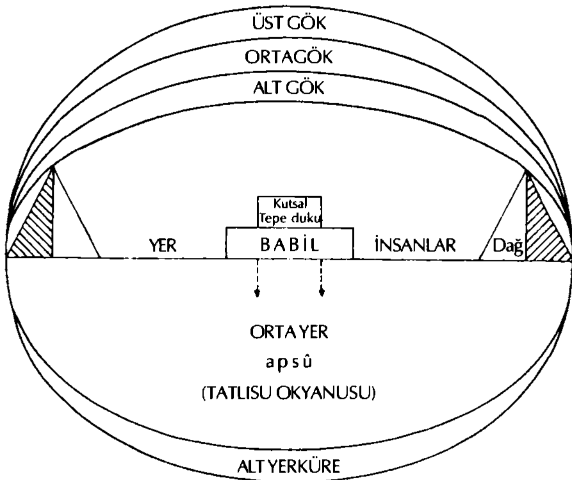
bir çatı olduğu belirtiliyor; bu, Marduk'un yatak odasında bulunan bir merdiven sayesinde ulaşılan bir "rasathane" için destek ve taban olarak kullanılmış olabilirdi.

Dünyanın kozmik merkezi (resim 15). – Bir yapının inşaatı sırasında, hükümdar, binanın temellerini derinde, yeraltı suyu seviyesinde kurdurup tepesini de bir dağ kadar yükselttiriyordu. Evrendeki her düzlem arasındaki bağlantı Mezopotamya dininde büyük önem taşıyordu ve zigurat da gökle aşağı dünya arasında bir köprü oluşturuyordu: yüksekliği derin temeller gerektiriyordu; "kat kat yükselen bir dağ"dı ve zirvesi de göklere varıyordu. Babil'in çok katlı kulesi, Sümerler'e ait dört düşüncel yazıdan oluşuyordu: é.temen.an.ki evrenin bir simgesiydi:

– "é" ev ya da tapınak anlamına geliyordu.

– "temen" temelin oturtulduğu platform demekti, temelin de binanın dengesini sağlayan unsur olduğu düşünülecek olursa, ziguratın dünyanın dengesini belirleyen yapı olduğunu çıkarıyoruz.

– "an" gökyüzü için kullanılan kelimeydi; Sümerler'in eski teolojisinde, bu, aynı adı taşıyan tanrı An(u)'nun ilgi alanıydı. İÖ I. binyıldaki Babil anlayışına göre, Marduk, eskil güçlere karşı kazandığı zafer sonrasında, Anu'nun ve tüm büyük tanrıların güçlerini kendisinde birleştirince, "kurumuş bir balık gibi ikiye ayrılan" (*Enuma eliš* IV, 137) zamanın başlangıcındaki deniz olan Tiamat'ın cesedinin yarısını kullanarak gökkubbeyi yarattı, kalan yarısıyla da evrenin dibini yarattı. Gökyüzü iki seviyeden oluşuyordu: "Anu'ya ait üstteki gök (çok renkli bir taş olan) *luludanitu*



Resim 15. – Babilliler'e göre evren, İÖ I. binyıl, Pongratz-Leisten'den uyarlama BaF 16, 1994, res. 5.

taşından (...) İgigi tanrılarına (gökyüzünün büyük tanrıları) ait ortadaki gök (değerli bir mavi-yeşil taş olan) *hašmanu* taşından (...) ve efendi Marduk burada yüce bir podyumdaki lacivert taşından yapılı 'cella'sında oturarak burayı elmeshu kristali gibi parlatıyor; aşağıdaki, yıldızlara ait gök ise (mavi akik taşı olan) *ašpu* taşından..." Aşağıdaki gök bizim gördüğümüz gökyüzüydü: gündüz mavi olan veya gece yıldızları gösteren gök. Ortadaki gökten Marduk'un yüksekteki tapınağıymış gibi bahsediliyor, oysa ki, bu yapının bakırdan kapılarıyla kenarlarının güneş ışınlarının da etkisiyle parlaması gün ışığıyla, yani güneşle ve tuğlalarının mavi renginin gökle karıştırılmasına neden oluyordu.

– "ki", yeryüzüyle altında bulunan "aşağı dünya"yı kastediyordu; gezegenimiz "İnsanların Dünyası" adını taşıyan, *Apsû* üzerinde yüzen düz bir disktir: "Orta Dünya"; bunun aşağısında "Aşağı Dünya" adı verilen cehennemin bulunduğu bir yer vardı. Anakaranın ortasında Babil şehri bulunuyordu ve onun da merkezinde Marduk'un tapınağı. Tıpkı zamanın başlangıcındaki "Kutsal dağ" *Duku* gibi, bu tapınak şehrin üzerinden göklere doğru yükseliyordu. İÖ VII. yüzyıla doğru çizilmiş bir dünya haritası (WA 92687) Babil'i suyla çevrili bilinen dünyanın merkezinde gösteriyor; medeni dünyanın ilerisindeyse üçgenlerle işaretlenmiş gizemli bölgeler var.

Marduk'un aşağıdaki ve yukarıdaki tapınakları, *Etemenanki* ve *Esagil* Babil'in ve evrenin aynı iki temsiliydi. Bu, benzerlik ölçüleriyle olmasa da içerdikleri simgelerle ortaya çıkıyordu. Ea'nın Eridu'daki eski tapınağı, *Apsû* ile Enlil'in Nippur'daki eski ibadet yeri *Ešarra*'nın kopyası olarak aynı güçlere ve aynı plana sahiplerdi (Enuma eliš IV, 143-146):

"Efendi (Marduk) Apsû'nun (*Esagil*) ölçülerini alarak,
Onun suretiyle büyük Ešarra (*Etemenanki*) tapınağını kurdu.
Kurduğu bu büyük tapınak Ešarra, Gökyüzü'dür."

Bu tapınaklar ve dolayısıyla evrenin farklı boyutları birbirine ziguratın oluşturduğu dev merdiven sayesinde bağlanıyordu. *Esagil*'i ve *Etemenanki*'yi birbirine bağlarken yerin üzerinde bir çıkıntı oluşturan ana merdiven de bu kozmik simgeselliğin bir parçasıydı. Marduk'un tapınağının bulunduğu Babil, evrenin merkezi konumunda, denge noktası

olarak görülüyordu ve "gökle dünya (aşağı dünya) arasındaki bağlantıyı elinde bulunduruyordu." (Tintir I, 23).

Marduk'un tapınağının ölümcül kaderi. – Çok katlı kuleden yola çıkılarak Kutsal Kitap'a ve klasik yazarların metinlerine, hatta modern çağa kadar uzanan efsaneler yaratıldı. Başta Babil'in kibrini ortaya koymak üzere göklere kadar uzanan dev bir projenin somut hali olan Babil Kulesi efsanesi olmak üzere, *Yaratılış*'ın kimi bölümleri Babil'e ait unsurlardan etkilenerek yazıldı (*Yaratılış* 11). Bu efsanede neo-Asur devrine ait olaylara ve ideolojik motiflere rastlanabilir, ama geleneksel olarak Babil Kulesi'nin şehrin ziguratını anlattığı düşünülüyor. Kulenin yüksekliği, ihtişamı ve kibirli ismi Babil'in düşmanlarının kıskançlığını uyandırıp beddualar peyda etmeye ve efsanesini yaymaya yeterdi.

Herodotos (I, 181-183) Marduk Tapınağı'ndan bahsederken Kserkses tarafından verilen zararlardan önceki halini anlatıyor. O devirde *Esagil*'de hâlâ ibadet yeri olarak kullanılıyordu, fakat tarihçi tasvirini Babillilerin akıllarında kalan ihtişamdan esinlenerek, duyduklarına dayanarak yazmış olsa gerek. Sekiz katlı bir kuleden ve helis biçiminde bir rampadan bahsediyor. Yukarıdaki tapınağın bulunduğu katın üstündeki ek kat bu izlenimi vermiş olabilirdi ve eğer Babil kulesi değil de helis şeklinde bir rampaya sahip başka bir zigurată, Asur'daki Khorsabad ziguratını anlatan eski bir metinden yola çıkıldıysa, bir karışıklık ortaya çıkmış olabilir.

Babil ziguratının aynı zamanda bir gözlemevi olduğu fikri Batı'ya klasik yazarlar aracılığıyla yayıldı. Sicilyalı Diodoros

bundan şöyle bahsediyor (II, 9): "Zamanla yapı harabe haline geldi, dolayısıyla onun gerçekte neye benzediğini açıklamak mümkün değil. Yalnız çok yüksek olduğu ve Keldanilerin orada yıldızları gözledikleri konusunda hemfikiriz. Binanın tamamı bitüm ve tuğlalarla görkemli bir biçimde yapılmıştı."

Yunan metinleri ve Kutsal Kitap'ta anlatılan iki tema, bir ölçüsüzlük işareti olan göklere yükselme ve bir anlaşmazlık işareti olan iletişim olanaksızlığı birbiriyle karıştı. Yaratılış'ın ilgili bölümleriyle Herodotos Batılı yazarlara esin kaynağı oldu. Modern çağda sonsuz büyüklüğü ve çeşitliliği anlatmak için sembolik bir anlam taşıyan 'Babel' kelimesi kullanılıyor.

IV. Bölüm

BABİL UYGARLIĞININ SONU

Babil'in düşüşü ve Pers egemenliği. – Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Kuruş, şehri İÖ 539 yılında ele geçirdiğinde ve neo-Babil İmparatorluğu'yla Babil'in imparatorluk başkenti ve dünyanın entelektüel merkezi olma özelliğine son verdiğinde, Nabonidos'un oğlu Baltazar'ın kraliyet hakkını da elinden aldı. Kuruş'un Silindiri (British Museum) şunları anlatıyor: "(Şehri alışımız) çarpışmasız ve savaşsız (oldu); Marduk beni şehrine, Babil'e soktu. Babil'i zulümden kurtardı. Nabonidos'u, kendisine tapmayan kralı ona teslim ettim." Kuruş kentte kurtarıcı olarak karşılandı ve Marduk'un kilisesinin rahipleri, onun sınırsız gücü olan tapınak *Esagil*'de, belki de Nabonidos'un inançsızlığının yarattığı tepki yüzünden, şehri almasına yardım ettiler. Yunan kaynakları (Herodotos I, 188-191 ve Ksenophon, *Kyropaidia* VII, 5) arasında korunan, Babil'in alınışını konu eden diğer metinler ve Kutsal Kitap kaynaklarıyla çiviyazısı metinler birbiriyle uyuşuyor.

Babil ülkesi Pers İmparatorluğu'nun bir satraplığı haline geldi. Dareios oğlu Kserkses'i vali olarak oraya yerleştirdi ve İran usulü, sırlı tuğlalardan kabartmalarla süslü sütunlu bir salon ekleyerek Nabukadnezar'ın sarayını batıya doğru genişletip yeni bir saray inşa etti. İÖ 482 yılında Babillilerin bir isyanı surların duvarlarının, Marduk Tapınağı'nın ve II. Nabukadnezar'ın ziguratının yıkılmasına neden oldu. Vilayet Asur ülkesinin topraklarına eklendi. Muhtemelen, Fırat'ın bir kolunun yolu değiştirildi ve nehir setle tutturulmamış hendekleri çabucak dolduruverdi. Bu, sarayların ve Bêl Tapınağı'nın nehrin iki yakasında olduğunu söyleyen Herodotos'un düştüğü yanılgının açıklaması olabilir.

Bir simgenin ve çiviyazısı kültürünün sonu. – İÖ 330'da, Büyük İskender Babil'e muzaffer bir komutan olarak olarak girdi. Marduk'un tapınağını ve çok katlı kulesini yeniden yaptırmak istedi, ama İÖ 323 yılında kraliyet sarayında ölünce eserini tamamlayamadı. Ölünün eşyaları askerleri tarafından selamlanmak üzere taht odasında sergilendi. Etemenanki, onu II. Nabukadnezar zamanındaki kadar ihtişamlı yapmak arzusunda olanlar tarafından yok edildi. İskender onu yeniden inşa etmeden önce düzleştirdi ve ortaya çıkan bu tuğlalarla şehrin kuzeydoğusunda yapay bir tepe oluşturdu. Ama eseri tamamlayamadan vefat etti. Strabon (XVI, 1), "sırf alanı temizlemek için iki ay boyunca 10.000 adamın çalışması gerekti, bu nedenle proje tamamlanamadı (...) ardıllarından hiçbiri de onu tamamlamak için uğraşmadı," diye belirtiyor. Belki de, Partlar tarafından büyük tiyatronun onarılınası İskender'in başlattığı bir işlemdir.

Selevkosların hanedanlığı esnasında, İÖ 305 yılında, Babil'in kuzeyinde, Dicle üzerinde, Seleukeia adı altında yeni bir şehir kuruldu. İÖ 275'te, I. Antiokhos Babillilere oraya geçmelerini emretti, ama aynı zamanda içinde çiviyazısı kültürünü muhafaza eden bir ruhban okulunun ve bir yazın ve bilim merkezinin yer aldığı bir kompleks olarak işlevini sürdüren Marduk Tapınağı'nı onarttı.

Partlar Babil'e İÖ 130 civarında yerleşti. Bir kuyumcuya ait olduğu belirlenmiş bir evde, *Esagil*'in hazinesinin muhtemelen rahipler tarafından kurtarılmış ve saklanmış kalıntılarını içeren iki sepet bulundu. Neo-Babil devrinin binaları, "yazlık saray" ve özellikle ziguratın çevresindeki yapılar yeniden düzenlendi. Tonozlu bir gömütlükte, kaymaktaşından yapılmış küçük kadın figürleri bulundu. Bunlar arasında ilk teşhis edilebilenlerden birisinin gözleri yakutla süslenmişti.

Babil, Mezopotamya sakinleri için, bölgenin hükümet merkezi Dicle'deki Seleukeia'ya taşındığında bile, her daim evrenin kozmik merkezi olarak kaldı. Bizim çağımızın I. yüzyılında, Yaşlı Plinius, *Naturalis Historia*'da (VI, 30) şehrin büyük tapınağının harabeler arasında varlığını sürdürdüğünü aktarıyor. Bundan kısa bir süre sonra, yüzyılın sonlarında, âlim rahipler sonsuza dek tapınaklarını terk etti.

KAYNAKÇA

(Her bölüm için referans gösterilen eserler alfabetik sırayla verilmiştir.)

Derlemeler: J. Renger, (yay. haz.) Babylon: *Focus mesopotamischer Geschichte, Wiege früher Gelehrsamkeit, Mythos in der Moderne* (2. Colloquium der DOG, Berlin, 1998), Saarbrück, SDV, 1999.

Babylon: Symposiums de Bagdad 1979-1981, *Sumer*, XLI (tarihsiz).

Reallexikon der Assyriologie: A-N, Berlin, 1928, sürüyor.

GİRİŞ

A. R. George, "Bond of the Land": Babylon, the Cosmic Capital, G. Wilhelm (yay. haz.), *Die orientalische Stadt*, Saarbrück, 1997, s. 125-145.

I. BÖLÜM

Çiviyazılı kaynaklar

P.-R. Berger, *Die neubabylonischen Königsinschriften*, Berlin, 1973.

J. Bottéro, S. N. Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme. Mythologie mésopotamienne*, Paris, Gallimard, 1993 ("Yaratılış Şiiri": *Enuma eliš*'in çevirisi, s. 604 s.; *Atrahasîs*, s. 530).

A. R. George, *Babylonian Topographical Texts*, OLA 40, Louvain, Peeters, 1992 (özellikle *Tintir* ve "Esagil tableti" üzerine dikkat çekici inceleme ve yorumlar içerir).

A. R. George, Babylon revisited: archeology and philology in Harness, *Antiquity* 67, 1993, s. 734-736.

A. R. George, The Bricks of E-sagil, *Iraq* LVII, 1995, s. 173-191.
J.-J. Glassner, *Chroniques mésopotamiennes*, Paris, Les Belles Lettres, 1993.
A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS V, New York, 1975.
W. W. Hallo, The Nabonassar Era and other Epochs in Mesopotamian Chronology and Chronography, E. Leichty (yay. haz.) *Studies in Memory of A. Sachs* (*O. P., Kramer Fund* 9), Philadelphia, 1988, s. 175-190.
S. Langdon, *Die neubabylonische Königsinschriften*, VAB 4, Leipzig, 1912 (Nab. 1-49).
O. Pedersén, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 BC*, Bethesda, CDL Press, 1998, s. 183-191.
B. Pongratz-Leisten, "*Ina šulmi irub.*" *Die kulttopographische und ideologische Programmatk der akîtu-Prozession in Babylonien und Assyrien im I. Jahrtausend v. Chr.*, *BaF.* 6, Mainz, 1994.
J. Ritter, Babylone-1800, M. Serres (yay. haz.) *Éléments d'histoire des sciences*, Paris, 1989, s. 17-37.
F. Thureau-Dangin, *Rituels akkadiens*, Paris, 1921.
E. Unger, Babylon, *Die heilige Stadt nach der Beschreibung der Babylonier*, 1931 (yeniden basım 1970).
K. R. Veenhof (yay. haz.), *Cuneiform Archives and Libraries*, Institut néerlandais de Stamboul, LVII, 1986; özellikle: M. A. Dandamayev, The Neo-Babylonian Archives, s. 273-277.
F. Weissbach, *Die Inschriften Nebuchadnezzars II. im Wadi Brisa und am Nahr el-Kelb (WVDOG 5)*, Leipzig, 1906.

Kutsal Kitap kaynakları: Turkish Bible Society'nin Eski Ahit'inden alınmıştır

D. S. Vanderhooft, *The Neo-Babylonian Empire and Babylon in the Latter Prophets*, Harvard Semitic Museum Monographs, 59, Atlanta, 1999.

Klasik kaynaklar

M.-A. ve Y. Calvet, Babylone, Merveille du monde, R. Étienne (yay. haz.) I, *Architecture et poésie dans le monde grec. Hommage à G. Roux*, Lyon-Paris, 1989, s. 91-104.
M. Casewitz, *Diodore de Sicile. Bibliothèque historique*, livres I et II, Paris, Les Belles Lettres, 1991.
Ph. Legrand, *Hérodote. Histoires*, livre I, Paris, Les Belles Lettres, 1964.

Bel-Usur kaynağı

S. M. Burstein, *The Babyloniaca of Berossus, SANE*, cilt I/5, Malibu, 1978.

Ptolemaios kaynağı

L. Depuydt, "More Valuable than all Gold": Ptolemy's Royal Canon and Babylonian Chronology, JCS 47, 1995, s. 97-117.

Arap kaynakları

C. Janssen, *Babil, the City of Witchcraft and Wine / The Name and the Fame of Babylon in the Medieval Arabic Geographical Texts*, Université de Gand, Memoirs, cilt II, 1995.

Sonraki kaynaklar

Ch. Fossey, *Manuel d'assyriologie*, c. I, Paris, 1904.
R. H. Sack, Nebuchadnezzar and Nabonidus in Folklore and History, *Mesopotamia* XVII, 1982, s. 67-131.

Araştırmalar

Cl. J. Rich, *Memoir on the Ruins of Babylon*, Londra, 1815 ; *Second Memoir on Babylon...*, Londra, 1818.
J. Oppert, *Expédition scientifique en Mésopotamie...*, c. I, Paris, 1863, s. 135-255.

Alman kazıları

R. Koldewey, *Das wieder erstehende Babylon*, Berlin, 1925 (neue herausgegeben von B. Hrouda, 1990).
WVDOG, Berlin-Leipzig: 15: R. Koldewey, *Die Tempel von Babylon und Borsippa*, 1911; 32: R. Koldewey, *Das Ischtar-Tor in Babylon*, 1918; 47: O. Reuther, *Die Innenstadt von Babylon (Merkes)*, 1926; 48: F. Wetzel, *Die Stadtmauern von Babylon*, 1930; 55: F. Wetzel, *Die Königsburgen von Babylon*, 1932; 59: F. Wetzel ve F. H. Weissbach, *Das Hauptheiligtum*

des Marduk in Babylon, Esagila und Etemenanki, 1938; 62: F. Wetzel, *Das Babylon des Spätzeit*, 1957.
H. Schmid, *Der Tempelturm Etemenanki in Babylon*, *BaF*. Cilt 17, Mainz, 1995.

İtalyan kazıları

G. Bergamini, Levels of Babylon reconsidered, *Mesopotamia* XII, 1977, s. 111-152.
G. Bergamini, Excavations in Shu-Anna, Babylon 1987, *Mesopotamia* XXIII- 1988, s. 5-17.

Iraklılar'ın kazıları

The Archeological Revival of Babylon Project, *Sumer* XXXV 1979.

II. BÖLÜM

J. Oates, *Babylon*, Londra, gözden geçirilmiş baskı, 1986.
İÖ I. binyıldan önceki tarihler kesinlik kazanmadı. Genellikle 1792-1750 arasında olduğu ileri sürülen Hammurabi'nin hükümranlığı biraz daha kısa sürmüş olabilir. Bkz. H. Gasche, *Dating the Fall of Babylon. A Reappraisal of Second Millenium Chronology*, MHE, series II, Université de Gand, 1998 (geliştirilmesi gereken kronoloji) ve *Akkadica* 119-120, 2000.
A. Finet, *Le code de Hammurapi*, Paris, Ed. du Cerf., coll. "LAPO", c. 6, 2. baskı, 1983.
W. G. Lambert, The Reign of Nebuchadnezzar UI: A Turning Point in the History of Ancient Mesopotamian Religion, W. S. Mc Cullogh (yay. haz.), *The Seed of Wisdom: Essays in Honour of T. J. Meek* içinde, Toronto, 1964, s. 3-13.
D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II, Chicago, 1927 (yeniden basım 1989, Londra) (Sennachérib, s. 185 ; Asarhaddon, s. 243).
P.-A. Beaulieu, *The Reign of Nabonidus, King of Babylon 556-539 BC*, Yale University Press, 1989.
G. Frame, *Babylonia* 689-627 BC. *A Political History*, Leiden, 1992.
H. Hunger, A new Akkadian Prophecy, *Journal of the American Oriental Society*, 95, 1975, s. 371-375.

F. Joannès, *La Mésopotamie au Ier millénaire avant J.-C.*, Paris, Armand Colin, 2000.
W. G. Lambert, *Nebuchadnezzar-King of Justice, Iraq*, XXVII, 1965, s. 1-10 (BM 45690).
R. A. Sack, *Neriglissar. King of Babylon*, Darmstadt, 1994.
D. J. Wiseman, *Nebuchadnezzar and Babylon*. The schweich Lectures, 1983, Oxford University Press, 1985.

III. ve IV. BÖLÜM

Birinci bölümde sözü edilen eserler hariç (kazı raporları: Georges, 1992; Wiseman, 1985):

Sentezler

B. André-Salvini, Babylone, *Dossiers d'Archéologie: Les Sept Merveilles du Monde*, sayı 202, 1995, s. 28-35.
G. Bergamini, Babilonia. L'immagine della metropoli da Hammurapi a Nabonido, *Nuove Fondazioni nel Vicino Oriente antico: realtà e ideologia*, S. Mazzoni (yay. haz.), Pisa, 1994, s. 47-54.
J. Goodnick Westenholz, The Theological Foundation of the City, The Capital City and Babylon, *Capital Cities, Urban Planning and Spiritual Dimensions*, J. G. Westenholz (yay. haz.), Kudüs, 1998, s. 43-61.
J.-L. Huot, Babylone, Le centre du monde, *Naissance des cités* içinde, J.-L. Huot, 1990, s. 231-253.
J.-C. Mergueron, Babylone: la première mégapole?, C. Nicolet (yay. haz.), *Mégapoles méditerranéennes*, Maison méd. Des sciences de l'homme, 2000.

"Medler duvarı" (Sippar)

H. Gasche, Habl as-Sahr, 1986. Nouvelles fouilles, *Northern Akkad Project Reports*, 2, Gand, 1989, s. 23-70.

"İştar Kapısı"

J. Marzahn, *La Porte d'Ishtar de Babylone...*, Staatliche Museen zu Berlin, 1993 (Almanca'dan tercüme).

"Güney kapısı"

U. Moortgat-Correns, Das Grab des Nabonid, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 38, 1996, s. 153-177.

"Müze"

E. Klengel-Brandt, Gab es ain Museum in der Hauptburg Nebukadnezars II in Babylon?, *Forshungen und Berichte* 28, 1990, s. 41-46.

"Asma bahçeler"

S. Dalley, Niniveh, Babylon and the Hanging Gardens..., *Iraq*, LVI, 1994, s. 45-58.

I. Finkel, The Hanging Gardens of Babylon, P. Clayton ve M. Price (yay. haz.), *The Seven Wonders of the Ancient World*, Londra ve New York, 1988 (Routledge, 1993, s. 38-58).

D. J. Wiseman, Mesopotamian Gardens, *Anatolian Studies*, XXXII, 1983, s. 137-144.

Marduk'un eşyaları

R. D. Barnett, *Iraq*, XII, 1950, s. 40-42.

Dünya haritası

W. Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*, Mesopotamian Civilizations, Winona Lake, 1998 (WA 92687), s. 20-42.

Part devri

F. Tallon, Les rubis d'Ishtar: étude archéologique, A. Caubet (yay. haz.), *Cornaline et pierres précieuses*, Paris, La Documentation française, Musée du Louvre, 1999, s. 229-247.